

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАҲБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ - МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ТОШКЕНТ КИМЁ-ТЕХНОЛОГИЯ ИНСТИТУТИ ҲУЗУРИДАГИ
ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ
МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ**

**“ОЗИҚ-ОВҚАТ МАҲСУЛОТЛАРИ ИДЕНТИФИКАЦИЯСИ ВА
СОХТАЛИГИ”
модули бўйича**

Ўқув-услубий мажмуа

Тошкент – 2018

Мазкур ўқув-услубий мажмуа Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 201_ йил _____-сонли буйруғи билан тасдиқланган ўқув режа ва дастур асосида тайёрланди.

Тузувчилар: **Чориев А.Ж.**-Тошкент кимё-технология институти, ООХ кафедраси мудири, т.ф.н., доц.,
Мухитдинова М.У.- Тошкент кимё-технология институти, ООХ кафедраси катта ўқитувчиси,
Исмоилов Т.А. - Тошкент кимё-технология институти, ООХ кафедраси катта ўқитувчиси,
Вахобова Д.У.- Тошкент кимё-технология институти, ООХ кафедраси лаборанти

Ўқув - услубий мажмуа Тошкент кимё-технология институтининг Кенгашининг 2018 йил _____даги ____-сонли қарори билан нашрга тавсия қилинган.

МУНДАРИЖА

I. ИШЧИ ДАСТУР.....	4
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.....	122
III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР.....	17
IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ УЧУН МАТЕРИАЛЛАР.....	46
V. КЕЙСЛАР БАНКИ.....	75
VI. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ.....	77
VII. ГЛОССАРИЙ.....	80
VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.....	82

І. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Дастур Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли, 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармонлари, шунингдек 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ–2909-сонли қароридан белгиланган устивор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у замонавий талаблар асосида қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёнларининг мазмунини такомиллаштириш ҳамда олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касбий компетентлигини мунтазам ошириб боришни мақсад қилади.

Дастур мазмуни олий таълимнинг норматив-ҳуқуқий асослари ва қонунчилик нормалари, илғор таълим технологиялари ва педагогик маҳорат, таълим жараёнида ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш, амалий хорижий тил, тизимли таҳлил ва қарор қабул қилиш асослари, махсус фанлар негизида илмий ва амалий тадқиқотлар, технологик тараққиёт ва ўқув жараёнини ташкил этишнинг замонавий услублари бўйича сўнгги ютуқлар, педагогнинг касбий компетентлиги ва креативлиги, глобал Интернет тармоғи, мультимедиа тизимлари ва масофадан ўқитиш усулларини ўзлаштириш бўйича янги билим, кўникма ва малакаларини шакллантиришни назарда тутди.

Дастур доирасида берилган мавзулар таълим соҳаси бўйича педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш мазмуни, сифати ва уларнинг тайёргарлигига қўйилган умумий малака талаблари ва ўқув режалари асосида шакллантирилган бўлиб, бу орқали олий таълим муассасалари педагог кадрларининг соҳага оид замонавий таълим ва инновация технологиялари, илғор хорижий тажрибалардан самарали фойдаланиш, ахборот-коммуникация технологияларини ўқув жараёнига кенг татбиқ этиш, чет тилларини интенсив ўзлаштириш даражасини ошириш ҳисобига уларнинг касб маҳоратини, илмий фаолиятини мунтазам юксалтириш, олий таълим муассасаларида ўқув-тарбия жараёнларини ташкил этиш ва бошқаришни тизимли таҳлил қилиш, шунингдек, педагогик вазиятларда оптимал қарорлар қабул қилиш билан боғлиқ компетенцияларга эга бўлишлари таъминланади.

Қайта тайёрлаш ва малака ошириш йўналишининг ўзига хос хусусиятлари ҳамда долзарб масалаларидан келиб чиққан ҳолда дастурда тингловчиларнинг махсус фанлар доирасидаги билим, кўникма, малака ҳамда компетенцияларига қўйилган талаблар такомиллаштирилиши мумкин.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

Олий таълим муассасалари педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш курсининг **мақсади** педагог кадрларнинг ўқув-тарбиявий жараёнларни юксак илмий-методик даражада таъминлашлари учун зарур бўладиган касбий билим, кўникма ва малакаларини мунтазам янгилаш, малака талаблари, ўқув режа ва дастурлари асосида уларнинг касбий компетентлиги ва педагогик маҳоратини доимий ривожланишини таъминлашдан иборат.

Курснинг **вазифаларига** қуйидагилар киради:

- “Озиқ-овқат хавфсизлиги” йўналишида педагог кадрларнинг касбий билим, кўникма, малакаларини узлуксиз янгилаш ва ривожлантириш;

- замонавий талабларга мос ҳолда олий таълимнинг сифатини таъминлаш учун зарур бўлган педагогларнинг касбий компетентлик даражасини ошириш;

- педагог кадрлар томонидан замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва хорижий тилларни самарали ўзлаштирилишини таъминлаш;

- махсус фанлар соҳасидаги ўқитишнинг инновацион технологиялари ва илғор хорижий тажрибаларни ўзлаштириш;

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникмаси, малакаси ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

“Озиқ-овқат маҳсулотлари идентификацияси ва сохталиги” модули бўйича тингловчилар қуйидаги янги билим, кўникма, малака ҳамда компетенцияларга эга бўлишлари талаб этилади:

“Олий таълимнинг норматив ҳуқуқий асослари”, “Илғор таълим технологиялари ва педагогик маҳорат”, “Таълим жараёнида ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш”, “Амалий хорижий тил”, “Тизимли таҳлил ва қарор қабул қилиш асослари” модуллари бўйича тингловчиларнинг билим, кўникма ва малакаларига қўйиладиган талабалар тегишли таълим соҳаси бўйича педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш мазмуни, сифати ва уларнинг тайёргарлиги ҳамда компетентлигига қўйиладиган умумий малака талаблари билан белгиланади.

Махсус фанлар бўйича тингловчилар қуйидаги янги билим, кўникма, малака ҳамда компетенцияларга эга бўлишлари талаб этилади:

Тингловчи:

- озиқ-овқат технологияси фанларини ўқитишда замонавий ёндашувлар, замонавий таълим ва инновацион технологияларга асосланган илғор хорижий тажрибалар: модулли-кредит тизими, case study (кейс стади), масофали ўқитиш, маҳорат дарслари, вебинар, эвристик методларни;

- замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илғор хорижий таълим технологияларини қўллашнинг педагогик-психологик ва методик шарт-шароитларини;
- озиқ-овқат технологияси фанлари бўйича мультимедиа сценарийларини яратишнинг ўзига хослигини;
- соҳага оид оммавий онлайн очик курсларни;
- озиқ-овқат технологиясида тизимли таҳлилнинг босқичларини;
- озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш технологиясининг назарий асосларини;
- республикамиз олимлари томонидан яратилган ва озиқ-овқат саноати корхоналарига жорий этилган амалий, фундаментал ва инновацион ишланмаларни;
- озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришдаги замонавий тенденцияларни;
- озиқ-овқат маҳсулоларини ишлаб чиқаришда муқобил энергия манбаларини;
- озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш технологик жараёнлари давомида хом ашёнинг миқдорий ўзгаришига рухсат этилган меъёрларни;
- озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш технологиясидаги инновацияларни;
- озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш жараёнларида маҳсулот сифатининг назорати ва бошқарувини;
- озиқ-овқат саноатининг ускуна ва жиҳозларини замонавий усулларини;
- озиқ-овқат хом ашёлари таркибидаги токсик моддалар турларини;
- озиқ-овқат хом ашёлари кимёси ва товаршунослигини;
- озиқ-овқат хом ашёлари таркибидаги токсик кимёвий моддаларни ва патоген микроорганизмларни аниқлаш усулларини *билиши* керак.

Тингловчи:

- озиқ-овқат технологияси фанлари бўйича модул блокларини тайёрлаш;
- озиқ-овқат технологияси фанлари бўйича кейс-технологиясини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;
- озиқ-овқат технологиясига оид фанлар бўйича мультимедиа сценарийларини яратиш;
- Moodle масофавий таълим тизими учун ўқув контентларини ишлаб чиқиш;
- озиқ-овқат технологиясида моделлаштириш;
- озиқ-овқат маҳсулотларининг сифатини назорат қилишда қўлланиладиган замонавий асбоб-ускуналар билан ишлаш;
- озиқ-овқат хом ашёлари таркибидаги токсик моддаларни келиб чиқиш сабабларини аниқлаш ва уларни бартараф этиш;
- озиқ-овқат маҳсулотларининг сифат кўрсаткичларини аниқлаш;

- озиқ-овқат маҳсулотлари сифатини яхшилаш учун амалий таклифлар бериш;
- озиқ-овқат саноати чиқиндилари ва иккиламчи маҳсулотларидан оқилона фойдаланиш;
- озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришга доир Ўзбекистон Республикасидаги норматив ҳужжатлар тизимидаги ўзгаришларни амалиётга тадбиқ эта олиш *кўникмаларига* эга бўлиши лозим.

Тингловчи:

- озиқ-овқат технологияси бўйича инновацион таълим технологияларини оқилона танлаб олиш;
- озиқ-овқат технологияси билан боғлиқликда инновацион таълим технологияларини реал амалиёт билан уйғунлаштиришга эришиш;
- озиқ-овқат технологиясига оид мультимедиа сценарийларини ишлаб чиқиш;
- озиқ-овқат технологиясига оид маълумотларни оммавий онлайн очик курсларидан излаб топиш ва ўрганиш;
- озиқ-овқат технологиясида тизимли таҳлилнинг учинчи босқичида оптимал ечимни топиш;
- озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришда ҳосил бўладиган оралик ва иккиламчи маҳсулотлар сифатини аниқлаш, уларни қайта ишлаш ва самарали фойдаланиш;
- озиқ-овқат маҳсулотларининг сифат кўрсаткичларини аниқлаш ва уларнинг сифатини яхшилаш учун амалий таклифлар бериш;
- хавфсиз озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг меъёрий таъминотини амалга ошириш;
- озиқ-овқат хом ашёларига дастлабки ишлов бериш ва қайта ишлаш технологияларидан самарали фойдаланиш;
- озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш корхоналарини модернизация қилишда мини технологик тизимлардан фойдаланиш;
- озиқ-овқат маҳсулотлари сифатини назорат қилиш ва бартараф этиш чора тадбирларини қўллаш;
- озиқ-овқат саноати чиқиндиларини қайта ишлаш ва улардан оқилона фойдаланиш *малакаларига* эга бўлиши зарур.

Тингловчи:

- озиқ-овқат технологияси соҳаси бўйича тингловчиларни изланишли-ижодий фаолиятга жалб этиш;
- озиқ-овқат технологияси соҳасига оид мультимедиа материалларини таҳлил қилиш ва баҳолаш;
- Moodle масофавий таълим тизими учун ишлаб чиқилган озиқ-овқат технологияси соҳасига оид фанларнинг ўқув контентларини баҳолаш;
- озиқ-овқат технологияси тизимларини таҳлил этиш ва қарор қабул қилиш;

- озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш технологиясига инновацияларни жорий этиш;
- озиқ-овқат саноати корхоналари чиқиндиларидан рационал фойдаланишда замонавий инновацион технологияларни қўллаш;
- озиқ-овқат саноатидаги замонавий жиҳозлардан фойдаланиш;
- озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш корхоналарида комплекс масалаларни ечиш;
- намунавий методикалар бўйича экспериментал тадқиқотларни ўтказиш ва уларнинг натижаларига ишлов бериш;
- озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш корхоналарини модернизациялаштириш ва мувофиқлаштиришда мавжуд ахборот манбаларидан фойдаланиш;
- маълумотлар базасини яратиш, асосийларини танлаш ва уларни назорат қилиш *компетенцияларига* эга бўлиши лозим.

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Озиқ-овқат маҳсулотлари идентификацияси ва сохталиги” курси маъруза ва амалий машғулотлар шаклида олиб борилади.

Курсни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, педагогик технологиялар ва ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган:

- маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида презентацион ва электрон-дидактик технологиялардан;

- ўтказиладиган амалий машғулотларда техник воситалардан, экспресс-сўровлар, тест сўровлари, ақлий ҳужум, гуруҳли фикрлаш, кичик гуруҳлар билан ишлаш, коллоквиум ўтказиш, ва бошқа интерактив таълим усулларини қўллаш назарда тутилади.

Модулни ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

«Озиқ-овқат маҳсулотлари идентификацияси ва сохталиги» фани қайта тайёрлаш ва малака ошириш йўналишини «Озиқ-овқат хавфсизлиги» мутахассислиги бўйича киритилган “Озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришда инновацион технологиялар”, «Ишлаб чиқариш корхоналарининг замонавий ускуналари» ва «Озиқ-овқат маҳсулотларининг сифати ва хавфсизлиги» фанлари билан узлуксиз боғлиқ бўлиб, ушбу фанларни ўзлаштиришда назарий асос бўлиб хизмат қилади. «Озиқ-овқат маҳсулотлари идентификацияси ва сохталиги» фанини тўлиқ ўзлаштиришда ва амалий вазифаларни бажаришда «Таълимда мультимедиа тизимлари ва масофавий ўқитиш методлари», «Электрон педагогика асослари ва педагогнинг шахсий, касбий ахборот майдонини лойиҳалаш» ҳамда «Амалий хорижий тилни ўрганишнинг интенсив усуллари» фанлари ёрдам беради.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

«Озиқ-овқат маҳсулотлари идентификацияси ва сохталиги» фани қайта тайёрлаш ва малака ошириш йўналишини «Озиқ-овқат хавфсизлиги» мутахассислиги бўйича махсус фанлардан дарс берувчи профессор ўқитувчилар учун муҳим ўринни эгаллайди. Ушбу фан Олий таълим муассасаларида тингловчи ва педагоглар томонидан ўқув-илмий ишларини олиб бориш учун асосий назарий ва амалий билимларни беради.

Модул бўйича соатлар тақсимоти

№	Модул вазифаси	Жами	Соатлар		Мустақил таълим
			Маъруза	Амалий	
1.	Озиқ-овқат маҳсулотларини идентификациялаш ва қалбакилаштириш тушунчаси, маҳсулотларни сертификатлаш	2	2		
2.	Томат маҳсулотларини идентификациялаш ва қалбакилаштирилганлигини аниқлаш	2	2		
3.	Қалбакилаштирилган асални аниқлаш усули ва унинг ҳақиқийлиги экспертизаси	2	2		
4.	Алкогол маҳсулотларини сохталаштириш усуллари ва уларни аниқлаш услублари	2		2	
5.	Гўшт яримтайёр маҳсулотларини сохталаштириш турларини ўрганиш ва уни аниқлаш услублари	4		4	
6.	Сут ва сут маҳсулотларини сохталаштириш турларини ўрганиш ва уни аниқлаш услублари	4		2	2
	Жаъми	16	6	8	2

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мазу: Озиқ-овқат маҳсулотларини идентификациялаш ва қалбакилаштириш тушунчаси, маҳсулотларни сертификатлаш

Мажбурий сертификатлаштириладиган озиқ-овқат маҳсулотлари КОД ТИФ бўйича (Ташқи иқтисодий фаолиятлар коди) турлари.

Сертификатлаштириш тизмалари (схемалари).

Озиқ-овқат маҳсулотларини сертификатлаштириш кетма-кетлиги тизмаси. Сертификатлаштириш учун зарур бўлган меъёрий ҳужжатлар.

Озиқ-овқат маҳсулотларини сертификатлаштиришда ёрлик қоғозларни ва уларни маҳсулот сифати ва таркибига мослигини назорати.

Ишлаб чиқаришда аниқланган камчиликларни баҳолаш ва сертификатни бекор қилиш тартиботлари.

Сертификатлаштирилган маҳсулотни давлат рўйхатига олиш.

2 - мавзу: Томат маҳсулотларини идентификациялаш ва қалбакилаштирилганлигини аниқлаш

Титрланувчи кислоталиликни аниқлаш усуллари.

Томат маҳсулотини ГОСТ га мослигини аниқлаш.

Кетчупдаги крахмални аниқлаш.

Эрувчан қуруқ моддаларни рефрактометрик усулда аниқлаш.

3-мавзу: Қалбакилаштирилган асални аниқлаш усули ва унинг ҳақиқийлиги экспертизаси

Фруктоза ва глюкоза нисбати табиий асалнинг идентификация қилиш кўрсаткичи.

Асални квалиметрик қалбакилаштириш.

Асал ҳақиқийлигини экспертиза қилиш.

Асал ёрлиғини ўрганиш.

Асалнинг квалиметрик (ўлчов) идентификациясини ўтказиш.

Асалга оҳак қўшилганлигини аниқлаш.

Асалнинг етилганлигини ва сув билан қалбакилаштирилганлигини аниқлаш.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАЗМУНИ

1-амалий машғулот

Алкогол маҳсулотларини сохталаштириш усуллари ва уларни аниқлаш услублари.

Узум таркибидаги қанд миқдорини аниқлаш.

Узумни механик таркибини аниқлаш.

Узум шарбати таркибидаги қанд миқдорини ареометр усулида аниқлаш.
узум шарбати таркибидаги титрланган кислоталиликни аниқлаш.

Пиво хомашёсининг натурал оғирлигини аниқлаш.

Этил спирти қувватини аниқлаш (ланга, саваль синови).

2-амалий машғулот

Гўшт яримтайёр маҳсулотларини сохталаштириш турларини ўрганиш ва уни аниқлаш услублари

Колбаса маҳсулотлари таркибидаги крахмал миқдорини аниқлаш.

Гўшт ва гўшт маҳсулотларида нитрит ва нитрат миқдорини аниқлаш.

Колбаса ва гўшт маҳсулотларида ош тузи (NaCl) ни аниқлаш усули.

3-амалий машғулот

Сут ва сут маҳсулотларини сохталаштириш турларини ўрганиш ва уни аниқлаш услублари.

Сир (пишлоқ) сифатини баҳолаш ва унинг нуқсонлари.

Ширдон ферментининг лахта ҳосил қилиш қобилятини аниқлаш.

Сутнинг сир ишлаб чиқариш учун яроқлилигини аниқлаш.

Сир таркибидаги ёғ миқдорини аниқлаш.

Сир етилиш даражасини аниқлаш (м. шилович усулида).

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларида фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маълумотлар ва технологияларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш);
- давра суҳбатлари (қўрилаётган лойиҳа ечимлари бўйича таклиф бериш қобилятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);
- баҳс ва мунозаралар (лойиҳалар ечими бўйича далиллар ва асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилятини ривожлантириш).

БАҲОЛАШ МЕЗОНИ

№	Баҳолаш турлари	Максимал балл	Баллар
1	Кейс топшириқлари	2.5	2 балл
2	Мустақил иш топшириқлари		0.5 балл

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

«ФСМУ» методи

Технологиянинг мақсади: Мазкур технология иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қиёслаш орқали ахборотни ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Мазкур технологиядан маъруза машғулотларида, мустаҳкамлашда, ўтилган мавзуни сўрашда, уйга вазифа беришда ҳамда амалий машғулот натижаларини таҳлил этишда фойдаланиш тавсия этилади.

Технологияни амалга ошириш тартиби:

-қатнашчиларга мавзуга оид бўлган якуний хулоса ёки ғоя таклиф этилади;

-ҳар бир иштирокчига ФСМУ технологиясининг босқичлари ёзилган қоғозларни тарқатилади:

Ф	• фикрингизни баён этинг
С	• фикрингизни баёнига сабаб кўрсатинг
М	• кўрсатган сабабингизни исботлаб мисол келтиринг
У	• фикрингизни умумлаштиринг

-иштирокчиларнинг муносабатлари индивидуал ёки гуруҳий тартибда тақдимот қилинади.

ФСМУ таҳлили қатнашчиларда касбий-назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади.

Намуна: “Томат маҳсулотларини идентификациялаш ва қалбаки-лаштирилганлигини аниқлаш” матнини ёритиб беринг?” саволини йўналтирувчи услубий тавсиялар ёрдамида жадвалда жавоб бериш

Йўналтирувчи услубий тавсиялар:

Савол

Томат маҳсулотларини идентификациялаш ва қалбакилаштирилганлигини аниқлаш

(Ф)Фикрингизни баён этинг

(С)Фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг

(М)Кўрсатган сабабингизни исботловчи далил келтиринг

(У)Фикрингизни умумлаштиринг

“Томат маҳсулотларини идентификациялаш ва қалбакилаштирилганлигини аниқлаш” мавзусига “ФСМУ” технологиясини қўлланилиши

- Ф - (фикрингизни баён этинг)
Томат маҳсулотларининг ўзга маҳсулотлардан қандай фарқ қилади.
- С - (фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг)
Томат маҳсулотлари технологияси, сифати ва сақлаш муддати билан ажралиб туради.
- М - (кўрсатган баёнингизни асословчи далил кўрсатинг)
Яримтайёр маҳсулот қўшилиб, пастеризацияланган сўнг сақланиш муддати ҳам ўзгаради.
- У - (фикрингизни умумлаштиринг)
Томат маҳсулотлари тайёрлашда, бошқа консервалар тайёрлашдаги технологияларидан фарқли ўлароқ бланширланиб, маринадли эритма ёрдамида пастеризацияланган ҳолда тайёрланади.

“Кейс-стади” методи

«Кейс-стади» - инглизча сўз бўлиб, («case» – аниқ вазият, ҳодиса, «stadi» – ўрганмоқ, таҳлил қилмоқ) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган метод ҳисобланади. Мазкур метод дастлаб 1921 йил Гарвард университетиде амалий вазиятлардан иқтисодий бошқарув фанларини ўрганишда фойдаланиш тартибиде қўлланилган. Кейсде очик ахборотлардан ёки аниқ воқеа-ҳодисадан вазият сифатида таҳлил учун фойдаланиш мумкин. Кейс ҳаракатлари ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади: Ким (Who), Қачон (When), Қерде (Where), Нима учун (Why), Қандай/ Қанақа (How), Нима-натижа (What).

“Кейс методи” ни амалга ошириш босқичлари

Иш босқичлари	Фаолият шакли ва мазмуни
1-босқич: Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан таништириш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка тартибдаги аудио-визуал иш; ✓ кейс билан танишиш(матнли, аудио ёки медиа шаклда); ✓ ахборотни умумлаштириш; ✓ ахборот таҳлили; ✓ муаммоларни аниқлаш
2-босқич: Кейсни аниқлаштириш ва ўқув топшириғни белгилаш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муаммоларни долзарблик иерархиясини аниқлаш; ✓ асосий муаммоли вазиятни белгилаш
3-босқич: Кейсдаги асосий муаммони таҳлил этиш орқали ўқув топшириғининг ечимини излаш, ҳал этиш йўлларини ишлаб чиқиш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил ечим йўлларини ишлаб чиқиш; ✓ ҳар бир ечимнинг имкониятлари ва тўсиқларни таҳлил қилиш; ✓ муқобил ечимларни танлаш
4-босқич: Кейс ечимини ечимини шакллантириш ва асослаш, тақдимот.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил вариантларни амалда қўллаш имкониятларини асослаш; ✓ ижодий-лойиҳа тақдимотини тайёрлаш; ✓ якуний хулоса ва вазият ечимининг амалий аспектларини ёритиш

Кейсни бажариш босқичлари ва топшириқлар:

- Кейсдаги муаммони келтириб чиқарган асосий сабабларни белгиланг (индивидуал ва кичик гуруҳда).
- Мобил иловани ишга тушириш учун бажариладагина ишлар кетма-кетлигини белгиланг (жуфтликлардаги иш).

“Ассесмент” методи

Методнинг мақсади: мазкур метод таълим олувчиларнинг билим даражасини баҳолаш, назорат қилиш, ўзлаштириш кўрсаткичи ва амалий кўникмаларини текширишга йўналтирилган. Мазкур техника орқали таълим олувчиларнинг билиш фаолияти турли йўналишлар (тест, амалий кўникмалар, муаммоли вазиятлар машқи, қиёсий таҳлил, симптомларни аниқлаш) бўйича ташҳис қилинади ва баҳоланади.

Методни амалга ошириш тартиби:

“Ассесмент” лардан маъруза машғулотларида талабаларнинг ёки катнашчиларнинг мавжуд билим даражасини ўрганишда, янги маълумотларни баён қилишда, семинар, амалий машғулотларда эса мавзу ёки маълумотларни ўзлаштириш даражасини баҳолаш, шунингдек, ўз-ўзини баҳолаш мақсадида индивидуал шаклда фойдаланиш тавсия этилади. Шунингдек, ўқитувчининг ижодий ёндашуви ҳамда ўқув мақсадларидан келиб чиқиб, ассесментга қўшимча топшириқларни киритиш мумкин.

Намуна. Ҳар бир катакдаги тўғри жавоб 5 балл ёки 1-5 балгача баҳоланиши мумкин.

<p style="text-align: center;">ТЕСТ</p> <p>1. Органолептик баҳолаш усулининг моҳияти А) дегустацион комиссия томонидан берилган баҳо Б) ДСт идораси томонидан берилган баҳо В) Марказий лаборатория томонидан берилган баҳо Г) Истеъмолчилардан ташкил топган комиссия томонидан берилган баҳо</p>	<p style="text-align: center;">МУАММОЛИ ВАЗИЯТ</p> <p>Маҳсулотларни сифатини аниқлашда таҳлил услублари:</p>
<p style="text-align: center;">СИМПТОМ</p> <p>Озиқ-овқат маҳсулотларининг сифати – маҳсулотнинг кўрсаткичлари асосида аниқланади.</p>	<p style="text-align: center;">АМАЛИЙ КЎНИКМА</p> <p>Озиқ-овқат маҳсулотларини қалбакилаштирилганлигини аниқлашга доир.</p>

“Инсерт” методи

Методнинг мақсади: Мазкур метод ўқувчиларда янги ахборотлар тизимини қабул қилиш ва билмларни ўзлаштирилишини енгиллаштириш мақсадида қўлланилади, шунингдек, бу метод ўқувчилар учун хотира машқи вазифасини ҳам ўтайди.

Методни амалга ошириш тартиби:

➤ ўқитувчи машғулотга қадар мавзунинг асосий тушунчалари мазмуни ёритилган инпут-матнни тарқатма ёки тақдимот кўринишида тайёрлайди;

➤ янги мавзу моҳиятини ёритувчи матн таълим олувчиларга тарқатилади ёки тақдимот кўринишида намойиш этилади;

➤ таълим олувчилар индивидуал тарзда матн билан танишиб чиқиб, ўз шахсий қарашларини махсус белгилар орқали ифодалайдилар. Матн билан ишлашда талабалар ёки қатнашчиларга қуйидаги махсус белгилардан фойдаланиш тавсия этилади:

Белгилар	1-матн	2-матн	3-матн
“V” – таниш маълумот.			
“?” – мазкур маълумотни тушунмадим, изоҳ керак.			
“+” бу маълумот мен учун янгилик.			
“– ” бу фикр ёки мазкур маълумотга қаршиман?			

Белгиланган вақт якунлангач, таълим олувчилар учун нотаниш ва тушунарсиз бўлган маълумотлар ўқитувчи томонидан таҳлил қилиниб, изоҳланади, уларнинг моҳияти тўлиқ ёритилади. Саволларга жавоб берилади ва машғулот якунланади.

Вени Диаграммаси методи

Методнинг мақсади: Бу метод график тасвир орқали ўқитишни ташкил этиш шакли бўлиб, у иккита ўзаро кесишган айлана тасвири орқали ифодаланади. Мазкур метод турли тушунчалар, асослар, тасавурларнинг анализ ва синтезини икки аспект орқали кўриб чиқиш, уларнинг умумий ва фарқловчи жиҳатларини аниқлаш, таққослаш имконини беради.

Методни амалга ошириш тартиби:

• иштирокчилар икки кишидан иборат жуфтликларга бирлаштириладилар ва уларга кўриб чиқиладиган тушунча ёки асоснинг ўзига хос, фарқли жиҳатларини (ёки акси) доиралар ичига ёзиб чиқиш таклиф этилади;

• навбатдаги босқичда иштирокчилар тўрт кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштирилади ва ҳар бир жуфтлик ўз таҳлили билан гуруҳ аъзоларини таништирадилар;

- жуфтликларнинг таҳлили эшитилгач, улар биргалашиб, кўриб чиқиладиган муаммо ёхуд тушунчаларнинг умумий жиҳатларини (ёки фарқли) излаб топадилар, умумлаштирадилар ва доирачаларнинг кесишган қисмига ёзадилар.

Кластер (ғунча, боғлам) усули Педагогик, дидактик стратегиянинг муайян шакли бўлиб, у талаба (ўқувчи)ларга ихтиёрий муаммо (мавзулар) хусусида эркин, очиқ ўйлаш ва шахсий фирларни бемалол баён этиш учун шароит яратишга ёрдам беради. Мазкур усул турли ҳил ғоялар ўртасидаги алоқалар тўғрисида фикрлаш имкониятини берувчи тузилмани аниқлашни талаб этади. "Кластер" усули аниқ объектга йўналтирилмаган фикрлаш шакли саналади. Ундан фойдаланиш инсон мия фаолиятининг ишлаш тамойили билан боғлиқ равишда амалга ошади. Ушбу усул муайян мавзунинг талаба (ўқувчи)лар томонидан чуқур ҳамда пухта ўзлаштирилгунига қадар фикрлаш фаолиятининг бир маромда бўлишини таъминлашга хизмат қилади.

Стил ва стил ғоясига мувофиқ ишлаб чиқилган "Кластер" усули пухта ўйланган стратегия бўлиб, ундан талаба (ўқувчи)лар, билан яқка тартибда ёки гуруҳ асосида ташкил этиладиган машғулотлар жараёнида фойдаланиш мумкин. Усул гуруҳ асосида ташкил этиладиган машғулотларда талаба (ўқувчи)лар томонидан билдириладиган ғояларнинг мажмуи тарзида намоён бўлади. Бу эса илгари сурилган ғояларни умумлаштириш ва улар ўртасидаги алоқаларни ториш имкониятини яратади.

"Кластер" усулидан фойдаланишда қуйидаги шартларга риоя этиш талаб этилади:

- Ниманики ўйлаган бўлсангиз шуни қоғозга ёзинг, фикрингизнинг сифати тўғрисида ўйлаб ўтирмай, уларни шунчаки ёзиб боринг;

- Езувингизнинг орфографияси ёки бошқа жиҳатларига эътибор берманг;

- Белгиланган вақт ниҳоясига етмагунча, ёзишдан тўхтаманг. Агар маълум муддат бирор бир ғояни ўйлай олмасангиз, у ҳолда қоғозга бирор нарсанинг расмини чиза бошланг. Бу ҳаракатни янги ғоя туғилгунга қадар давом эттиринг;

- Муайян тушунча доирасида имкон қадар кўпроқ янги ғояларни илгари суриш ҳамда мазкур ғоялар ўртасидаги ўзаро алоқадорлик (боғлиқликни)ни кўрсатишга ҳаракат қилинг. Ғоялар йиғиндисини сифати ва улар ўртасидаги алоқаларни кўрсатишни чекламанг.

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

1-мавзу: ОЗИҚ-ОВҚАТ МАҲСУЛОТЛАРИНИ ИДЕНТИФИКАЦИЯЛАШ ВА ҚАЛБАКИЛАШТИРИШ ТУШУНЧАСИ, МАҲСУЛОТЛАРНИ СЕРТИФИКАТЛАШ

Режа:

1. Мажбурий сертификатлаштириладиган озиқ-овқат маҳсулотлари КОД ТИФ бўйича (Ташқи иқтисодий фаолиятлар коди) турлари.
2. Сертификатлаштириш тизмалари (схемалари).
3. Озиқ-овқат маҳсулотларини сертификатлаштириш кетма-кетлиги тизмаси. Сертификатлаштириш учун зарур бўлган меъёрий ҳужжатлар.
4. Озиқ-овқат маҳсулотларини сертификатлаштиришда ёрлик қоғозларни ва уларни маҳсулот сифати ва таркибига мослигини назорати.
5. Ишлаб чиқаришда аниқланган камчиликларни баҳолаш ва сертификатни бекор қилиш тартиботлари.
6. Сертификатлаштирилган маҳсулотни давлат рўйхатига олиш.

Таянч иборалар: Сертификат, идентификация, сохталаштириш, сифат, сув, шакар, сахароза, крахмал, эксперт, кислота, таққослаш, эксперт, органолептик баҳолаш, муҳр, визуал, апробация, Давлат органи, маҳсулот, стандарт талаблар, ишлаб чиқарувчи.

Идентификация тушунчаси

Ишлаб чиқариш товарларини индефикациялашнинг тартиби ва умумий қоидаларини ўрганиш. Луғатларда “идентификациялаш” термини (лотинча *identificare*) яъни бир нарсани бошқа бир нарса билан тўғри келганини аниқлаш. Товарларни индефикациялашда текширилаётган товарларни бир турдаги аналогларига (намуна, базавой модели) мос келиши аниқланади.

Давлат стандарти маҳсулотларини таққослаш тизимини тахминан математик моделлаштириш ва оптималлаштириш асосида олиб бориш мумкин.

Идентификация – бу таққослашдир.

Мисол: Колбаса турлари бўйича:

1. Органолептик. 2. Физик-кимёвий.

Давлат стандарти бўйича олинган ва Давлат стандарти талабига жавоб бермайди.

Маҳсулотни идентификациялаш - бу аниқ бир маҳсулот намунаси ва

унинг баёнига мослигини аниқлаш тушунилади.

Маҳсулот баёни эса мос ҳужжатларда белгиланган, маҳсулотларни тавсифловчи талаблар, кўрсаткичлар, параметрлар ва белгилар тўплами ҳисобланади.

Идентификациялаш натижалари аниқ маҳсулот намунаси ва унинг баёнига мос ёки мос келмаслигини ифодаловчи хулоса тушунилади.

Идентификациянинг мақсад ва вазифалари

Маҳсулотни идентификациялашни мақсади қуйидагилардан иборат:

1. Ишлаб чиқарувчидан истеъмолчини ҳимоя қилиш.
2. Атроф-муҳитга истеъмолчининг соғлиғига маҳсулотнинг хавфсизлиги кафолатланади.

Маҳсулотни идентификациялаш қуйидаги органлар орқали амалга оширилади:

1. Сертификатлаш органлари.
2. Ижро ҳужжатлари органлари.
3. Давлатнинг белгиланган қонунлари ва унинг меъёрий ҳамда ҳуқуқий далолатномалари белгиланган ҳолатда ташкилот ва бошқа органлар.

Аниқ маҳсулот намунаси ва унинг баёнига мослигини тасдиқлаш учун маҳсулот талаблари, кўрсаткичлари, параметрлари ва белгилари бўйича идентификациялашни амалга ошириш етарли ҳисобланади.

Идентификациялаш вазифасига боғлиқ ҳолда маҳсулотни хусусиятидан келиб чиққан ҳолда қуйидаги усуллардан биридан фойдаланишимиз мумкин:

1. Хизмат бўйича.
2. Инструментал восита бўйича.
3. Органолептик.
4. Визуал (кўриш).
5. Аprobация (қўллаш).
6. Синов тажриба.

Аниқ бир маҳсулотни идентификациялаш натижалари хулоса бериш кўринишида ёки бир хил турдаги маҳсулотни сертификатлаш тартиб қоидаларида келтирилган тартиб бўйича расмийлаштирилади. Хулосани тайёрлаш вақтида намунани синовдан ўтказиш органолептик ва визуал орқали текшириш инструментал воситаларни қўллаш, ҳужжатларни экспертизалаш натижаларидан фойдаланиш мумкин. Хулосага идентификациялаш олиб олиб борувчи органнинг расмий вакили ёки эксперт томонидан имзо қўйилади ва ташкилот муҳри босилади.

Мажбурий сертификатлаштирилдиган озиқ-овқат маҳсулотлари КОД ТИФ бўйича (Ташқи иқтисодий фаолиятлар коди) турлари

Сертификатлаштириш икки хил яъни, мажбурий ва ихтиёрий характерга эга бўлади. Мажбурий сертификатлаш қонунлар ва қонуний актлар асосида амалга оширилади ва товар (жараёнлар, хизматларнинг), техник

регламентлар талабларига ва стандартларнинг мажбурий талабларига мослигини исботлашни таъминлайди.

Ушбу норматив ҳужжатларнинг мажбурий талаблари хавфсизлик инсонларнинг соғлигини ҳимоя қилиш ва атроф - муҳитни муҳофаза қилишга қаратилганлиги сабабли мажбурий сертификатлашнинг асосий йўналиши бўлиб хавфсизлик ва экологиклик ҳисобланади.

Маҳсулотни у ёки бу сертификатлаштиришга оидлиги, уни ташқи муҳитга, инсон саломатлигига таъсири асосий мезон ҳисобланади. Ана шунинг учун ташқи муҳитга, инсон саломатлигига таъсир кўрсатувчи маҳсулотлар албатта мажбурий сертификатлаштиришга мансуб бўлади, қолган маҳсулотлар эса сертификатлаштирилиши ихтиёрийдир,

Мажбурий сертификатлаштириш деганда сертификатлаштириш ҳуқуқига эга бўлган идора томонидан маҳсулот жараён хизматининг стандартларидаги мажбурий талабларига мувофиқлигини тасдиқлаш тушунилади.

Ихтиёрий сертификатлаштириш деганда ишлаб чиқарувчи (бажарувчи), сотувчи (таъминловчи) ёки истеъмолчи ташаббуси билан ихтиёрий равишда ўтказиладиган сертификатлаштириш тушунилади.

Ҳозирги шароитда ташқи мамлакатлар билан савдони, мамлакатлараро иқтисодий алоқаларни, фан ва техникани ривожланиши учун ҳамда чиқарилаётган маҳсулотларни сифатини яхшилаш, уларни рақобатбардошлик қобилиятини ошириш учун мунтазам равишда синовлардан ўтказиш эҳтиёжи ортиб бормоқда. Синовларни кўпинча учинчи томон деб аталувчи шахс ёки ташкилот амалга оширади. У кўриладиган масалада қатнашаётган томонлар одатда таъминловчининг (биринчи томон) ва харидорнинг (иккинчи томон) манфаатларини ҳимоя қилиб, мутлақо мустақил равишда иш кўрадилар. Учинчи томон тарафидан чилинадиган сертификатлаштириш ишлаб чиқарувчиларининг ишончига сазовор бўлмоқда ва шу сабабли бундай йўл кенг қўлланилиб, салмоқли равишда тарқалмоқда. Турли мамлакатларда учинчи томон тарафидан бажарилаётган сертификатлаштириш тизимини ташкил етиш амалда шуни кўрсатмоқдаки, уни турлича ташкил қилиш мумкин экан: ишлаб чиқарувчи ассоциациялар, йирик истеъмолчилар, стандартлаштириш миллий ташкилотлари томонидан, масалан, Франция ва Англияда 60-йиллар бошида истеъмолчилар томонидан ҳарбий мақсадлар учун электроника маҳсулотларини сертификатлаштириш тизими яратилди. Айрим олинган мамлакат миқёсида яратилган миллий тизимлар мажбурий бўлган стандартлар доирасини қамраб олади. Масалан: биринчилар қаторида миллий миқёсида қимматбаҳо тошларни сертификатлаштириш тизимлари қўлланилган.

Сертификатлаштириш тушунчаси кенг маънода учинчи томон тарафидан ўтказиладиган техникавий меъёрига, иш услубига, қоидага мувофиқлигини қамраб олган ҳар қандай текширувдир. Шунинг учун сертификатлаштиришни текширув деб ҳисоблаб, босим остидаги идишларни портлаш хавфидан ҳимояланган қурилмаларнинг, атом реакторларининг ва тоғ техникасининг ишлатишдаги хавфсизлигини таъминлаш учун техникавий

назорат ургатувчи идоралар шартли текширувни амалга оширади.

Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 28 апрелдаги 122-қарори 1-иловасига асосан, 77 турдаги маҳсулот мажбурий сертификатланиши белгилаб берилган. Унга кўра маҳсулотлар КОД ТИФ 2007 версиясига асосан белгилаб берилган. Ушбу маҳсулотлар ичига озиқ-овқат маҳсулотлари, қурилиш маҳсулотлари, енгил саноат маҳсулотлари, машинасозлик жиҳозлари, ёғочсозлик буюмлари, дори ва дори воситалари киради. Ҳар бир маҳсулотнинг тури бўйича ТИФ КОДлар белгиланган ва улар асосида маҳсулотлар классификацияланади. Умумжаҳон классификаторига асосан ҳар бир маҳсулот тури учун кодлар берилади. Ана шу кодлар асосида маҳсулотлар импорт ва экспорт қилишда идентификацияланади. Шу жумладан, Ўзбекистон Республикасида ҳам ТИФ КОДлари бўйича божхонадан маҳсулотлар ўтказиш ишлари, экспертиза ишлари ҳамда декларация ишлари олиб борилади. Қуйида Ўзбекистон Республикаси сертификатини эътироф этувчи (тан олувчи) давлатлар рўйхати келтирилган.

1-жадвал:

№	Давлатлар номи	№	Давлатлар номи
1	Австрия	26	Нидерландия
2	Азербайджан	27	Янги Зеландия
3	Австралия	28	Норвегия
4	Аргентина	29	БАА
5	Белгия	30	Польша
6	Беларусия	31	Португалия
7	Бразилия	32	Россия Федерацияси
8	Великобритания	33	Руминия
9	Венгрия	34	Сингапур
10	Ветнам	35	Словакия
11	Германия	36	Словения
12	Гонконг	37	АҚШ
13	Греция	38	Тайван
14	Дания	39	Туркия
15	Израил	40	Украина
16	Ҳиндистон	41	Финландия
17	Индонезия	42	Франция
18	Ирландия	43	Хорватия
19	Испания	44	Чехия
20	Италия	45	Чили
21	Канада	46	Швейцария
22	Хитой	47	Швеция

23	Люксембург	48	ЖАР
24	Малайзия	49	Жанубий Корея
25	Мексика	50	Япония

Сертификатлаштириш тизмалари (схемалари)

Сертификатлаштириш бўйича ИСО таркибидаги кўмита томонидан тайерланган хужжатда учинчи томон тарафга ошириладиган сертификатлаштиришнинг тўққизта схемаси берилган бўлиб, республикамизда ҳам айнан шу 8 та схема тадбиқ этилган:

Биринчи схема. Бу схема билан факат махсулот намуналари турларини стандартлар талабларига мувофиқлигини махсус тасдиқланган синов ташкилотларида синовдан ўтказилади. Бу хилдаги сертификатлаштиришда синовга тақдим этилган намунани белгиланган талабларга мувофиқлиги тасдиқланади, холос. Бу йил ўзининг соддалиги ва унга кўп харажат талаб қилмаслиги туфайли миллий ва халқаро савдо муносабатларида муайян даражада тарқалган.

Иккинчи схема. Бу схемада махсулотнинг намуна турларини махсус тасдиқланган синов ташкилотларида синовдан ўтказилиб, сўнгра унинг сифатини савдо шахобчаларидан вақти-вақти билан олинадиган намуналар асосида назорат қилиб борилади. Бу усул тақдим этилган намуналар сифатини баҳолаш билан серияли чиқаётган махсулотнинг сифатини ҳам баҳолаш имконини беради. Усулнинг афзаллиги унинг соддалигидадир. Унинг камчилигига эса назорат синовлар натижасига қараб, агар махсулот стандарт талабларига номувофиқлиги аниқланилса, барибир уни савдо шахобчаларидан чиқариб ташлаш мумкин бўлмайди ёки уни чиқариб ташлаш учун бирмунча қийинчиликлар туғилади.

Учинчи схема. Махсулот намуналарининг турларини махсус тасдиқланган синов ташкилотларида ўтказиш, сунгра сотувчи йеки истеҳмолчига юбормасдан туриб вақти-вақти билан намуналарнинг текширувини назорат қилишга асосланади. Иккинчи схемадан фарқланувчи томони шуки махсулот савдо шахобчаларига тушмасдан туриб, синов назорати ўтказилади ва стандартга мувофиқлиги аниқланса, махсулотнинг истеҳмолчига жўнатилиши тўхтатилади.

Туртинчи схема. Махсулот намуналарининг турларини худди 1-3-схемалардек синовдан ўтказишга асосланган бўлиб, сўнгра савдо шахобчасидаги ҳамда ишлаб чиқаришдан олинган намуналарининг текшириш назорати вақти-вақти билан ўтказиш орқали махсулотнинг сифати ҳисобга олинади. Бу ҳолда махсулот ишлаб чиқарилган бўлиб, унинг чиқарилишига маълум харажатлар бўлгандан кейин стандарт талабларига номувофиқлиги аниқланади.

Бешинчи схема. Бу схема махсулот намуна турларини тасдиқланган синов ташкилотларида ўтказишга ва махсулот ишлаб чиқаришнинг сифатини баҳолашга асосланган бўлиб, сўнгра савдо шахобчасида ва ишлаб чиқаришда

намуналар сифатини назорат қилиб борилади. Бу сертификатлаштириш усули фақат махсулотнинг сифатини назорат қилибгина қолмай, балки корхонада чиқариладиган махсулотнинг сифатини керакли даражада бўлишини ҳам назорат қилади. Табиийки, корхонада махсулот сифатини таъминлашда, тизимни баҳоланишида ва унинг мезонини аниқлаш муҳим аҳамиятга эга. Ушбу усул саноати ривожланган мамлакатларида ҳамда халқаро сертификатлаштириш тизимларида энг кўп тарқалган схемадир. Биринчи-туртинчи схемаларига қараганда бу схема энг мураккаб ва нисбатан қимматроқ турадиган схема бўлиб, унинг афзаллиги истеъмолчи махсулот сифат даражасини юқори эканлигига ишонч ҳосил қилади, бу эса асосий мезон ҳисобланади.

Олтинчи схема. Фақат корхонадаги махсулотнинг сифатини таъминлаш билан тизимини баҳолашини ўтказишга мўлжалланган. Бу усул айрим вақтда корхона-тайерловчини аттестатлаш деб ҳам юритилади. Бу хил сертификатлаштиришда фақат корхонанинг белгиланган сифат даражадаги махсулотни чиқариш қобилияти баҳоланади.

Еттинчи схема. Махсулотнинг ҳар бир тайерланган партиясидан синовларга танлаб олишга асосланган. Танлаб олиш синовларнинг натижаларига қараб партияни ортиш учун қарор қабул қилиниши аниқланади. Бу хилдаги сертификатлаштириш учун танланманинг ҳажми аниқланиши лозим бу эса тайерланган партиянинг катта-кичиклигига мақбул бўладиган сифат даражасига боғлиқ. Қабул қилинган қоидага асосан танлангани тўплаш ваколатланган синов ташкилотлари томонидан амалга оширилади. Бу хил сертификатлаштириш қўлланилиши статистик усулни қўллаш билан боғлиқдир.

Саккизинчи схема. Ҳар бир тайерланган, айрим буюмнинг стандартлар талабига мувофиқлиги синовлар ўтказиб аниқлашга асосланган. Бу сертификатлаштириш усулида юқорида схемаларга қараганда таъминловчининг маъсулияти анча юқори. Табиийки муваффақиятли синовлардан ўтган буюмларгина сертификат ёки мувофиқлик белгисини олади. 8-схема махсулотга нисбатан юқори ва қатъийроқ талаблар қўйилганда ишлатилишга асосланган ёки махсулотнинг ишлатилиши натижасида стандарт талабларга мос келмаслиги истеъмолчига катта иқтисодий зарар етказганида қўлланилади. Бу хил сертификатлаштириш қимматбаҳо металллардан ва қотишмалардан тайерланадиган буюмларда кўпроқ қўлланилади. Бундан асосий мақсад қимматбаҳо металлларнинг белгиланган миқдорини, таркибини ва буюмнинг тозаллигини текширишдир. Буюк Британия институти томонидан сертификатлаштиришнинг янги хили яратилиб, бу усул билан фақат ишлаб чиқаришдаги технологик жараёнларини тасдиқланиши (аттестатланиши)га асосланган.

Тўққизинчи схема. Бу схема махсулотни сертификатлаштиришда қўлланилади ва махсулотнинг хавфсизлик талабларига мувофиқлигини декларация қилишни назарда тутди. Мазкур схемада, ишлаб чиқарувчининг хоҳишига кўра, мувофиқлик белгиси қўлланилиши мумкин.

Мажбурий тартибда сертификатлаштириладиган, шунингдек уларнинг

мувофиқлиги мувофиқлик декларацияси билан тасдиқланиши мумкин бўлган маҳсулотлар рўйхати Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

Ҳозирги замон адабиётида ҳар бир сертификатлаштириш схемасининг афзаллиги ва камчиликлари таҳлил этилган. Буларнинг ичида энг мукамал ва мураккаби бешинчи схемадир. Бу схема тўлиқ бўлганлиги учун уни асос қилиб олиб, ҳозирги замон халқаро сертификатлаштириш тизими яратилмоқда.

3; 4; 5; 7; 8; 9; схемалар бўйича сертификатлаштирилган маҳсулот мувофиқлик белгиси билан тамғаланиши (маркировка қилиниши) мумкин.

Ҳозирги замон адабиётида ҳар бир сертификатлаштириш схемасининг афзаллиги ва камчиликлари таҳлил этилган. Буларнинг ичида энг мукамал ва мураккаби бешинчи схемадир. Бу схема тўлиқ бўлганлиги учун уни асос қилиб олиб, ҳозирги замон халқаро сертификатлаштириш тизимини яратилмоқда.

Сертификатлаштириш тизимларини бошқарувчи идора муайян турдаги маҳсулот сифатининг назоратини ташкил этиш, стандартларга риоя қилишни мажбурий талаб этишини, истеъмолчи ва савдо талабларини еътиборга олиб, мамлакатдаги амалда бўлган қонунлар ва меъерий ҳужжатлар асосида ўз ишини ташкил этади.

Сертификатлаштириш идораси синовларни ўтказиш, корхонадаги ва савдо шаҳобчасидаги маҳсулотнинг сифатини назорат қилиш ҳамда назоратни ташкил қилиш ва шунга ўхшашларни бажариб учинчи томон вазифасини бажаради.

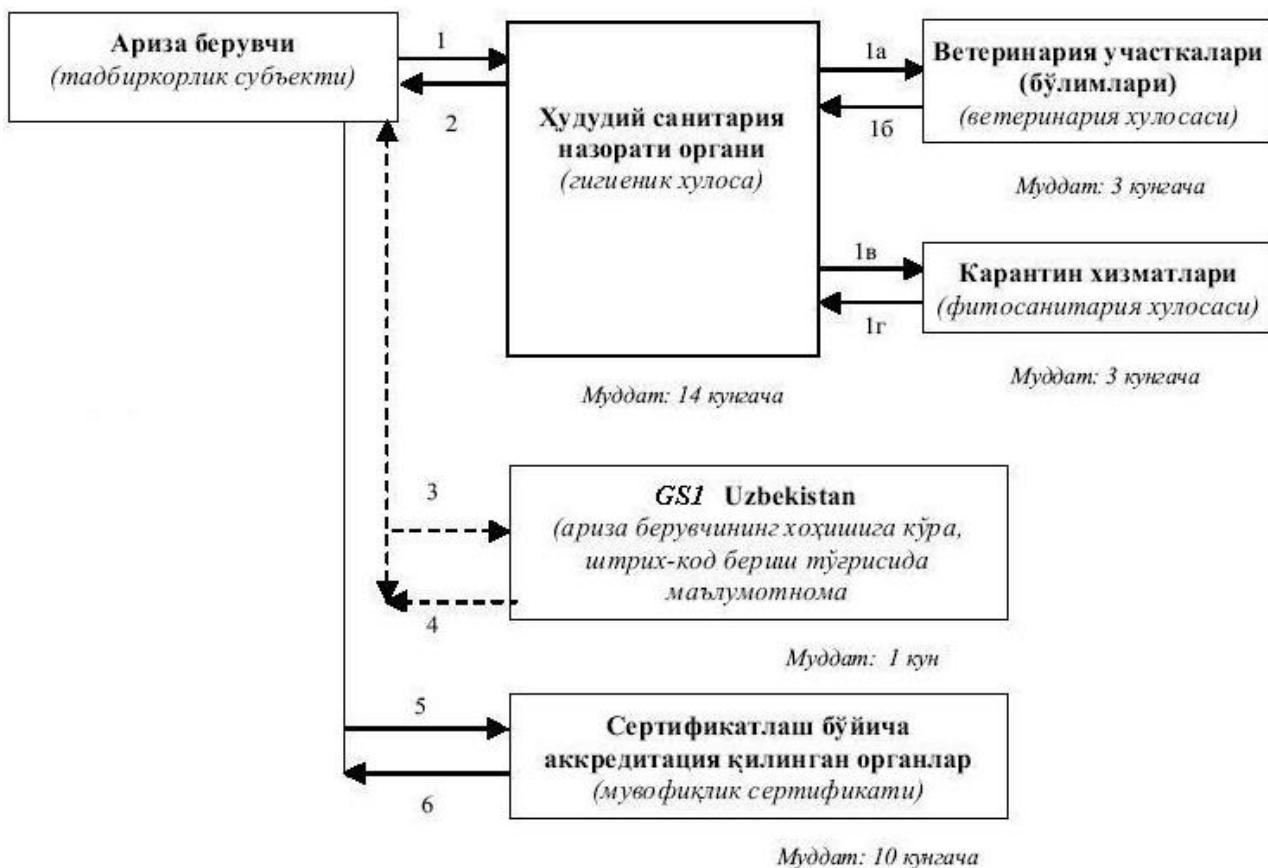
Озиқ-овқат маҳсулотларини сертификатлаштириш кетма-кетлиги тизмаси. Сертификатлаштириш учун зарур бўлган меъерий ҳужжатлар

Ушбу сертификатлаштириш Низомнинг бузилишида айбдор бўлган шахслар қонун ҳужжатларига мувофиқ жавоб беришади.

1. Ариза берувчи зарур ҳолларда гигиеник ҳулоса олиш учун ҳудудий санитария назорати органига зарур ҳужжатларни илова қилган ҳолда ариза беради.

Ҳудудий давлат санитария назорати органи белгиланган тартибда жойига борган ҳолда лаборатория синовлари ўтказиш учун маҳсулотлардан намуна олади ва объектни текширади.

Маҳсулотларни сертификатлаштириш тартиботи схемаси

Сертификатлаштириш тартиботининг умумий муддати 10 кундан 30 кунгачани ташкил этади.

1а. Чорва маҳсулотлари учун худудий санитария нazorати органи ариза берувчидан ҳужжатлар олинган кундан кейинги кундан кечикмасдан туман (шаҳар) ветеринария хизмати органига буюртманома жўнатади.

1б. Ветеринария хизмати органи уч кун муддатда худудий санитария нazorати органига ветеринария хулосасини ёки хулоса беришни рад этишга сабаб бўлган аниқ қонун ҳужжатлари нормаларини кўрсатган ҳолда ёзма жавоб юборади.

Ветеринария хизмати органи 20 кунгача изоляциялаш-чеклаш (карантин) чораларини белгилаш ҳуқуқига эга. Бунда ветеринария хулосасини бериш тартиботи карантин муддати тугагунга қадар тўхтатиб турилади.

1в. Ўсимлик маҳсулотлари учун худудий санитария органи ариза берувчидан ҳужжатлар олинган кундан кейинги кундан кечикмасдан туман (шаҳар) ўсимликлар карантини давлат хизмати органига буюртманома жўнатади.

1г. Ўсимликлар карантини давлат хизмати органи икки кун муддатда фитосанитария хулосаси ёки салбий хулоса беради.

2. Лаборатория синовлари, шунингдек ветеринария ҳамда фитосанитария хулосаларидан ижобий натижа олинганда, худудий санитария нazorати органи ариза берувчига гигиеник хулоса беради.

3,4. Ариза берувчи ўз хошишига кўра, ташкилот ва ишлаб чиқарадиган маҳсулоти штрихли кодда фойдаланиладиган товар кодини олиш учун «ГС1 Узбекистан»га мурожаат қилиши мумкин.

5. Ариза берувчи мувофиқлик сертификати олиш учун сертификатлаш бўйича аккредитация қилинган органга зарур ҳужжатларни илова қилган ҳолда ариза тақдим этади. (Ариза гигиеник хулоса олиш учун бериладиган ариза билан бир вақтда берилиши мумкин).

6. Сертификатлаш бўйича аккредитация қилинган орган 15 иш кунидан ортиқ бўлмаган муддатда мувофиқлик сертификати ёки аниқ қонун ҳужжатлари нормаларини кўрсатган ҳолда ёзма рад жавобини беради.

Сертификатлаштириш учун зарур боладиган меъерий ҳужжатлар.

Сертификатлаштириш учун Ўзбекистон Республикасида амалда қўлланилаётган меъерий ҳужжатлар жумладан: Вазирлар Маҳкамаси қарорлари, техникавий ҳужжатлар, давлатлараро ҳужжатлар (ГОСТ), СаНҚваМ га риоя қилган ҳолда ҳужжатлардан фойдаланилади. Масалан биргина сертификатлаштириш ишларини амалга оширишда Вазирлар Маҳкамасининг 122-қарори 2011 йилдан буён амалда қўлланилиб келинмоқда. Ушбу ҳужжатда сертификатлаштириш тартиботлари қайд этилган. Ҳар бир озиқ-овқат маҳсулот турлари учун амалда қўлланилаётган МҲ қўлланилади, масалан пахта мойи учун ЎзДСт 816:2012 давлат стандарти талаблари ўрнатилган. Ушбу стандарт асосида маҳсулотга мувофиқлик сертификати расмийлаштирилади. Шу аснода ҳар бир маҳсулотнинг техникавий шартлари акс еттирилган меъерий ҳужжатлар мавжуд бўлади. Ушбу ҳужжатларни қидириш учун Ўзстандарт агентлиги ахборот-ресурслари марказига мурожаат этилади. Қизиқувчилар учун у ерда кутубхона мавжуд бўлиб кутубхонада классификатор мавжуд. Классификатор орқали маҳсулот учун зарур бўлган давлат стандарти ёки бўлмаса, давлатлараро стандарт қидириб тўйлади. СанҚваМ бу санитар қоидалар ва меъёрлар, ушбу ҳужжатлар тўпламида озиқ-овқат маҳсулотларига хавфсизлик ва гигиеник талаблар қўйилган.

Озиқ-овқат маҳсулотларини сертификатлаштиришда ёрлик қоғозларни ва уларни маҳсулот сифати ва таркибига мослигини назорати

«Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ҳамда Ўзбекистон Республикаси президентининг «Мамлакатимизда ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг рақобатбардошлигини янада ошириш ва товарларни республикага ноқонуний олиб киришга қарши курашни кучайтириш тўғрисида» 2013 йил 29 январдаги пҚ-1913-сон қарорига мувофиқ:

- Ишлаб чиқарувчи корхоналар томонидан давлат тилида маркировка қилиниши шарт бўлган импорт қилинадиган истеъмол товарларининг айрим турларини маркировка қилиш ва божхонада расмийлаштириш қоидалари тасдиқланган.

- Истеъмол упаковкасига (идишига) эга бўлган дори-дармонларни (ТИФ ТН бўйича коди 3004) импорт қилиш давлат тилида мажбурий

маркировка қилинган ҳолда амалга оширилади.

Импорт қилинадиган дори-дармонларни маркировка қилиш истеъмол упаковкасига (идишига) истеъмолчи учун давлат тилидаги ахборотни қистирма варақа шаклида жойлаштириш йўли билан, упаковкасида қўшимча маркировкасиз амалга оширилади. Ишлаб чиқарувчи корхона томонидан қўйиладиган давлат тилидаги маркировкаси мавжуд бўлмаган тақдирда импорт қилинаётган дори-дармонларни улар Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб кирилгандан кейин, божхона омборида сақлаш вақтида, гуруҳли упаковкага давлат тилидаги қистирмаларнинг тегишли бирликларини жойлаштириш йўли билан маркировка қилишга йўл қўйилади.

Дори-дармонлар маркировкасининг давлат тилидаги матни Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлигининг Дори-дармонлар ва тиббий техника сифатини назорат қилиш бош бошқармаси томонидан тасдиқланади.

- Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитаси, Давлат солиқ қўмитаси Адлия вазирлиги ҳамда манфаатдор вазирликлар ва идоралар билан биргаликда ўзлари қабул қилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни бир ой муддатда ушбу қарорга мувофиқлаштирсинлар.

Ишлаб чиқарувчи корхоналар томонидан давлат тилида маркировка қилиниши шарт бўлган импорт қилинадиган истеъмол товарларининг айрим турларини маркировка қилиш ва божхонада расмийлаштириш қоидалари:

1. Ушбу Қоидалар «Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ҳамда Ўзбекистон Республикаси президентининг «Мамлакатимизда ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг рақобатбардошлигини янада ошириш ва товарларни республикага ноқонуний олиб киришга қарши курашни кучайтириш тўғрисида» 2013 йил 29 январдаги ПҚ-1913-сон қарорига мувофиқ ишлаб чиқарувчи корхоналар томонидан давлат тилида маркировка қилиниши шарт бўлган импорт қилинадиган истеъмол товарларининг айрим турларини маркировка қилиш ва божхонада расмийлаштириш шартларини белгилайди.

2. Ушбу Қоидаларда қуйидаги асосий тушунчалар қўлланилади:

бирка — оғирлигини, бориш жойини, тайёрланишини, таркибини, егасини ёки бошқа маълумотларни белгилаш учун товарни ишлаб чиқариш вақтида қўйиладиган ёзув ёзилган (қоғоз, ёғоч, картон, чарм, металл ва бошқалардан тайёрланган) пластинка;

лейбл — ишлаб чиқарувчи завод томонидан ип ёки тасма ёрдамида товарга маҳкамланадиган, ёзув ёзилган ёрлик;

маркировка — импорт қилинадиган товарнинг истеъмол упаковкасидаги ва (ёки) идишдаги матн, расмлар ёки маълумот берувчи белгилар;

стикер — этикетка ёки упаковкага кирмаган қўшимча маълумотларни жойлаштириш учун хизмат қиладиган махсус елим қатламли этикетка;

идиш — ўзида маҳсулотни жойлаштириш учун буюмни ифодалайдиган упаковканинг асосий элементи;

транспорт идиши — мустақил транспорт бирлигини ҳосил қилувчи

идиш;

упаковка — маҳсулотни шикастланиш ва нобудгарчиликдан, атроф муҳитни ифлосланишдан ҳимоя қилишни таъминлайдиган восита ёки воситалар мажмуи, шунингдек маҳсулотнинг айланиш жараёни;

истехмол упаковки — транспорт идиши функциясини бажармайдиган, истехмолчига маҳсулот билан биргаликда тушган идиш;

этикетка — товарни ишлаб чиқаришда ишлаб чиқарувчи корхонанинг савдо маркази, номи, ишлаб чиқарилган санаси, яроқлилик муддати ва (ёки) товар тўғрисидаги бошқа маълумотлар кўрсатилган ҳолда унга йўналтирилган чизмалар ва матнли белги;

формуляр, паспорт — товар тўғрисидаги маълумотлар ёзиладиган варақ (дафтар).

Давлат тилида маркировка қилиниши мажбурий бўлган истеъмол товарларини маркировка қилиш шартлари:

- Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон Республикасига истеъмол товарлари олиб киришни такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» 2013 йил 13 майдаги 127-сон қарорига киритилган ҳамда товарнинг бир қисми бўлган ва унинг қийматга кирувчи истеъмол упаковкасида бевосита чакана савдога тушадиган товарлар ишлаб чиқарувчи корхона томонидан давлат тилида маркировка қилиниши шарт. Истеъмолда бўлган товарларни маркировка қилиш ушбу Қоидаларга мувофиқ умумий асосларда амалга оширилади.

- Қуйидагилар:

юридик ва жисмоний шахслар, шу жумладан хорижий юридик ва жисмоний шахслар томонидан ўз эҳтиёжлари учун олиб кирилаётган ва ишлаб чиқариш ёки бошқа тижорат фаолияти учун мўлжалланмаган товарлар;

хорижий давлатларнинг Ўзбекистон Республикасидаги дипломатик ва консуллик ваколатхоналари, халқаро ва ҳукуматлараро ташкилотлар, хорижий давлатларнинг ушбу ташкилотлар ҳузуридаги ваколатхоналари ва бошқа халқаро ташкилотлар томонидан расмий тарзда (хизмат доирасида) фойдаланиш учун, шунингдек уларнинг ходимлари учун олиб кириладиган товарлар;

кўргазма намуналари, синаш, татбиқ этиш ва маркетинг учун намуналар сифатидаги товарлар ишлаб чиқарувчи корхона томонидан давлат тилида мажбурий маркировка қилинмайди.

- Давлат тилидаги маркировканинг маҳсулотга стандартлаштириш бўйича норматив ҳужжатлар талабларига мувофиқлиги сертификатлаштириш бўйича аккредитация қилинган органлар томонидан амалга оширилади.

- Давлат тилидаги маркировка ушбу Қоидаларга илова талабларига мувофиқ истеъмолчи учун тўлиқ ва ишончли бўлиши керак.

- Товарнинг асосий истеъмол хусусиятлари ва тавсифи, шунингдек ишлаб чиқарувчи корхонанинг маркировкасидаги бошқа маълумотлар ушбу Қоидаларга иловага мувофиқ маркировкада давлат тилида кўрсатилиши керак.

- Қуйидагиларга:

давлат тилидаги маркировкага ишлаб чиқарувчи корхонанинг бошқа тиллардаги маркировкасида мавжуд бўлмаган қўшимча маълумотлар киритилишига;

давлат тилидаги маркировкада баён қилинган маълумотларнинг бошқа тиллардаги ишлаб чиқарувчи корхонанинг маркировкасига мувофиқлигини таҳлил қилиш имконини бермайдиган ишлаб чиқарувчи корхоналар томонидан қўйилган маркировка юзасига товарнинг упаковкасига стикерни елимлаш усули билан товарни давлат тилида маркировка қилишга йўл қўйилмайди.

- Ишлаб чиқарувчи корхона томонидан давлат тилида маркировка қилиниши шарт бўлган импорт қилинадиган истеъмол товарларининг айрим турларини маркировка қилиш ушбу Қоидаларга иловага мувофиқ амалга оширилади.

Давлат тилида мажбурий маркировка қилинадиган истеъмол товарларини божхонада расмийлаштириш хусусиятлари:

- Импорт қилувчи давлат тилида маркировка қилиниши шарт бўлган товар Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб кирилгунга қадар импорт қилиш юзасидан ўзи тузадиган контракт шартларида товарни давлат тилида маркировка қилиш талабини назарда тутиши керак.

- Товарни «эркин муомала (импорт) учун чиқариш» божхона режимида расмийлаштириш уни товардаги маркировка билан танлаб солиштиригандан кейин божхона органлари ходимлари томонидан амалга оширилади.

- Давлат тилида маркировка қилиниши шарт бўлган олиб кирилган товарлар давлат тилида маркировка қилинмаган шаклда «эркин муомала (импорт) учун чиқариш» божхона режимида божхонада расмийлаштирилишига йўл қўйилмайди.

- Эркин индустриал (иктисодий) зонага олиб кириладиган товарлар «эркин муомала (импорт) учун чиқариш» божхона режимида расмийлаштирилган ҳолларда давлат тилида маркировка қилинади.

Яқунловчи қоидалар:

- Товарнинг давлат тилидаги маркировкаси матнининг тўлиқлиги ва тўғрилиги учун импорт қилувчи ва сертификатлаштириш бўйича аккредитация қилинган органлар жавоб беради.

- Божхона органлари томонидан ушбу Қоидаларга иловада кўрсатилмаган давлат тилидаги маркировкадаги маълумотлар талаб қилинишига йўл қўйилмайди.

- Ушбу Қоидалар талаблари бузилишида айбдор бўлган шахслар қонун ҳужжатларига мувофиқ жавоб берадилар.

Ишлаб чиқаришда аниқланган камчиликларни баҳолаш ва сертификатни бекор қилиш тартиботлари

Махсулот ёки буюм маълум текширувдан ўтганлигини, текширувнинг ҳаққонийлигини ёки сертификатлаштириш идораси томонидан текширилганлигини исботлайдиган далил - тамға, этикетка, сертификат, илова қилиб юбориладиган рўйхат, сертификатлаштирилган махсулотлар рўйхати ёки корхона тайёрловчиларнинг рўйхати ҳисобланади.

Мувофиқлик сертификатини сертификатлаштириш идораси ёки унинг номидан аккредитланган идора томонидан берилиши мумкин. ИСО таърифига биноан:

Мувофиқлик сертификати - "Тегишлича белгиланган махсулот, жараён ёки хизматларнинг маълум стандартга ёки бошқа меъёрий ҳужжатга мос келишига ишонтирадиган ва сертификатлаштириш тизими қоидалари асосида ташкил этилган ҳужжат"дир.

Мувофиқлик белгиси деганда ушбу махсулот, жараён ёки хизмат маълум стандартга ёки бошқа меъёрий ҳужжатга мос келишини кафолатловчи сертификатлаштириш тизими қоидалари асосида берилган ёки ишлатиладиган ва маълум тартибда химоя қилинадиган белги тушунилади.

Мувофиқлик белгисини фақат махсулотнинг ҳамма тавсифларини белгиланган стандарт бўйича қамраб олган бўлган ҳоллардагина ишлатиш тавсия этилади.

Сертификатни, ҳам махсулот стандартларининг тўлиқ техникавий талабларига, ҳам алоҳида талабларни белгиловчи стандартлар асосида берилиши мумкин.

Сертификат бериш тартиби ва (ёки) мувофиқлик белгисини қўйиш, ҳамда уни амалда тўхтатиш ёки бекор қилиш, стандарт шакли ва мувофиқлик белгисининг рамзи, сертификатлаштирилувчи ҳужжатларда белгиланади ва махсулотнинг ушбу турини сертификатлаштириш қоидасида кўрсатилади.

Сертификатда қайд этиладиган маълумотлар қуйидагилардан иборат:

- сертификатлаштириш идорасининг номи ва манзили;
- тайёрловчининг номи ва манзили;
- махсулотни ва унинг тўдасини белгиланиши, серия рақами, сертификатлаштиришга тегишли бўлган модел ёки махсулот тури;
- тегишли стандартга ҳавола;
- вакил-шахснинг имзоси ва вазифаси.

Қуйидаги келтирилган ҳолларда сертификат бекор қилиниши мумкин:

– агар махсулот (буюм, мол)нинг таркибига ёки уни ишлаб чиқариш технологиясига ўзгартиришлар киритилса, бу эса ўз навбатида сертификатлаштириш бўйича қилинаётган текширувда унинг тавсифларига ўзгаришлар олиб келса, ҳамда шу махсулот намуналарининг синовлари қўшимча баённомадаги стандарт талабларига мослиги тасдиқланмаса;

– ишлаб чиқариш технологиясининг бузилиши ва корхона-тайёрловчи махсулотининг сифати пасайса ёки материал билан таъминловчи томонидан комплектлаш деталлари, йиғиш қисми тегишли стандартлар талабларини

бузилишига олиб келса.

Сертификатлаштириш натижаларини, Тизим идораси томонидан сертификатлаштириш ишлари тўғрисидаги маълумотларни хар доим акс этилиши лозим. Бу маълумотлар қуйидагиларни ўз ичига олади:

- сертификатлаштирилган махсулот рўйхати;
- аккредитланган синов ташкилотларининг рўйхати;
- аттестатланган корхоналардаги сертификатлаштирилган махсулот рўйхати;
- сертификатлаштириш хужжатларининг рўйхати.

Бу рўйхатларни сертификатлаштириш миллий идораси бўйича қилинадиган ишларда қатнашувчи вазирликларга йуборилади.

Сертификатлаштирилган махсулотни давлат рўйхатига олиш

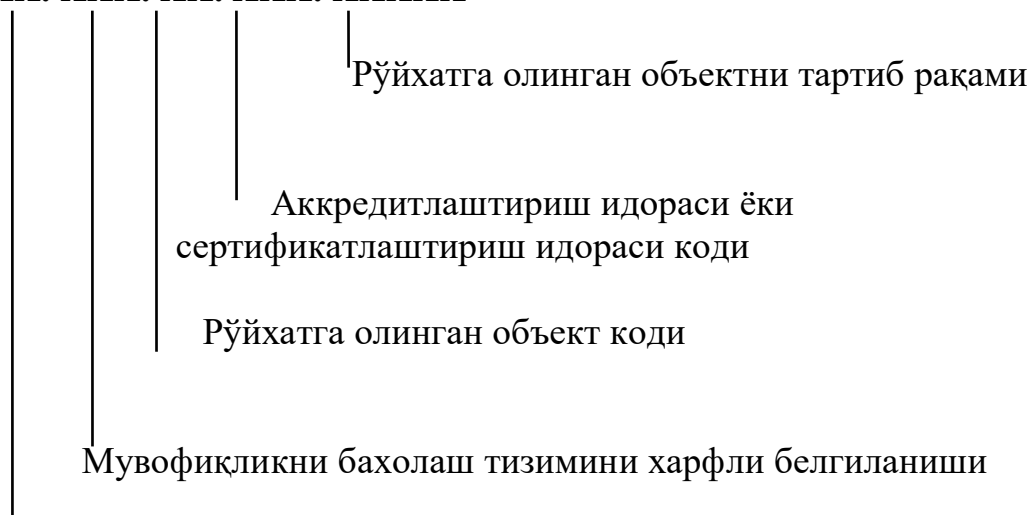
Истеъмолчиларни муайян махсулот сертификатлаштирилганли тўғрисида, уни ишлатилишида сертификат ёки унинг нусхаси ҳамда мувофиқлик белгиси билан хабардор қилишни амалга оширилади.

Мувофиқлик сертификати – бу керакли ишонччилик билан махсулот ёки хизмат, идентификацияланган шаклда муайян стандарт ёки бошқа меъёрий хужжатларга мувофиқлигини билдиришини, таъминловчи сертификатлаштириш миллий тизими қоидалари бўйича берилган хужжат. Сертификат стандартнинг барча талабларига, ҳамда алоҳида бўлими ёки хужжатнинг ўзида аниқ баён қилинган махсулотнинг муайян тавсифига, алоқадор бўлиши мумкин.

Сертификатда тақдим қиланаётган маълумот, синов, ишлаб чиқаришни баҳолаш ва бошқа текширув натижалари билан уни солиштириш имкониятини таъминлаб, у нима асосида берилганлигини маълум қилади.

Хар бир сертификат давлат реестрида расмий рўйхатга олиниши шарт. Сертификатлаштириш бўйича идора дастлабки рўйхатга олинишини индивидуал идентификацион рақами бўлмиш ва қатъий ҳисобот хужжатлари бўлиб ҳисобланган, сертификат бланкасини тўлдириш вақтида ўтказди. Сертификатларни якуний рўйхатга олишни, сертификатлаштириш бўйича идора қундалиқ тақдим қилаётган хужжатлар асосида сертификатлаштириш миллий идораси ўтказди. Сертификатда давлат реестри бўйича таркиб тўган рўйхат рақами сертификатлаштириш бўйича идора ва аризачи ҳақидаги қўшимча маълумотларни беради. Объектларни баҳолаш ва мувофиқликни тасдиқлашни рўйхатга олиш умумий тартиби Ўз РХ 51-021:2004 да белгиланган.

XX. XXX. XX. XXX. XXXXX

Ўзбекистон Республикасининг белгиси

1 - расм. Давлат реестрида рўйхатга олиш рақамининг умумий тузилиши.

Шунингдек, объектларни рўйхатга олиш кодлари рўйхати Ўз РХ 51-021:2004 белгиланган ва у 1 - жадвалда келтирилган.

1 - жадвал

Объектларни рўйхатга олиш кодлари рўйхати.

№	Рўйхатга олинадиган объектни номланиши	Код
1	Махсулотларга сертификат	01
2	Хизматларга сертификат	02
3	Хорижий сертификатлар	03
4	Менежмент тизимига сертификат	04
5	Менежмент тизимларини сертификатлаштириш идораларининг аккредитланганлиги тўғрисидаги гувоҳнома	05
6	Махсулотларни сертификатлаштириш идораларининг аккредитланганлиги тўғрисидаги гувоҳнома	06
7	Лабораторияларни (марказ) аккредитланганлиги тўғрисидаги гувоҳнома	07
8	Сифат бўйича эксперта-аудиторларни аттестатлаш	08
9	Транспорт воситаларининг турини маъқуллаш	09
10	Хорижий давлатларди аттестанланган сифат бўйича эксперт-аудиторларнинг аттестати	10
11	Назорат (инспекция) идораларини аккредитланганлиги тўғрисида гувоҳнома	11
12	Бир турдаги махсулотларни сертификатлаштириш тизимини рўйхатга олиш гувоҳномаси	12
13	Ходимларнинг лаёқатлилиги сертификати	13

14	Мувофиқлик тўғрисидаги декларация	14
15	Эксперт-метрологлар аттестати	15
16	Путур етказмасдан назорат соҳасидаги ходимларнинг лаёқатлилиги сертификати	16

Мувофиқлик сертификатларининг рўйхат рақамидан сертификатлаштириш бўйича идора коди сифатида, сертификатлаштиришни ўтказган, сертификатлаштириш бўйича идоранинг аккредитлаш ҳақидаги шаходатнома тартиб рақами қўлланилади.

Миллий аккредитлаштириш бўйича идора кодида **МАИ** давлат тилида аккредитлаштириш миллий идора бош харфлари бўйича белгиси мавжуд.

Шунга ўхшаш сертификатлаштириш бўйича миллий идора **СМИ**, миллий сертификатлаштириш тизими **СМТ**, аккредитлаштириш миллий тизими **АМТ** белгиланади.

Қуйида сертификатлаштирилган маҳсулотлар, сифат тизими ва хизматларга сертификатларни рўйхатга олинган рақамлари ҳамда аккредитация гувоҳномалар рўйхат рақамларига мисоллар келтирилган.

УЗ. СМТ. 01. 129. 00022 (сертификатлаштириш идораси маҳсулотга берган мувофиқлик сертификати рўйхат рақами)

УЗ. СМТ. 04. 001. 00011 (сертификатлаштириш идораси менежмент тизимига берган мувофиқлик сертификати рўйхат рақами)

УЗ. СМТ. 02. СМИ. 00011 (Сертификатлаштириш миллий идораси хизматга берган мувофиқлик сертификати рўйхат рақами)

УЗ. АМТ. 07. МАИ. 043 (Аккредитлаштириш миллий идораси лабораторияни, аккредитлаштириш ҳақидаги берган гувоҳномани рўйхат рақами).

Сертификатлаштириш идоралари берилган, бекор қилинган сертификатлар ҳисоби тўғрисида ва сертификатлаштириш фаолияти ҳақидаги маълумотларни Сертификатлиштириш миллий идорасига тақдим қилади. Улар узининг фаолияти ва берилган сертификатлар ҳақида қизиқувчи ташкилотларни хабардор қилиши мумкин.

Хар бир объектни рўйхатга олиш вақтида 2 - жадвалда келтирилган маълумот картасини тўлдириш тавсия этилади.

2 - жадвал

Рўйхатга олинган объектлар тугрисида маълумотларни қайд қилиш карточкасида ёзиш мисоли мисоли

№	Ёзувларнинг номланиши	Мисол
1	Давлат реестри бўйича рўйхатга олиш рақами	УЗ.АМТ.06.МАИ.055
2	Бланкани қайд қилиш рақами	—
3	Рўйхатга олинган санаси	21.11.2007
4	Амал қилиш муддати	3 йил

5	Ташкилотнинг номланиши (тўлиқ)	«Ўзбек – турк тест маркази» Сертификатлаштириш идораси Ўзбекистон-туркия қўшма корхонаси
6	Ташкилотнинг номланиши (қисқача)	«Ўзбек – Турк тест маркази» СИ
7	Маҳкамага қарашлилиги (мавжуд бўлганда)	–
8	Манзил	Тошкент, Чўпонота кўчаси, 9В
9	Телефон	50-01-01
10	Электрон манзил	узттм@яндех.ру
11	Раҳбар Ф.И.Ш. (аризачи)	Шукурлаев Ш.М
12	Объектнинг номланиши (СИ, СЛ, менежмент тизими, ходим, махсулот, ...)	Сертификатлаштириш буйича идора
13	Қўлланиш соҳаси/аккредитация	тўқимачилик, пойафзал ва мебель махсулотлари
14	Сертификатлаш/аккредитлаш ўтказишда, меъёрий ҳужжатларга мувофиқлиги тўғрисида маълумот	Ўз ДСт 5.2
15	ИН утказишнинг даврийлиги	12 ойда 1 марта
16	Аккредитлаштириш (сертификатлаштириш) идорасининг қарори санаси	17.07.2000 йилдаги аккредитлаш тугрисида қарор.
17	Аккредитлаш, сертификат тўғрисидаги гувоҳномани тасдиқлаш, фаолиятни тўхтатиш ёки бекор қилиш ҳақида маълумотлар	Аккредитация Кенгаши назорат далолатномасига асосан 20.07.2006 йилдаги № 35 қарори билан тасдиқлаган
18	Давлат реестридан чиқариш	

Ўзстандарт Агентлиги сертификатлаштирилган махсулотларни реестрини бошқа объектларни руйхатга олиш, бекор қилинган сертификатлар тўғрисида маълумотлар бўйича умумий руйхатга олишни ишларини олиб боради. Масалан, аккредитланган сертификатлаштириш идоралар ва лабораториялар сифат бўйича эксперт-аудиторларни аттестатланганлиги Узстандарт Агентлигининг расмий сайтида кўрсатилади.

Аризачи махсулотини реклама қилишда, мавжуд мувофиқлик сертификати ва мувофиқлик белгисини, ҳамда сертификатлаштирилган сифат менежменти тизимини ёки ишлаб чиқаришни реклама қилиш ҳуқуқига эга.

Мажбурий сертификатлаштиришда турган махсулотни, лекин, у мувофиқлик сертификатига эга бўлмаса, реклама қилиш қатъиян таъқиқланади.

Назорат учун саволлар

1. Сертификатлаштириш учун умумий неча кун белгиланган?
2. Гигиеник сертификат бериш учун неча кун белгиланган?
3. Штрих код олиш мажбурийми?
4. Мувофиқлик сертификатини олиш учун амалда неча кун керак бўлади?
5. Сертификатлаштириш схемалари қайси ташкилот томонидан ишлаб чиқилган?
6. Қайси сертификатлаштириш схемалари энг оддий сертификатлаштириш схемаси ҳисобланади?
7. Энг қиммат сертификатлаштириш схемаси?
8. Мажбурий сертификатлаштириш деб нимага айтилади?
9. Ихтиёрий сертификатлаштириш қандай амалга оширилади?

2-мавзу: ТОМАТ МАҲСУЛОТЛАРИНИ ИДЕНТИФИКАЦИЯЛАШ ВА ҚАЛБАКИЛАШТИРИЛГАНЛИГИНИ АНИҚЛАШ

Режа:

1. Титрланувчи кислоталиликни аниқлаш усуллари.
2. Томат маҳсулотини ГОСТ га мослигини аниқлаш.
3. Кетчупдаги крахмални аниқлаш.
4. Эрувчан қуруқ моддаларни рефрактометриқ усулда аниқлаш.

Таянч иборалар: титр, титрланувчи кислоталилик, усул, тоmat, тоmat маҳсулоти, ГОСТ, ГОСТ- га мослиги, кетчуп, крахмал, қуруқ модда, рефрактометр, рефрактометр усули, эрувчанлик.

Бу маҳсулотни ишлаб чиқаришда ва реализациялашда қалбакилаштиришнинг барча турини қилиш мумкин, лекин кўпроқ квалиметриқ усули кенг тарқалган. Масалан, кетчуп ишлаб чиқаришда қуруқ модда миқдорини ошириш ва керакли консистенция ҳосил қилиш учун концентрланган тоmat маҳсулотларининг бир қисмини модифицирланган крахмал билан алмаштирилади. Кетчупнинг оқувчанлигига қараб қўшилган крахмалнинг миқдорини аниқлаш мумкин. Крахмалнинг миқдори ошиб кетса эмульсиянинг органолептиқ хусусиятига таъсир қилади, яъни маҳсулот қуюқлашиб кетади. Гидроколлоид стабилизатори миқдорининг кўплиги эса маҳсулотнинг суюлишига олиб келади. Шунинг учун кўпгина рецептураларда крахмал ва гидроколлоид миқдори бир меъёрга келтирилган. Демак, ишлаб чиқарувчи кетчупнинг функционал кўрсаткичлари, таъмини таннархини ўзгартириш мумкин, аммо қўшилаётган қўшимчалар ҳақида истеъмолчини хабардор қилишга мажбур. Концентрланган тоmat маҳсулотлари ишлаб чиқаришда бутун мевали (цельноплодный) консервалашда тоmatлардан фойдаланиш паст сифатли, бемаза, тўқ рангли маҳсулот олишга сабаб бўлади. Бундан ташқари квалиметриқ қалбакилаштириш, ишлаб чиқариш жараёнида синтетик ёки суъний озик-овқат қўшимчаларини қўшиш билан амалга оширилади. Кўпинча булар, рецептурада келтирилмаган ва табиийларига айнан ўхшаш бўлган бўёвчи моддалар ва ароматизаторлардир. Маҳсулотнинг ноодатий ранги (тўқ қизил, пушти, тўқ сариғи) соусда ранг берувчи модданинг кўплигидан далолат беради. Ассортимент қалбакилаштириш, юқори қийматга эга бўлган бир турдаги хом ашёни пастроқ қийматга эга бўлган бошқа турдаги хом ашё билан қисман алмаштириш йўли билан амалга оширилади. Рецептурадаги хом ашё компонентларининг тўлиқ солинмаслиги ҳам ассортимент қалбакилаш-тиришга мисол бўлади. Концентрланган тоmat сокининг органолептиқ кўрсаткичлари (ташқи кўриниши, консистенция,

таъми , хиди ва ранги) унинг сув билан 1:6 нисбатда аралаштирилгандан сўнг амалга оширилади. Кетчуп концентрланган томат маҳсулотлари, соуслар, паста, пюреларнинг кимёвий таркиби - куруқ модда микдори, ассортимент ва квалитетрик идентификациялаш белгиси сифатида қўлланилиши мумкин.

Ишнинг бажарилиши:

Ишдан мақсад: Томат маҳсулотларининг индентификация экспертизаси.

Ўқитиш воситаси:

1) ГОСТ 3343. Концентрланган томат маҳсулотлари ОТҮ

2) ГОСТ Р Кетчуплар ОТҮ

3) ГОСТ 25555.0 Мева ва сабзавотларни қайта ишлаш маҳсулотлари.

Титрланувчи кислоталиликни аниқлаш усуллари.

4) ГОСТ 28652 Мева - сабзавотларни қайта ишлаш маҳсулотлари. Эрувчан куруқ моддаларни пепфриктометрик усулда аниқлаш.

5) Кетчуп намуналари.

Ускуна ва материаллари: Қуритиш шкафи, секундомер, термометр, лаборатория тарози центрифуга, рефрактометр, сахароза масса улуши бирлиги белгиланган, колбалар, стаканлар 50,100,200мл ли, ўлчов колбалари -100,250мл ли, цилиндр 50,50,100 ли м, пипетка 5,10,25 мл ли, бюретка , варонка резина тиқинли шиша таёқча.

Реактивлар: Натрий ёки калий гидроксиднинг 0,1М эритмаси, фенофталиннинг 1% ли спиртли эритмаси.

1-вазифа: Томат маҳсулотини ГОСТ га мослигини аниқлаш (ГОСТ Р 52141 п 5.5). Аниқланган камчиликларни таблицга киритиш.

Ахборот индентификацияси

Маҳсулот маркировлашдаги маълумотлар	Аниқланган камчиликлар
1	
2	
3	

2-вазифа: Тест усулида кетчупнинг квалитетрик индентификациясини ўтказиш.

Кетчупдаги крахмални аниқлаш.

1) Тоза ойначага кетчуп қуйиб, устига бир неча томчи йот томизилади кўк рангнинг ҳосил бўлиши крахмал борлигидан далолат беради.

2) Шиша пробиркага 3-4мл кетчуп эритмасини (1:1) соламиз ва 5% йод настойкасидан 2-3 томчи томизилади. Кўк рангни ҳосил бўлиши крахмал борлигидан далолат беради.

3) Оддий усул: 2 хил кетчупни тарелкага тўкамиз крахмалсиз кетчуп формасини ушлаб туради ва оқиб кетмайди.

•Салфеткага кетчуп томизилади ва сув кўринишидаги халқа ҳосил бўлса крахмал борлигидан дарак беради.

• Кетчупни тарелкага тўкамиз ва аста айлантирамиз, агар кетчуп желега ўхшаб диррилаб турса соуда крахмал бор бўлади.

3 - вазифа: Физик кимёвий усулда кетчупнинг ассортименти ва квалитетик идентификациялаш 3:1 титрланувчи кислоталигини визуал усулда аниқлаш 250мл ли конуссимон колбага 10г (50г) ли маҳсулотдан намуна соламиз. Колбанинг ярмигача 80-+5 ° С ли дистилланган сув қуямиз, 30 минут давомида аралаштириб тураемиз. Совиганидан сўнг колбадан 250мл ли ўлчов колбасига соламиз ва белгисигача сув тўлдирамиз ва аралаштирамиз. Варонкага филтр ёки пахта қўйиб филтрлаймиз.

Конуссимон колбага 25 дан 100мл гача филтрат олиб 3 томчи фенолфталин эритмасини томизамиз ва 0,1 н натрий ишқори билан филтрлаймиз. 30 ° С гача пушти ранг ҳосил бўлгунча титрланадиган кислоталикни қуйидаги формула орқали топамиз:

$$X = \frac{V \cdot V_1 \cdot C \cdot M}{10 \cdot m \cdot V_2} ; \text{ г/дм}^3$$

Бу ерда V- 0,1м натрий (калий) ишқор эритмасининг титрлаш учун сарф бўлган миқдори, мл

V₁–Филтратнинг умумий ҳажми;

C- Натрий гидроксид моляр концентрацияси ;

V₂ - Титрлаш учун олинган филтрат ҳажми;

M- Моляр масса (гр, моль) лимон кислотаси учун 70, уксус кислотаси учун 60, сулфат кислотаси учун 90,1;

1/10- коэффициент концентранган гидроксид эритмасини 1М стандарт концентрацияга ўтиш учун ;

M - Намуна массаси

Эрувчан қуруқ моддаларни рефрактометриқ усулда аниқлаш.

Рефрактометр бўйича эрувчан қуруқ моддаларнинг масса улуши, сахароза сувдаги эритмасининг масса улушини билдиради. Унинг ишини кўрсаткичи аниқланаётган эритманикига тенг.

Суюқ маҳсулотлар шундайлигича ишлатилади, ташқи зарраларни ўзида сақловчи пюрелар центрифугаланади ёки филтрланади. Қуюқ ёки тўқ бўялган моддаларни 2 марта суюлтириб олинади ва қайноқ сув хаммомида 15 минут ушлаб турилади. Совиганидан сўнг тортилади ва филтрланади. Кўрсаткичларни олиш учун филтрат олинади. Ишни бошлашдан олдин асбоб призмасини сув ёки спиртда артиб қуритамиз. Дистилланган сув ёрдамида қурилмани нолга келтириб оламиз (n_D =1,3330) . Рефрактометрнинг ишчи призмасига 2-3 томчи текширилатган эритмадан томизиб дарҳол ҳаракатланадиган призма билан ёпамиз. Ёруғликни ҳисобга олган ҳолда созлаш винти орқали окулярдаги қорнғу

ва ёруғ чегара майдонини белилаб оламиз. Окуляр дарчаси орқали асбобнинг кўрсаткичини ёзиб оламиз.

Назорат саволлари:

1. Титрланувчи кислоталиликни аниқлаш усулларини айтиб беринг.
2. Томат маҳсулотини ГОСТ га мослиги қандай аниқланади?
3. Кетчупдаги крахмални аниқлаш қандай амалга оширилади?
4. Эрувчан қуруқ моддаларни рефрактометрик усулда қандай аниқланилади?

3-мавзу: ҚАЛБАКИЛАШТИРИЛГАН АСАЛНИ АНИҚЛАШ УСУЛИ ВА УНИНГ ҲАҚИҚИЙЛИГИ ЭКСПЕРТИЗАСИ

Режа:

1. Фруктоза ва глюкоза нисбати табиий асалнинг идентификация қилиш кўрсаткичи.
2. Асални кваллиметрик қалбакилаштириш.
3. Асал ҳақиқийлигини экспертиза қилиш.
4. Асал ёрлигини ўрганиш.
5. Асалнинг кваллиметрик (ўлчов) идентификациясини ўтказиш.
6. Асалга оҳак қўшилганлигини аниқлаш.
7. Асалнинг етилганлигини ва сув билан қалбакилаштирилганлигини аниқлаш.

Таянч иборалар: фруктоза, асал, глюкоза, идентификация, сохталаштириш, кваллиметрия, экспертиза, ёрлик, оҳак, сув, етилганлик, сув.

Асал - асалариларнинг нектар ёки падини (қолдиғи) қайта ишланган маҳсулотидир. Асал ширали, хушбўй, шарбатга ўхшаган суюқ ёки кристалланган масса бўлиб у юқори даражада озикавий, даволовчи ва профилактик бактеритсид хусусиятларига эга.

- Табиий асал иккига бўлинади:
- ботаник келиб чиқиши бўйича - гулли (монофлор ва полифлор).
Подевен, гул ва педи табиий аралашмаси.

Технологик белгиларга кўра (ари инига ёпишган), центрифугали (асал ҳайдаш ускуналари билан), прессланган (арии инларини иситиш усули билан ёки иситилмаган). Гулли асал асаларилар томонидан нектарлар ва гул чангини йиғиш ҳамда қайта ишлаш натижасида олинади. Битта ўсимликдан йиғилган асал, монофлор деб номланади. Бу асал нектар тўпланган ўсимликнинг номи билан аталади (липовый, гречишный, акация ва бошқалар). Бир нечта ўсимлик турларидан тўпланган асалга полифлор (ўтлок, чўл, тоғли, ўрмон ва бошқалар) деб аталади.

Бошқа турдаги асал қолдиқ асалини асалари қайта ишлаш натижасида олинади (ҳашоратлар – чувалчанг чиқарадиган ширали суюқлик ва бошқалар) ва асал шудринг (ҳарорат ўзгаришлари таъсирида барглар ёки игналар устига тушадиган ширин шарбат) натижасида олинади. Падевий асали баргли дарахтлардан ва игнабарглардан олинган асаллардан ажралиб туради. Гули асалдан фарқи гул чангининг мавжудлиги, рангининг сариқдан тўқ қўнғиргача ёки қорагача ажратиб туради. Консистенцияси(куюқ-суюқлиги)- ёпишқоқ, чўзилувчан. Аралаш асал йиғма ёки падевий бўлиб, у олинган манбага боғлиқ.

Шакарнинг нархи 8-10 баробаридан ошиб кетганлиги сабабли, сўнгги йилларда асалнинг нархи бозорларда барқарорлашди, бунинг натижасида асалнинг сифати билан боғлиқ катта муаммолар пайдо бўлди. Ҳозирги вақтда асалнинг ҳақиқийлиги экспертизасини ўтказиш масаласи долзарблашди,

чунки амалдаги сифат кўрсаткичлари ва Давлат стандарти талаблари қалбакилаштирилган маҳсулотдан ҳимоя қила олмайди.

Асал ишлаб чиқариш жойини нектарга тушадиган фақат ушбу минтақада ўсадиган ўсимликларнинг чангларида биллиш мумкин.

Фруктоза ва глюкоза нисбати табиий асалнинг идентификация қилиш кўрсаткичи бўлиб хизмат қилиши мумкин, аммо унинг номланишини эмас. Асалнинг сифат кўрсаткичлари баҳолаш учун олимлар 43 та кўрсаткични, хорижий стандартлар 25-28 кўрсаткични, Давлат стандартлари атиги 10 кўрсаткични киритиш учун таклиф қилмоқдалар.

Асални экспертлик баҳолашда таркибидаги шакар ва эркин аминокислоталар билан белгиланади. Жўка (липовый) асали таркибида метиониннинг юқори миқдори билан ажралиб туради (7-10%), аспарцет асалида фенилаланин (9-17%) билан характерланади. Жўка асалининг оксидланиш-қайтарилиш салоҳиятининг юқорилиги билан бошқа асаллардан ажралиб туради.

Ари асали қалбакилаштирилганлигини аниқлаш мураккаброк ҳисобланади. Қуйидаги усуллар мавжуд:

Одатда асал сотувда қалбакилаштирилади. Асал баъзан онгли равишда ва баъзан саводсизлик туфайли амалга оширилади. Шунинг учун жуда кўп одамлар суюқ асални, ёки янги ҳайдалганини, ёки бир сабаб билан кристаллашмаганини афзал кўрадилар. Криссталланишда фақат консистенция ва ранги ўзгаради, у ёрқинлашади. Озуқавий қиймати ва шифобахш хусусияти, шунингдек ҳиди ўзгармас қолади. Бундан ташқари, асалнинг кристалланиши сифатининг юқорилигидир. Қалбакилаштирилган асал ўтирмайди. Асалнинг кристалланиши вақти, тури, мавсуми, инчалар ёшига ва бошқа омилларга боғлиқ, одатда ҳайдагандан бир ярим-икки ойдан кейин кристаллашади.

Асал турининг қалбакилаштирилиши монофлорнинг полифлора, гул асалнинг қолдиқ асал билан алмаштириш орқали амалга оширилади.

Асални кваллиметрик қалбакилаштириши: сув кўшиш, турли шакар ва крахмалларни киритиш, 80 ° С дан юқори ҳароратда асални стерилизация қилишда, 65 ° С ҳароратда ферментлар фаолликни йўқотиши орқали мумкин. Бундан ташқари, асал иситилганда, инсонларга токсик моддалар - оксиметилфурфурол ҳосил бўлади.

Асалга бўлган талабнинг ортиши - ариларни шакар қиёми билан озиклантириш ёки тайёр асалга кўшишга олиб келади. Экспертларнинг айтишича, 1 кг шакар, 1 кг асал беради, агар шакар сиропи берилса фойдаси анча юқори бўлади. Натижада олинган маҳсулот ташқи кўриниши табиий асалга ўхшасада, лекин ари асалининг фойдали хусусиятларини йўқотади.

Маълумотларни қалбакилаштириши - бу маҳсулот ҳақида аниқ ёки нотўғри маълумотлар ёрдамида истеъмолчини алдашдир. Бундай қалбакилаштирилган маълумотлар товар ҳужжатларида, белгиларда ва реклама воситаларида бузиш билан амалга оширилади. Ахборотни қалбакилаштиришга шунингдек, мувофиқлик, ветеринария гувоҳномаси, божхона ҳужжатлари, штрих коди ва бошқалар киради.

Ишнинг бажарилиши.

Ишнинг мақсади: Асал хақиқийлигини экспертиза қилиш

Ўқув воситалари:

1. ГОСТ 19792-2001 Табиий асал. Техник шартлар.
2. ГОСТ 28887-90. Гул чанги (янгилаш) Техник шартлар.
3. ГОСТ Р 52940-2008 Асал. Чанг доначаларининг пайдо бўлиш тезлигини аниқлаш усули.
4. ГОСТ 51074-2003 . Озиқ-овқат маҳсулотлари. Истеъмолчилар учун маълумотлар.
5. ФЗ “Истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш”.
6. Қадоқланган асал намуналари

Жихозлар ва материаллар: куритиш шкафи, микроскоп, секундомер (соат), термометр, центрифуга, лаборатория тарози, люминоскоп, сахарозанинг масса улуши белгилаб қўйилган рефрактометр, колбалар ва 50,100, 200 мл ли стаканлар 100 мл ли ўлчов колбалари 5,10мл ли пипеткалар чинни ховонча, куракча.

Реактивлар: Концентрланган хлорид кислотасидаги 1 % ли резорцин аралашмаси (10мл). Тиббий (диэтил) эфири(100 мл), кумуш нитрати аралашмаси, 5% -ли йод, этил спирти (50мл), 10%-ли сирка кислотаси (20мл), 25%-ли кўрғошин ва сирка кислотаси аралашмаси(10мл).

1-топшириқ. Асал ёрлиғини ўрганиш (маълумотларни мослаштириш) .

Асал идентификацияси, истеъмол идишларидаги ёрликни ўрганишдан бошланади. Ёрликдаги маълумотни ўрганиб чиқиб, ГОСТ 51074-2003 ФЗ талаблари билан солиштиринг. Қалбакилаштириш хақидаги маълумот бор йўқлиги тўғрисида хулоса чиқаринг. 1-жадвалга ёрликни ўрганиш натижаларини киритинг.

1-жадвал

Асал намунасининг маълумот идентификацияси

Ёрликдаги маълумотларга талаблар	Хақиқий натижа	Хатоларни топиш

2-топшириқ. Асалнинг квалиметрик (ўлчов) идентификациясини ўтказиш.

Асал идентификацияси унинг тоза ёки қалбакилаштирилганлигини кўрсатишдан бошланади, бунинг учун асалнинг органолептик ва физик-кимёвий кўрсаткичлари аниқланади. Бунда алоҳида эътибор асалнинг таъми ва ҳидига, рангига, консистенциясига аҳамият берилади. Гул чангининг, кўшимчаларнинг, бижғиш аломатларининг борлиги, кетма-кет механик ифлосланганлиги (қум, пайраха, охак, ўлик арилар ёки бўлаклар, ари личинка ёки кўғирчоқлари, мум бўлаклар ва б.) ун ва крахмал (крахмал ва шакар сиропи) қўшилганлиги белгиланади. Натурал асалнинг хирароқлиги

азот, минерал моддалар, шаффофэмаслиги эса кристалланган шакарнинг мавжудлигидан.

2.1. Хиди, таъми ва консистенциясини аниқлаш.

Асалнинг хиди ва таъми уни 30-40⁰С хароратда қиздирилгандан сўнг аниқланади. Асал ўзига хос хуш таъм ва хидга эгалиги, унинг нектар йиғишига, асал қўшимчаларига, сақлаш жойи ва давомийлигига боғлиқ. Асални бижғитишда, узоқ ва шиддат билан қиздирилганда, сунъий шакар ёки сироп қўшилган, шу билан бирга ариларни шакар қиёми билан озиқлантирилганда асалнинг хушбўй хиди йўқолади.

Оғиз бўшлиғининг ва ҳалқумнинг шиллиқ қаватини тирнаш натурал асал таъмига хосдир. Асал ютумидан сўнг бу жараённинг камайиши асалнинг шакар қиёми билан қалбакилаширилганлигининг эҳтимоли юқорилашади.

Асалнинг консистенциясини аниқлаш учун, 20⁰С хароратда қиздирилган шпателни асалга текизиб, сўнг кўтариб асалнинг оқишига баҳо берилади:

- Суюқ асал-шпателдан оз миқдорда, кичик-кичик томчиларда оқади. Суюқ консистенцияли асал-оқ акацияли, бедали (клеверный), кипрейли ва 21% сувни ўз ичига олган бўлади.

- Ёпишқоқ асал-шпателда кўпгина асал, сал чўзилувчан томчиларда оқади. Ёпишқоқ конситенция барча гулли асалларга хосдир.

- Ўта ёпишқоқ-шпателда кўпгина асал, йирик узун чўзилувчан оқимга эга. Бундай консистенцияга **падевый (қолдик, юки)**, кристаллашаётган гулли асал киради.

- Қаттиқ конситенция-асал ичига шпателни куч билан киргизилади.

2.2. Асал қўшимчаларини аниқлаш

50 ёки 100см³ ли стаканга 20г асал ҳамда 60см³ дистирланган сув қўшиб таёқча ёрдамида аралаштирилади ва механик қўшимчалар(пайраха ва б.) бор ёки йўқлиги белгиланади.

Олинган аралашма асал таркибидаги ун, крахмал, крахмал ва шакар сиропи бор ёки йўқлиги аниқлаш учун хизмат қилади.

Ун ва крахмалнинг қўшилганлигини аниқлаш.

Шиша пробиркага 3-4 мл асал аралашмасидан солиб, бир неча томчи 5% йод қўшилади. Агар қўшимчалар бор бўлса, аралашма кўк рангга киради.

Крахмал сиропи қўшилганлигини аниқлаш.

Шиша пробиркага 3-4 мл асал аралашмасидан солиб, 96% этил спирти қўшиб аралаштирилади. Агар қўшимчалар бор бўлса, аралашма оқ-сут рангга киради ва шаффоф ярим суюқ масса (декстрин) ҳосил бўлади.

Қўшимчалар йўқ бўлса ранги ўзгармай, фақат спирт билан асал теккан жой хиралашиб пробирка чайқатилганда йўқ бўлиб кетади.

Шакар қиёми қўшилганлигини аниқлаш

Шиша пробиркага 3-4 мл асал аралашмасидан солиб, бир неча томчи кумуш нитрат эритмаси (ляпис) қўшилади. Агар қўшма бор бўлса, оқ хлорли кумуш чўкмаси ҳосил бўлади.

Оҳак қўшилганлигини аниқлаш.

Шиша пробиркадаги 1 мл асал аралашмасига (1:2 мусбатда) 1 мл (10%)

сирка кислотаси эритмаси қўшилади. Қўшма бўлса, карбон диоксиди пуфакчалари ҳосил бўлади.

Гулли асалга қолдиқ асал қўшилганлигини аниқлаш

Шиша пробиркадаги 1 мл асал аралашмасига (1:2 мусбатда) спирт ректификати қўшилади. Қолдиқ қўшилган эритмада сутдек оқ хира ёки оқ чўкма (эътиборга олинмайдиган хиралик) пайдо бўлади. Гречка асалига қўлланилмайди.

Шиша пробиркага 2 мл асалнинг сув эритмасига 1:1 тарзида 2 мл сув ва 5 томчи сирка кислотаси қўшилган 25 % ли қўрғошин эритмаси қўшилиб, яхшилаб чайқатилади ҳамда сув хаммомига 80-100°C температурага 3 минутга қўйилади.

Лойқа кўриниши асалнинг қолдиқ қисми борлигидан дарак беради.

Асални ҳақиқийлигини аниқлаш

Чўнқир тарелкага асал солиб, устига сув қуйилади. 3-6 секунддан сўнг бутун асал доғида ари ини кўринса, демак асал ҳақиқийдир.

Асалнинг ҳақиқийлигини люминесцент анализ орқали аниқлаш

Асал намуналарини кюветаларга (махсус стаканчалар) солиб, люминоскопнинг кўриш камерасига ўтказилади. Ҳақиқий асал сариқ рангда люминисенцияланади.

2.3. Гул чангининг микроскопик анализ усули

Чанг уруғининг идентификациялашда оқ акация ва пахта кунжарасидан фойдаланилади. Шиша стаканда 10 гр ўлчанган асални 20мл дистилланган сувда эритилади. Асалли эритмани 1000-3000 айланиш тезлигида 10-15 дақиқа центрифугалаб, аста-секин суюқликни тўкиб, қолган юқини шиша таёқча билан кўргазма ойнасига ўтказилади. Қисқа муддат қуритилгандан сўнг, спирт томчиси билан қотирилади. Препарат микроскоп орқали кузатилади ва гул чанги уруғи идентификацияси сифат белгилари билан солиштирилади.

Оқ акация гул чанги уруғи учжўфтли тешикча, шакли япалоқ, тўғри айлана учбурчак ёки ён томонлари озгина шишган, ўртаси эллипссимон. Тешикчалари овал чўзиқсимон. Кўпи уруғларда тешикчалар кўримсиз. Устки қисми майда доғчали, чанг сариқ рангда.

Пахта кунжараси гул чанги шакли икки хужайрали, думалоқ, тўғри қобиқли, йирик уруғли (91-120 мкм), майда букрчали, кўптешикли, йирик ниначали бўлади.

2.4. Асалнинг етилганлигини ва сув билан қалбакилаштирилганлигини аниқлаш

Асални қалбакилаштиришнинг усулларида бири етилмаган асални ҳайдашдир. Етилган асал узоқ сақланади, етилмагани эса фақат совуқда сақлаш мумкин. Ҳар қандай асалда тинч турган ачитқи споралари мавжуд. Лекин етилмаган асалда ортиқча намлик туфайли, иссиқда ачитқлар фаоллашади ва бижғиш бошланади. Аввалига асалнинг ҳиди ўткирлашади ва газ пуфакчалари пайдо бўлади, енгил алькогол сўнг ачимсиқ ҳид пайдо бўлади. Агал етилган асални хона ҳароратида очиқ идишда юқори намликда сақланса, етилган асал ҳам бижғиши мумкин.

Етилган асалнинг кўрсаткичларидан бири унинг сувчанлиги. Асалнинг сувчанлиги ёпишқоқлигига мутаносибдир. Ёпишқоқлигини (етилганлиги) аниқлаш учун: асал идишга қошиқни ботириб олиб уни тезликда ўз ўқи атрофида айлантириш керак. Агар асал тўлиқ лента бўлиб айланса-етилган асал ҳисобланади. Яхши асал 4 секунддан сўнг тома бошлайди, сўнгги томчи таранг ҳолда қошиқдан ажралади. Агар асал қошиқдан тез узлуксиз оқиб тушса, намлиги нормадан юқори бўлиди.

Уй шароитида асалнинг сувчанлигини бир бўлак нон билан аниқлаш мумкин: асалга нонни солинади: агар нон бўкиб қолса демак сув мавжуд, агар ўзгариш бўлмаса асал етилган ва қўшимчаларсиз. Ундан ташқари сув аралашган асал юқори намликда ўлчов кўрсаткичларида синиш кузатилади.

2.5. Сувнинг масса улушини рефрактометрлик усулда аниқлаш

Ушбу усулда асалнинг синиш кўрсаткичлари ва таркибидаги сув миқдори ўрганилади. Тажрибани ўтказиш учун суюқ асалдан фойдаланилади. Агар асал кристалланган бўлса тахминан 1см асал пробиркага солиниб, резина пробка билан зич ёпилиб 60°C температурада кристалл тўлиқ эригунча сув хаммомида иситилади. Сўнгра пробиркани лаборатория хона хароратида совутилади. Хосил бўлган асал массасини пробирка деворларидан шиша таёқча билан яхшилаб аралаштирилади.

Ишни бошлашдан аввал асбоб призмаси сув ёки спирт билан артилади, куришиб дистилланган сувга ($n_D = 1,3330$) қараб текширилади. Бир томчи асални рефрактометрнинг иш призмасига томизилиб дарҳол ҳаракатланувчи призма билан қопланади.

Назорат саволлари:

1. Фруктоза ва глюкоза нисбати табиий асалнинг идентификация қилиш кўрсаткичи деганда нимани тушунасиз?
2. Асални квалиметрик қалбакилаштириш нима?
3. Асал ҳақиқийлигини қандай экспертиза қилинади?
4. Асал ёрлиғини ўрганиш қандай амалга оширилади?
5. Асалнинг квалиметрик (ўлчов) идентификациясини ўтказиш тартиби қандай?
6. Асалга оҳак қўшилганлигини қандай аниқланади?
7. Асалнинг етилганлигини ва сув билан қалбакилаштирилганлиги қандай аниқланади?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Food safety handbook. Ronald H. Schmidt and Gary E. Rodrick. 2003 by A John Wiley & Sons publication. – p. 411.
2. Assuring food safety and quality: Guidelines for strengthening national food control systems. Joint FAO/WHO publication. 2005. – p.268.
3. Food analysis Laboratory manual. Second edition. Edited by S.Suzanne Nielsen Purdue University West Lafayette, IN, USA. Springer Science + Business Media, LLC 2010. –p.129
4. Food science. Fifth edition. Norman N.Potter, Joseph H. Hotchkiss. International Thomson Publishing. 1998. –p.411.
5. Исматуллаев П.Р., Максудов А.Н., Абдуллаев А.Х., Ахмедов Б.М., Аъзамов А.А. Метрология стандартлаштириш ва сертификатлаштириш. -Т.: Ўзбекистон, 2001. -360 б.
6. Абдувалиев А.А., Алимов М.Н. Бойко С.Р., Мирагзамов М.М., Сабиров М.З. Основы стандартизации, сертификации и управления качеством. – Ташкент: Фан ва технология, 2005.
7. Абдувалиев А.А., Латипов В.Б., Умаров А.С., Джаббаров Р.Р., Алимов М.Н., Бойко С.Р., Хакимов О.Ш. Основы стандартизации, метрологии, сертификации и управления качеством. – Ташкент: НИИСМС, 2007.
8. Гореньков А.С. и другие. “Технология консервирования”. М., ВО “Агропромиздат”, 1987.
9. ГОСТ Р 51293-99. Идентификация продукции. Общие положения. - М. : ИПК изд-во стандартов, 1999. - 7 с.
10. ГОСТ Р 51786-2001. Водка и спирт этиловый из пищевого сырья. Газохроматографический метод определения подлинности. - М. : ИПК изд-во стандартов, 2001. - 24 с.
11. Дуборасова Т. Ю. Сенсорный анализ пищевых продуктов. Дегустация вин : учеб. пособие / Т. Ю. Дуборасова. - М. : Издат.-книготорг. центр «Маркетинг», 2001. - 230 с.
12. Заикина В. И. Экспертиза меда и способы обнаружения его фальсификации : учеб.-практ. пособие / В. И. Заикина. - М. : Дашков и Ко, 1999. - 142 с.
13. Николаева М. А. Идентификация и обнаружение фальсификации продовольственных товаров : учеб. пособие / М. А. Николаева, М. А. Положишникова.- М. : Форум, 2009. - 464 с.
14. Николаева М. А. Идентификация и фальсификация пищевых продуктов: товарный справочник / М. А. Николаева, Д. С. Лычников, А. Н. Неверов. - М. : Экономика, 1996. - 108 с.
15. Николаева М. А. Товарная экспертиза : учебник / М. А. Николаева. - М. : Деловая литература, 2007. - 320 с.
16. Чепурной И. П. Идентификация и фальсификация продовольственных товаров : учебник / И. П. Чепурной. - М. : Дашков и Ко, 2005. - 457 с.

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ УЧУН МАТЕРИАЛЛАР

1-амалий машғулот АЛКОГОЛ МАҲСУЛОТЛАРИНИ СОХТАЛАШТИРИШ УСУЛЛАРИ ВА УЛАРНИ АНИҚЛАШ УСЛУБЛАРИ

Виночилик маҳсулотлари турли омиллар таъсирида ўзгарадиган, кўп компонентли кимёвий таркибли ва ассортимент турини инобатга олувчи алкоголь ичимликлари гуруҳини идентификациялаш учун мураккаб кўринишга эга.

Ҳақиқий шаробни сохталагидан фарқлаш оддий истеъмолчи учун ҳам, балки мутахассис учун ҳам қийиндир. Узум шаробларини сохталаштиришнинг ҳамма усуллари стандарт физик-кимёвий тавсифларидан белгиланган меъёргача олиб борилиши билан кузатилади. Бундан ташқари шаробни органолептик хоссаларини яхшилашга олиб келувчи сохталаштириш усуллари ҳам мавжуд.

Сохталаштирилган шароб одатда органик кислоталар, сахароза, этил спирти, ранг берувчи ва бошқа ингредиентларнинг сунъий аралашмасидан иборат бўлади ва хавфсизлик мезонлари ва физик-кимёвий кўрсаткичлари бўйича СанПиН 2.3.2.1078-01 ва миллий стандарт талабларига тўлиқ мос келади. Бироқ кўпгина адабиётларда “ичимликлар”, қоида бўйича ёмон органолептик тавсифга эга ва қўшимча регламентланмаган стандартларнинг кимёвий бирикмалари сонига кўра заҳарланишига сабаб бўлади. Улар сонига кимёвий бирикмалар тутувчи баъзи ўсимлик ингредиентлари дамламалари (ромашка, календула, зберобой ва бошқалар) тааллуқли, улар шароб ва бошқа ичимликлар таркибига кирувчи моддалар билан реакцияга киришиб, инсон организмига токсик таъсирга эга янги бирикмалар ҳосил қилади. Виночилик маҳсулотларда кенг тарқалган сохталаштириш усуллари қуйидагилар:

-петиотизация – узум шарбатидан ажратиб олингандан кейинги мезга ва сиқилмалардаги қанд сиропининг бижғиши ва қолдирилиши. Олинган шароб - «petio» юмшоқлиги ва крепости ва гулчамбари (букети) бўйича эски, сақланган шароб: таъми, букети ва ранги тўлиқ табиий шаробга мос келади, тартрат ва узум кислотаси миқдори камайтирилгани “сақланган (выдержка)” – бир шаробни бошқасига тўлиқ ёки қисман йўл билан алмаштирилади. Бунинг натижасида органолептик кўрсаткичлари ўзгаради, крепости камаяди. Керакли кондицияга етказиш учун синтетик ранг берувчи моддалар (фуксин, анилинли, нафталинли, антраценли ранглар), аромтизаторлар, қанд, хом спирт ва бошқалар қўшилади:

- сифатсиз нордон шаробларга сув қўшиш “тузатиш” усули;
- табиий шарбатларга ректификат спирти қўшиш ва ҳ.к.

УЗУМ ТАРКИБИДАГИ ҚАНД МИҚДОРINI АНИҚЛАШ

Ишдан мақсад: Шароб ишлаб чиқаришда узумнинг етилганлиги, шу

узум навини қандай типдаги шароб олиш учун ишлатиш мумкинлигини аниқлаш.

Керакли асбоблар: Лаборатория исканжаси, (пресс) рефрактометр, ареометр, стаканлар, ўлчов цилиндри, техник тарози, 100 мл ҳажмдаги конуссимон колба

Реактивлар: 0,1 н NaOH эритмаси, лакмус қоғози.

Узум шарбатидан олинган шаробларнинг сифати шароб олиш учун қайта ишланган узумнинг етилганлик даражасига боғлиқ. Тайёрлаш технологиясига биноан ҳар бир шароб тури узумни етилганлик даражасига кимёвий таркибига ўзига хос бўлган талабларни қўяди.

Узумнинг етилганлик даражаси шарбат таркибидаги қанд миқдори ва титрланган кислоталиликни маълум нисбатлари билан ифодаланади.

Ишлаб чиқариладиган шароб тури ва маркаси учун технологик инструкцияда узумнинг оптимал кондициялари шартли белгиланган бўлади. Масалан, нордон ва шампан хом шароблари учун узум таркибидаги қанд миқдори 17-20% ва титрланган кислоталик 8-11г/л га, десерт шароблар учун эса узум таркибидаги қанд миқдори 26% дан кам бўлмаслиги керак.

Узум шарбатидаги қанд миқдорини рефрактометр ёки ареометр билан аниқлаш мақсадга мувофиқ.

Хом шароб ва тайёр маҳсулот таркибидаги қанд миқдорини кимёвий усулда аниқланади. (Бертран усули).

I. УЗУМНИ МЕХАНИК ТАРКИБИНИ АНИҚЛАШ

Узумни механик таҳлил қилиш учун намунага олинган узумнинг навига хос бўлган узум доналарини майда йириклиги, унинг шакли, узум бошини зич ёки сийрак жойлашганлиги, доналарни зарарланмаганлигига (сасиган, чириган) қараб танлаб олинади. Узум доналари йирик бўлса 2 кг, майда бўлса 1 кг оғирликда ўртача намуна олинади.

Узум боши ва доналарини механик таҳлил қилиш учун:

1. Намунага олинган узумдаги узум бошларини сонини ва таҳлил учун олинган узумнинг оғирлигини аниқлаш (граммларда):

2. Ҳар бир бош узумни оғирлиги ва ўртача оғирлигини аниқлаш. Бунинг учун намунага олинган узумни ҳар бир бошини техник тарозида тортилади.

3. Ҳар бир бош узумдаги узум доналарини оғирлигини аниқлаш ва умумий оғирлигини аниқлаш: бунинг учун ҳар бир бош узумни доналарини қайчи билан кичик бандини қолдириб қирқилади. Доналар сони саналади ва оғирлиги аниқланади.

4. Узум бандини оғирлигини тортиш ва айириш йўли билан аниқланади (оғирлик 0,1 г аниқликгача бўлиши керак). Узум боши оғирлигидан доналарининг оғирлигини айирмаси узум банди оғирлигига тенг.

5. 100 та узум донасини оғирлигини аниқлаш.

6. Узум турпи, уруғи ва шарбатини оғирлигини аниқлаш. Бунинг учун қирқиб олинган узум доналари лаборатория исканжасида ёки қаттиқ тикилган халтачага солиниб, шарбати сиқиб олинади. Халтачада қолган турпи филтёр қоғозга ёйилиб, бир оз қуритилади. Узум уруғи ажратиб олиниб тортилади. Узум пўстлоғи ёки турпи алоҳида тортилади. Узум

доналарининг умумий оғирлигидан уруғ ва узум турпи оғирлигини айирмаси узум шарбатининг оғирлигини беради.

7. 100 та узум уруғининг оғирлигини аниқлаш.

Олинган тахлил натижаларига қараб узумни умумий оғирлигига нисбатан % ҳисобида узумни механик таркибини аниқлаш мумкин.

Узумни механик таркибини % ҳисобида аниқлаш

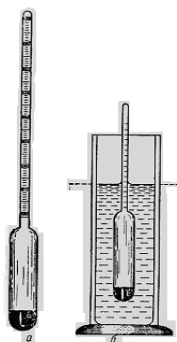
Узум доналари таркибидаги шарбат миқдори	Узум доналари оғирлигига нисбатан % ҳисобида	Узум банди миқдори	Узум банди оғирлигига нисбатан % ҳисобида	Узум турпи/пўсти, узумнинг қаттиқ қисми	Узум доналари оғирлигига нисбатан % ҳисобида
1	2	3	4	5	6
Кам шарбатли	6% дан кам	Кам бандли	2% дан кам	Узум турпи жуда кам	10% дан кам
Ўртача шарбатли	60-70%гача	Ўртача	2-4%гача	Кам	10-20% гача
Кўп шарбатли	70-80%гача	Кўп	4-6%гача	Ўртача	20-30 гача
Жуда кўп шарбатли	80% дан ортиқ	Жуда кўп	6% дан ортиқ	Кўп	30% дан ортиқ

УЗУМ ШАРБАТИ ТАРКИБИДАГИ ҚАНД МИҚДОРНИ АРЕОМЕТР УСУЛИДА АНИҚЛАШ

Суюқлик зичлигини ареометр билан аниқлаш Архимед қонунига асосланган, яъни суюқликка солинган ҳар бир жисм ўзининг ҳажмига тенг бўлган суюқликни сиқиб чиқаради. Ареометрлар расмда кўрсатилган шаклда бўлиб, уларни кўрсатиш чизиғи (градуировка) маълум ҳароратда (20°C) аниқланилган ва шу ҳароратда зичликни аниқлаш мақсадга мувофиқдир, акс холда жадвалдан ҳароратни ўзгаришига мос келган тўғрилаш коэффициентини (поправочный коэффициент) киритиш шарт.

Аниқлаш усули. Тоза, қуруқ шиша цилиндрга филтрланган суюқлик аста-секинлик билан кўпик ҳосил қилмасдан солинади. Цилиндр иложи борица вертикал холда туриши лозим. Тоза ва қуруқ (нам бўлмаган) ареометрни кўрсатиш чизиғи қисми учидан бош ва кўрсаткич бармоқ билан ушлаб, суюқликка эҳтиёткорлик билан солинади. Ареометрни суюқлик зичлигини кўрсатувчи кўрсатиш чизиғи суюқлик юзасидан юқорида ёки суюқликка чўкиб кетмаслиги керак. Шундай хол юз берадиган бўлса, ареометрни суюқликдан олиб сув билан чайқаб, тоза матога артиб суюқлик зичлиги бошқа ареометр билан ўлчанади. Ўлчанадиган суюқлик юзасида кўпик бўлмаслиги керак, акс холда зичлик кўрсаткичи юқори (нотўғри) бўлиши мумкин. Цилиндрга солинган ареометр иложи борица цилиндр деворига тегмаслиги керак.

Зичлик кўрсаткичи тўғри бўлиши учун цилиндрдаги ареометр кўрсаткич чизиғини кўз қиримиз тўғрисида келтириб, суюқлик юзасидан қуйи чизик (нижний мизер) тўғрисидаги сон олиниши керак. Бир вақтнинг ўзида суюқликнинг ҳарорати ҳам ўлчанади.

Ареометр.

УЗУМ ШАРБАТИ ТАРКИБИДАГИ ТИТРАНГАН КИСЛОТАЛИЛИКНИ АНИҚЛАШ

Титрланган кислоталилик - хом-ашё, ярим хом-ашё ва тайёр махсулотни кислоталилик хоссаларини тавсифловчи асосан кўрсаткичдир.

Титрланган кислоталиликни аниқлаш учун асосан титрлаш усулидан фойдаланилади. Бу усул маълум хажмдаги текшираётган суюқликни индикатор ёрдамида титрланган ишқорий эритма билан нейтрал ҳолга келгунча титрлашга асосланган. Узум шарбати ва шароблар учун титрланган кислоталилик шароб кислотаси (винная кислота) миқдорига нисбатан г/л да ифодаланади.

Аниқлаш усули. Текшириладиган суюқлик таркибилан CO_2 ва сульфат кислота қиздириш йўли билан ажратиб олинади. 100 мл хажмдаги конуссимон колбага 10 мл текшириладиган суюқликдан солиб қиздира бошлаймиз. Суюқлик юзасида биринчи пуфакчалар ҳосил бўлган захоти 0,1 н NaOH эритмаси билан титрлаймиз. Титрлаш жараёни суюқликни чайқатиб турган ҳолда олиб борилади. Суюқлик рангининг ўзгариши нейтраллаш жараёни яқинлашаётганлигини билдиради. Оқ рангли шаробларнинг ранги хира ранг олиб тўқроқ, қизил шаробларнинг ранги эса кўк ёки хира хаво рангга айланади.

Титрлаш жараёни тугаганлигини сиёҳранг лакмус қоғози орқали аниқлаймиз. Бунинг учун лакмус қоғозига бир томчи текшираётган суюқлигимиздан ва бир томчи дистилланган сув томизамиз. Иккала томчи атрофида ҳосил бўлган доғлар бир-бирига ўхшаса, у ҳолда титрлаш жараёни тугаганлигидан далолат беради.

Ҳисоблаш: 1 мл 0,1 н NaOH эритмаси 0,0075 гр шароб кислотасига тўғри келганлиги сабабли титрланган кислоталилик қуйидаги формула билан аниқланади.

$$X = 0,75 \cdot V \quad \text{г/л}$$

Бунда: **V**-10 мл шаробни нейтраллаш учун сарф бўлган 0,1 н NaOH эритмасининг миқори, мл.

Узум шарбати таркибидаги шароб кислотасидан ташқари бошқа органик кислоталарни борлигини ҳисобга олиб, титрланган кислоталиликни мг.экв/л да ҳисоблаш мақсадга мувофиқдир, яъни

$$X = 0,1 \cdot V \cdot 100 \cdot 10 \cdot V \cdot \text{мг-экв/л}$$

**УЗУМ ШАРБАТИ ТАРКИБИДАГИ ҚАНД МИҚДОРНИ ДЕНСИМЕТР ЁРДАМИДА
АНИҚЛАШ (НИСБИЙ ЗИЧЛИК)**

Денсиметр кўрсаткичи d	Нисбий зичлик d	Қанд миқдори г/100 мл	Денсиметр кўрсаткичи d	Нисбий зичлик d	Қанд миқдори г/100 мл	Денсиметр кўрсаткичи d	Нисбий зичлик d	Қанд миқдори г/100 мл
1,033	1,035	6,3	1,062	1,064	14	1,091	1,093	21,8
1,034	1,036	6,5	1,063	1,065	14,3	1,092	1,094	22,0
1,035	1,037	6,8	1,064	1,066	14,6	1,093	1,095	22,3
1,036	1,038	7,1	1,065	1,067	14,8	1,094	1,096	22,6
1,037	1,039	7,3	1,066	1,068	15,1	1,095	1,097	22,8
1,038	1,04	7,6	1,067	1,069	15,4	1,096	1,098	23,1
1,039	1,041	7,9	1,068	1,07	15,6	1,097	1,099	23,4
1,04	1,042	8,2	1,069	1,071	15,9	1,098	1,100	23,6
1,041	1,043	8,4	1,07	1,072	16,2	1,099	1,101	23,9
1,042	1,044	8,7	1,071	1,073	16,4	1,100	1,102	24,2
1,043	1,045	9,0	1,072	1,074	16,7	1,101	1,103	24,4
1,044	1,046	9,3	1,073	1,075	17,0	1,102	1,104	24,7
1,045	1,047	9,5	1,074	1,076	17,2	1,103	1,105	25,0
1,046	1,048	9,8	1,075	1,077	17,5	1,104	1,106	25,2
1,047	1,049	10,0	1,076	1,078	17,8	1,105	1,107	25,5
1,05	1,052	10,8	1,079	1,081	18,6	1,108	1,11	26,3
1,055	1,057	12,2	1,084	1,086	19,9	1,113	1,115	27,6
1,059	1,061	13,2	1,088	1,09	21,0	1,117	1,119	28,7
1,06	1,062	13,5	1,089	1,091	21,2	1,118	1,120	29,0
1,061	1,063	13,8	1,09	1,092	21,5			

ХИСОБОТ ҚИСМИДА

1. Узум донлари таркибидаги узум пўсти ва узумни қаттиқ қисми, шарбати ва узум банди миқдорини кўрсатувчи жадвал тўлдирилган бўлиши керак.
2. Ареометр кўрсаткичлари бўйича хулоса.
3. Титрланган кислоталиликни аниқлаш кўрсаткичларининг хулосаси.

Такрорлаш учун саволлар.

1. Узумнинг етилганлиги қндай тавсифланади?
2. Узум шарбати қанд миқдори қандай аниқланади ва нимада ифодаланади?
3. Қанд миқдорини аниқлашнинг қандай усуллари бор?
4. Ареометр ёрдамида қанд миқдори қандай аниқланади?

Таянч сўз ва иборалар

Оқ, қизил, экстрактив моддалар, шарбат, узум пустлоғи, мезга, оқим шарбати, олтингугурт, босим шарбати.

ПИВО ХОМАШЁСИНING НАТУРАЛ ОҒИРЛИГИНИ АНИҚЛАШ

Доннинг натурал оғирлигини ПХ-1 русумли бир литрли ёки экспортга чиқариладиган дон туркумлари учун ишлатиладиган йигирма литрли пуркаларда аниқланади. Натурал оғирлик бу 1литр хажмдаги доннинг оғирлигидир ва асосан доннинг натураси деб юритилади. Доннинг натураси литрли пуркада аниқланишидан олдин ўртача намуна тешик диаметри бмм бўлган ғалвирда эланади ва яхшилаб аралаштирилади.

Литрли пуркада ишни бажарувчининг субъектив таъсиридан қаътий

назар доннинг жойлашиш зичлиги тўлдиргич, воронкали цилиндр ва махсус тушувчи юк мосламаси ёрдамида таъминланди.

Қуйида бошоқли донларининг натуралари келтирилган.

Буғдой дони – 725 – 810 грамм/литр

Жавдар дони – 685 – 770 грамм/литр

Арпа дони – 545 – 605 грамм/литр

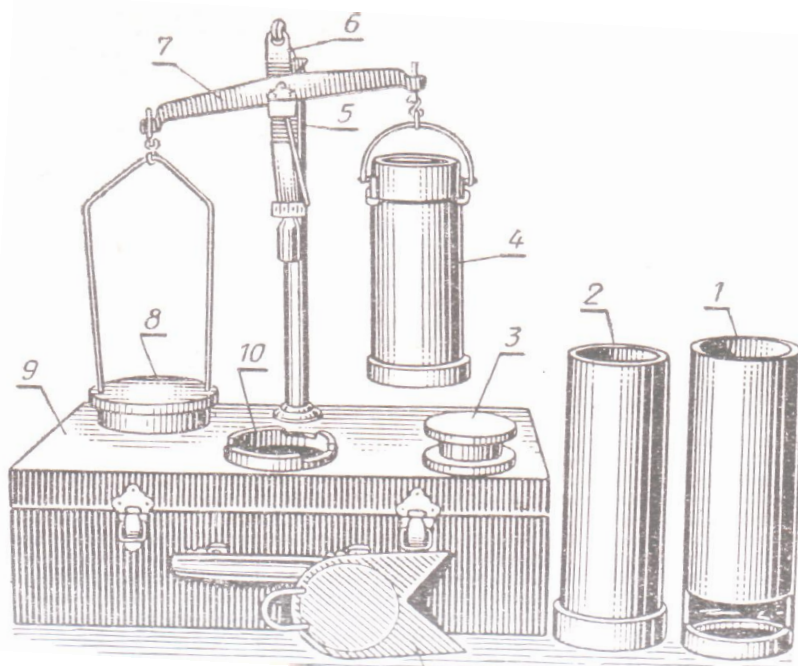
Сули дони – 420 – 480 грамм/литр

Ишнинг мақсади: Арпа натурасини аниқлаш услубини ўрганиш ва натурага кўра арпанинг хажмий массасига баҳо бериш.

Керакли реактив ва асбоб-ўсқуналар: Бир литрли пурка, арпа дони.

Ишни бажариш тартиби: Пурканинг барча қисмлари қутидан чиқарилиб, қопқоғи ёпилади. Тарози штатив қути устидаги резбали мосламага қотирилади. Тарози штативига (5) тароз осмаси (6) кийдирилади унга тароз шайни (7) ўрнатилади. Бунда кўрсаткич стрелкасининг учини қайирмаслик ва призманинг хафсизлигини таъминлаш мақсадида тарози шайни охиста, эҳтиёткорлик билан ўрнатилиши керак. У ишни бажарувчига рақамли томони билан ўрнатилади. Сўнгра тарози шайни призмали учларига халқалар кийдирилади. Тарози шайни ўнг томонига юкли ўлчагич, чап томонига эса тарози тошлари учун мўлжалланган палла осилади. Махсус юкли ўлчагич ва палланинг бир-бири билан мувозанатлашуви текширилади. Агар номувозанат ҳолат кузатилса, пурка ишга яроқсиз деб топилади.

Ўлчагичдан юк чиқариб олинади ва қутининг устида махсус мўлжалланган мосламага ўрнатилади. Унинг тирқичига рақамли томонини юқорига қилиб пичоқ тиқиб қўйилади. Ўлчагичга тўлдиргич (2) кийдирилади. Воронкали цилиндрга (1) эҳтиётлик билан текис оқимда дон солинади. Дон цилиндрининг ичидаги махсус чизикқача солинади.

- 1 – воронкали цилиндр;
- 2 – тўлдиргич цилиндри;
- 3 – тушадиган юк;
- 4 – ўлчагич;
- 5 – тарози штативи;
- 6 – тароз осмаси;
- 7 – тарози шайни;
- 8 – тарози палласи;
- 9 – ғилоф;
- 10 – пурка уяси;
- 11 – пичоқ

Уруғлар табиий оғирлигини аниқлайдиган пурка.

Агар цилиндрининг ичида махсус чизик бўлмаса, бундай вазиятда арпа

унинг устки қиррасидан бир сантиметр масофа қолгунга қадар солинади. Агар воронка қисмларига ажралувчан бўлса, у билан цилиндр беркитилиб, ағдарилади ва воронкаси пастга қаратилиб, тўлдиргич устига ўрнатилади.

Воронкали цилиндр тўлдиргиш цилиндри устига ўрнатилгандан сўнг, воронканинг тўсгичи бармоқ билан охиста босиб очилади. Арпа тўлдиргичнинг ичига тўкилиб бўлгандан кейин воронкали цилиндр чиқариб олинади.

Ўлчагичнинг тирқичидаги пичоқ тез (аммо асбобни кимирлатмасдан) чиқариб олинади. Аввал юк, унинг изидан эса ўлчагичга арпа тушади. Пичоқ яна қайтадан олдинги эҳтиёткорлик билан тирқичга тикилади ва шундай қилиб ўлчагичнинг ичида бир литр арпа пайдо бўлади. Тўлдиргич билан биргаликда ўлчагич қути устидаги маҳсус пурка уяси (10) чиқариб олинади. Пичоқ устида қолган ортиқча арпа тўкилади. Ўлчагич тўлдиргичдан ажратилиб, тарозида тортилади.

Хар қайси арпа намунаси учун натурал оғирлик икки мартадан аниқланиши зарур. Икки параллел аниқлашлар ёки орбитраж аниқлашлар орасидаги фарқ сули учун 10грамм, қолган экин донлари учун эса 5граммдан ошмаслиги керак.

Арпа намуналарини тарозда 0,5г аниқликгача ўлчаш керак.

Такрорлаш учун саволлар

1. Бижғиш саноатидаги асосий ва иккиламчи маҳсулотлар тавсифи.
2. Солод турлари ва ишлатилиш соҳаси .
3. Нечта бижғиш боскичлари мавжуд?.
4. Пиво ичимлиги турлари ва сифати.
5. Пиво ишлаб чиқариш схемаси.

«Таянч» сўз ва иборалар

Солод, хмель, сусло, арпа, пиво шарбати, соф ачитқи шарбати, затор, пиво ачитқиси, ундириш.

ЭТИЛ СПИРТИ КУВВАТИНИ АНИҚЛАШ (ЛАНГА, САВАЛЬ СИНОВИ).

Ишдан мақсад: Тайёр маҳсулот-спиртнинг сифат кўрсаткичларини аниқлаш

Керакли асбоблар: 250 мл ли конуссимон колба, пробиркалар, спиртовка, сув ҳаммоми

Реактивлар: Сульфат кислота к. т., калий перманганат эритмаси

Саваль синови - сульфат кислотаси билан синаш.

Тоза ректификатланган спиртни сульфат кислота (конц.) (солиштирама зичлиги 1,835) билан аралаштирилганда, аралашмани қайнатиб, сўнгра совутилганда, рангсизлигича қолаверади.

Агар таркибида органик аралашмалари бор спирт сульфат кислотасига кўшилса, хосил булган аралашманинг ранги бир оз (оч сариқдан қуюқ тўқ

кизилгача) бўялади. Спирт таркибида кўшимчалар қанча кўп бўлса, аралашма шунча қуюқ бўлади.

Спиртнинг тозалигини аниқлаш синовлари спирт ичидаги аралашманинг миқдорини ва сифатини аниқламайди, фақат уларнинг борлигини тасдиқлайди холос, яъни спиртнинг ифлосланганлик даражасини кўрсатади.

Аниқлаш усули қўйидагича: синалувчи спиртни 10 мл.ни 70 мл.ли оғзи тор колбага қуйилади ва зудлик билан 3-4 бўлакка бўлиб, 10 мл конц. сульфат кислота қуйилади ва колбани чайқатиб турилади. Қиздириш давомида колба олов устида доимо айлантириб турилади, чунки яхши аралашини ва колба бир текис қизитилиши лозим. Бунда аланга қиздирилаётган суюқликдан баланд кўтарилмаслиги керак. Қиздириш муддати суюқлик юзасига пуфаклар чиқиши кузатилгандан кейин, одатда 30-40 секунд давом этади. Сўнгра суюқлик тиндирилади ва совиган суюқликнинг ранги оқ фон ердамида аниқланади.

Агар аралашманинг ранги спирт рангига ўхшаб тиниқ, рангсиз бўлса, унда синов натижаси ижобий деб баҳоланади.

Ланга синов – оксидланиш синов.

Калий перманганат эритмаси билан оксидланиш синовини ўтказиш спиртда аралашма борлигини билиш имконини беради, бу аралашмалар осон оксидланади, бироқ бу уларнинг миқдорини аниқлашга ердам бермайди.

Оксидланиш синовини ўтказилаётганда, спиртга қуеш нурлари таъсир қилмаслиги керак. Хажми 20 мл.ли пробирка синалувчи спирт билан чайқалади, чайқандини пробирка ичида қолдирилади, чайинди устига 10 мл спирт қуйиб, 10 дақиқага сувга чўктирилади (сувнинг харорати 20°C ва сув хаммомига қуйилган).

Пробирка сув хаммомига қўйилганда, хаммом суви пробиркадаги спиртдан юқориқ бўлиши шарт. 10 дақиқа ўтгач, пробиркага 0,2 мл 0,1 н калий перманганат эритмаси қўйилади, сўнгра аралашмани аралаштириб, қайта сув хаммомига қўйилади, хаммом харорати – 20°C. Бир оздан сўнг аралашманинг қизил-пушти ранги аста-секин сарғиш пушти ранга айланади. Калий перманганат қўйиш пайтидан бошлаб то типовой эритмада сариқ ранг пайдо бўлгунча ўтган муддат берилган спиртнинг оксидланиш синовининг ўтиш муддати ҳисобланади.

Кислота миқдорини аниқлаш.

Спирт таркибида асосан сирка кислота ва бошқа учувчан кислоталар ва органик моддалар бўлади.

Спиртнинг кислоталигини ҳисоблашга сирка кислотага солиштирилади. Кислоталикни аниқлаш титрланган ўювчи натрий эритмаси билан титрлаб, кислоталар нейтралланишига асосланган. Бунда индикатор сифатида фенолфталеин ишлатилади. Спиртдаги эркин ҳолатдаги карбон кислота қайнатиш йўли билан йўқотилади.

Аниқлаш йўли.

500 мл ли конус шаклидаги колбага (сокқа шаклидаги совитувчи

мосламаси бор) пипетка билан 100 мл синалувчи спирт қўйилади ва 100 мл сув қўшилади, сўнгра 15 дақиқа қайнатилади ва хона хароратигача совитилади, бунинг учун совутгичнинг юқори қисмини натрон охак солинган трубка билан беркитилади, шунда спиртнинг ичига хаводан CO_2 кирмайди.

Шундан сўнг совитгич олинади, 10 томчи фенолфталеин эритмаси қўйилади ва пушти ранг пайдо бўлгунча 0,05 н NaOH эритмаси билан титрланади, титрлашнинг охирида аралашма 1-2 дақиқа чайкатилса ҳам, бу ранг йўқолмайди.

1 л сувсиз спиртнинг (мг-да) сирка кислотаса хисоблаш орқали кислота миқдорини аниқлаш ифодаси

$$K = \frac{U * 3 * 10 * 100}{C} = \frac{3000 * U}{C}$$

Бу ерда U – 100 мл – синалувчи спиртни титрлаш учун кетган 0,05н NaOH эритмаси;

3 – 1 мл 0,5н NaOH;

10 – 1 л спиртни хисоблаш коэффициентини;

100 – сувсиз спиртга хисоблаш коэффициентини;

C – синалувчи спирт кучи, %.

Такрорлаш учун саволлар.

1. Ланга синовии нимани аниқлайди?
2. Кимёвий тоза сульфат кислотаси спиртнинг қайси сифат кўрсаткичини аниқлайди?
3. Ҳалқ хўжалиги учун ишлаб чиқариладиган спирт турларини айтиб Беринг?
4. Калий перманганат рангини йўқотишини давомийлиги нимага боғлиқ?

2-амалий машгулот

**ГҶШТ ЯРИМТАЙЁР МАҲСУЛОТЛАРИНИ СОХТАЛАШТИРИШ
ТУРЛАРИНИ ҶРГАНИШ ВА УНИ АНИҚЛАШ УСЛУБЛАРИ**

Колбаса маҳсулотлари таркибидаги крахмал миқдорини аниқлаш

Бу лаборатория ишининг вазифаси колбаса таркибидаги крахмал миқдорини аниқлашдан иборат.

Аппарат, реактивлар ва эритмалар:

Техник тарози, электр плиткиси, асбестдан тайёрланган сетка, сувли ёки шамол юборувчи совутгич, конуссимон колба 250 мл, шиша воронка, ўлчамли колбалар 50,100,250 мл, ўлчамли цилиндр 10,100 мл, пипеткалар 1,2,10,20,25 мл, бюреткалар 25 мл, микробюреткалар, Мор қисқичи, қум соат 3 минут;

Фелинг суюқлиги(2 эритмадан иборат №1 ва № 2)

№1 эритма қуйидагича тайёрланади: 40гр кристалл ҳолдаги CuSO_4 моддасини сувда эритилади ва эритманинг сифимини 1 мл га етказилади.

№2 эритма: 200 гр сегнет тузи ва NaOH 150 гр миқдорда сувда эритилади ва эритма сифимини 1 мл га етказилади. Иккала эритмалар алоҳида сақланиб, керакли миқдорда бир ҳилда ишлатилади.

Хлорид кислота 10%-ли эритма, Na(OH) – 10% ли эритма, сариқ кон тузи – 15% ли эритма, цинк сульфат оксиди -30% ли эритма, калийли йод – 30% ли эритма, сульфат кислотаси – 25% ли эритма, темирли йод, фенолфталеин – 1% ли спиртли эритма,

Люгол эритмаси: 100 мл сувда, 2 гр калий йоди ва 1,27 кристалл йод эритилади.

Дистилланган сув, крахмал, 1% ли ош тузида эритилган ҳолда.

Тажрибага тайёргарлик.

1)Аввал колбаса устидаги қобиклар тозалаб олинади. Намуна пробаларини икки марта гўшт майдалагичдан(диаметри 3-4 мм) ўтказиб олинади. Ҳосил бўлган қиймани яхшилаб қориштирилади. Бу қиймани шиша банкачага солиб устини қопқоқ билан маҳкамланади ва анализ охиригача совуқ жойга сақлаш учун қўйилади.

Тажрибани ўтказиш.

1)Сифатини аниқлаш. Колбасанинг янги кесилган жойига 1 томчи Люголь эритмаси томизилади. Агар колбаса маҳсулотида крахмал бор бўлса, унда унинг ранги кўк ёки тўқ кўк ранг рангни ҳосил қилади.

2)Миқдорини аниқлаш. Техник тарозида 20 гр қиймани 0,01 гр аниқликкача ўлчаб олинади ва уни сифими 250 мл бўлган конуссимон колбага жойлаштирилади. Унинг устига секин аста 80 мл, 10% ли хлорид кислотасини қўйилади ва шиша таёқча ёрдамида аралаштириб турилади.

Колбани ичидаги суюқлик билан ҳаво совутгичи билан бириктирилиб, тагига асбестли сетка қўйилиб, плиткага қўйилади. 15 минут давомида колбани айлана ҳаракатлар билан колбадаги суюқликни аралаштириб турилади. 15 минутлик қайнатишдан кейин, колбани плитадан олиб, унинг ичидаги моддани уй ҳарорати температурасигача совитилади. Бу жараёни тезлаштириш учун совуқ сувдан колба устига оқизиб қўйиш керак. Шундан сўнг колба ичидаги моддани миқдорий 250 мл ўлчов колбасига ўтказилади. Суюқлик сиғимини дистилланган сув ёрдамида колбанинг ўлчов чизиғига ўтказилади. Шу билан бирга колба ичидаги ёғ ўлчов чизиғи устида бўлиши шарт.

Колба ичидаги модда аралаштирилиб қоғоз фильтр ёрдамида филтрланади. Пипетка ёрдамида 25 мл филтратни сиғими 50 мл бўлган ўлчов колбасига солинади. Унга 1 томчи 1% ли фенолфталеин эритмаси томизилади ва филтратни 10% ли NaOH ишқори билан нейтралланади ва кизил ранг ҳосил бўлгунча давом эттирилади. Шу заҳоти колбага томчилаб 10% ли хлорид кислотаси юборилади ва у кизил ранг йўқолиши билан тўхтатилади. Сўнгра яна 2-3 томчи шу кислота томизилиб нордон реакцияси эритма ҳосил қилинади.

Оқсилларни чўктириш ва гидролизатни рангсизлантириш учун 50 мл ли ўлчов колбасига пипетка ёрдамида 1,5 15 % ли сариқ қон тузи эритмаси ва 1,5 мл 30% ли цинк сульфат эритмаси томизилади. Колбадаги ҳосил бўлган суюқликни уй ҳарорати температурасигача совутилади ва унинг хажмини дистилланган сув билан тўлдириб ўлчов чизиғигача етказилади.

10 мл рангсиз тоза филтратни пипетка ёрдамида 100 мл ли ўлчов колбасига солинади ва унга пипетка билан 20 мл Феллинг суюқлиги қўйилади. Аралшмани колбани енгил айлантириб аралаштирилади. Сўнгра колбани плиткага қўйиб суюқлик 3 минут давомида қайнатилади.(қайнаб чиққан вақтдан бошлаб ҳисобланади)

Қайнатиб бўлинган колба шу заҳоти совуқ сув ёрдамида совутилиб, унинг ичидаги суюқлик хажми дистилланган сув билан ўлчов чизиғига. Бу жараён яхшилаб аралаштирилиб давом эттирилади ва мис оксиди чўкмаси ҳосил қилиш имкони яратилади. 20 мл тиндирилган суюқликни сиғими 100-250 мл бўлган конуссимон колбага пипетка ёрдамида қўйилади. Унга ўлчамли цилиндр билан 10 мл 30% ли калий йоди эритмасини ва 10 мл 25% ли сульфат кислотаси қўйилади. Шу заҳоти ҳосил бўлган сариқ-жигарранг йод эритмасидан ҳосил бўлган модда 0,1н гипосульфат эритмаси билан титрланади ва оч сариқ ранг ҳосил бўлгунча давом эттирилади. Сўнгра 1мл 1% ли крахмал эритмаси қўшилиб титрлаш давом эттирилади ва секин аста 5-6 секунд оралиғида томчилар сони камайтирилиб эритмадаги кўк ранг йўқолиши билан тўхтатилади.

Тажриба натижаларини ҳисоблаш

- 1) Крахмал миқдорини фоизларда (x) қуйидаги формула бўйича аниқланади:

$$X = \frac{a \cdot (250 - 2) \cdot 50 \cdot 100}{20 \cdot 25 \cdot 10} = a \cdot 248$$

Бу ерда: а – крахмал миқдори 0,1н гипосульфит эритмаси миқдорига тенг, жадвалда кўрсатилган (гр); 0,1н гипосульфит эритмаси миллиметрлар миқдорида ўлчаш учун 5 га кўпайтирилади.;

(250-2) – гидролизат хажми(чўкмани ҳисобга олган ҳолда) мл;

25-50 – гидролизатни суюлтириш, нейтраллаш ва оксилларни чўктириш.

20 – намуна пробаси (гр)

10 – гидролизатни қайнатиш учун олинган миллиметр миқдори.

Крахмал мавжудилиги жадвали

0.1н гипосульфит эритмаси миқдори (мл)	Крахмал мавжудлиги (мг)	0,1 н гипосульфит эритмаси миқдори (мл)	Крахмал мавжудлиги (мг)
1	2,8		
2	5,6		
3	8,4		
4	1,3		
5	14,2		
6	17,1		
7	20,1		
8	23,1		
9	26,1		
10	29,2		
11	32,3		
12	35,4		
13	38,6		
14	41,8		
15	45,0		
16	48,3		
17	51,6		
18	54,9		
19	58,2		
20	61,6		

Гўшт ва гўшт маҳсулотларида нитрит ва нитрат миқдорини аниқлаш

Гўшт ва гўшт маҳсулотлари таркибида мавжуд бўлган нитрит ва нитрат қолдиқлари қуйидаги усул билан аниқланади:

а) нитрит ва нитратнинг мавжудлигини маҳсулот таркибида бараварига аниқлаш.

б) нитрит мавжудлигини Матророва усули билан аниқлаш.

Намуналарни танлаб олиш.

Намуналарни тажрибага қуйидагича танлаб олинади:

Колбаса маҳсулотларидан устки қобиқчалар тозалаб олинади ва гўшт қиймалагич ёрдамида (тешикчалари диаметри 3-4 мм) майдаланади. Қийма тез-тез қориштириб турилади. Ҳосил бўлган қиймани шиша банкачага солиб, қоқоқлари яхшилаб ёпилади ва совуқ жойда анализ тугагунча сақланади.

Гўшт ва гўшт маҳсулотларида нитритнинг миқдорини аниқлаш.

Бу усулнинг қўлланилиши Гресс реакциясига асосланган. Бунда нитрит сульфанил кислота ҳамда альфа-нафтиламин уксусли муҳитда азокраска ҳосил қилади. Унинг интенсивлигини калориметр ёрдамида ўлчанади. Суюқликдаги нитритни аниқлаш учун олдин этил ёки метил спирти ёрдамида нордон муҳитда қайнатилади. Шундан сўнг колонкада кадмий билан тўлдирилиб, нитрит тикланади.

Фотокалориметр ёрдамида нитрит миқдорини аниқлаш.

2 та конуссимон 100 мл сиғимга эга бўлган колбага, ҳар бири 5 мл рангсиз филтратдан солинади. Бу филтрат қуйидагилардан иборат: оксил чўкмаларидан, 1 мл 5%-ли аммиак эритмасидан, 2 мл 0,1н хлорид кислотаси эритмасидан, ҳар бири 2 мл дистилланган сувдвн ва рангни кучайтириш учун 5 мл намунавий нитрит эритмаси

(1 мкг 1 мл да) тайёрланади. Шундан сўнг ҳар бир колбага 15 мл миқдорида гресс рекативи қуйилади. 15 минут ўтгандан кейин фотокалориметр ёрдамида бўялиш интенсивлигини яшил светофилтр кюветида 2 см қалинлигида ўлчанади.

Шу билан бир пайтда 2 та назорат колбаси ҳам қўйилади. Уларга филтрат ўрнига дистилланган сув қуйилади.

Эритмадаги нитрит миқдорини калибрланган эгри чизик ёрдамида топилади. Нитрит миқдори (X_1) мг; 100 гр маҳсулот учун қуйидагича ҳисобланади.

$$X_1 = \frac{C_1 \cdot 200 \cdot 100 \cdot 100 \cdot 30}{G \cdot 20 \cdot 5 \cdot 1000}$$

Бу ерда; С – нитрит миқдори, калориметрланган эритмадаги 1 мл учун калибрланган эгри чизик бўйича – мкгр.

G – маҳсулот намунаси – грамм

1000 – миллиграммга айлантирилганда

Иккита колбадаги эритмаларнинг аниқ натижалар фарқи 0,5 мг (100гр

маҳсулот учун) дан ошмаслиги керак.

Гўшт маҳсулотларида нитрит миқдорини аниқлаш.

Тажриба ўтказиш учун гўшт маҳсулотларидан 10 гр қийма намуна сифатида ажратиб олинади, аввалги ҳолда кўрсатилгандек унга ишлов берилади ва суюқ модда тайёрланади. Намуна учун олинган қийма стаканчага ёки колбага солиниб 100 мл сув билан 30 минут давомида аралаштирилиб турилади, сўнгра ҳосил бўлган аралашмани тўрт қаватдан иборат бўлган марли фильтридан ўтказилади.

10 мл фильтратни 100 мл колбага пипетка билан ажратиб олинади ва ва унга бирин-кетин 4 мл 1 реактив билан 1 мл 2 реактив қуйилиб аралаштирилади. Ўлчамли колбага бюретка орқали 5 мл 10% ли аммиак эритмаси қуйилиб, 3-5 минут тиндирилади. Шундан сўнг эритма сиғимини дистилланган сув ёрдамида аниқ чизиқгача етказилади ва аралаштирилади. Текшириладиган рангли эритмани очиқ рангсиз пробиркага қуйилади. Пробирканинг диаметри ва сиғими стандарт шкала билан бир ҳилда бўлиши керак. Сўнг ундаги рангни солиштирилади. Агар солиштириладиган ранг эритмаси жигарранг-сарғиш бўлса, ундаги текшириладиган рангли эритма қайтадан тайёрланади, фақат фильтрат миқдори бу ерда озроқ камайтирилади. Текшириладиган эритманинг рангини стандарт шкаладаги ранг билан солиштирилади. Бу жараён визуал ҳолда ёруғликда оқ қоғоз ёрдамида амалга оширилади.

Нитрит миқдорини (X_5) мг; 100 гр маҳсулот учун қуйидаги формула бўйича ҳисобланади.

$$X_5 = \frac{E \cdot 100 \cdot 100 \cdot 100}{G \cdot V}$$

Бу ерда - E – эталон стандарт шкаладаги 1 мл нитрит эритмаси миқдори

(мг)

G – маҳсулот намунаси; гр.

V – текширув учун рангли эритманинг олинган сиғими (мл)

Колбаса ва гўшт маҳсулотларида ош тузи (NaCl) ни аниқлаш усули

Барча турдаги колбаса ва гўшт маҳсулотлари таркибидаги ош тузини аниқлаш қуйидаги усул орқали амалга оширилади.

Аппарат ва реактивлар:

Аниқлаш учун қуйидаги аппарат, реактив ва эритмалардан фойдаланилади: бюретка, 20 мл, пипеткалар 20 мл ва 100 мл, сиғими 200-250 мл бўлган кимёвий стаканчалар, сиғими 100-200 мл бўлган аналитик тарозилар, капельница, кумуш азотли туз (AgNO_3) -0,005н эритма, калийли хром тузи ($\text{K}_2\text{Cr}_2\text{O}_7$) -10% ли эритма.

Тажрибага тайёргарлик

1. Намуналар танлаб олинади.
2. Намуналарни анализга тайёрлашда колбаса маҳсулотлари устидаги қобиқларни тозалаб олинади, сўнгра бу намуналарни диаметри 3-4 мм бўлган гўшт майдалагич тешикчаларидан 2 марта ўтказилади. Қийма ҳар сафар яхшилаб аралаштирилиши керак.
3. Қиймани шиша идишли банкачага солиб оғзини пробка билан маҳкам ёпиб қўйилади ва анализ охиригача сақланади.

Тажрибанинг ўтказилиши:

1) 3 гр атрофида олинган қиймани кимёвий стакан ичига солинади ва унга аниқ 100 мл дистилланган сув солинади. Стаканчада пиширилган колбаса қиймасини учида резина ушлагичли шиша таёқча ёрдамида аралаштирилади. 15 минут тиндирилгандан сўнг, стаканчадан колбага 10-20 мл сувли модда қўйилади, унинг устига бир неча томчи калийли хром тузи эритмаси қўйилади ва бюретка орқали кумушли азот тузи эритмаси юборилиб титрланади.

Ярим дудланган ва дудланган колбаса қийма намунасини стаканчаларга солиниб сув ҳаммомида 30⁰С температурагача қиздирилади. Қиздириш давомида шиша таёқча билан аралаштирилиб турилади. Қийманинг катта бўлакчалари майдаланиб эзилиб кетгунга қадар 15 минут ўтганидан сўнг тиндиришга қўйилади. 10-15 мл эритмани кумушли азот тузи эритмаси ва бир неча томчи калийли хром тузи эритмаси билан титрланади.

Тажриба натижаларини ҳисоблаш

1) NaCl ош тузи миқдорини фоизларда(X) қуйидаги формула бўйича ҳисобланади.

$$X = \frac{0,0029 \times V \times 100 \times 100}{V_1 \times G}$$

Бу ерда: V – 0,05н миқдорда AgNO₃ эритмаси аниқланаётган эритма учун титрлаш эритмаси (мл)

V₁ – сувли модда миқдори(титрлаш учун олинган; мл)

G - қийма намунаси: гр

0,0029 - AgNO₃ эритмасининг 0,005н NaCl га нисбати

2) Ҳисоблаш 0,01% аниқликача ўлчанади.

3-амалий машгулот

**СУТ ВА СУТ МАҲСУЛОТЛАРИНИ СОХТАЛАШТИРИШ
ТУРЛАРИНИ ЎРГАНИШ ВА УНИ АНИҚЛАШ УСЛУБЛАРИ**

Сир (пишлоқ) сифатини баҳолаш ва унинг нуқсонлари

Сир сифатини баҳолаш

Сир барча озиқ – овқат маҳсулотлари каби кимёвий таркиби бўйича стандарт талабларига жавоб беришидан ташқари органолептик сифатлари ҳам маълум талабларга жавоб бериши лозим.

Сир сифатини мутахассис–инспекторлар ва экспорт–технологлар аниқлайдилар. Улар томонидан қадоқлаш, трафарет (тарага туширилган), сир ташқи пўстлоғи, айниқса таъми, ҳиди, консистенцияси, ранги ва қирқим сурати текширилади. Бунинг учун идиш (тара) очилиб намуна олинади ва органолептик ҳамда кимёвий анализларга юборилади.

Органолептик баҳолаш натижалари экспорт варағига ёзилади.

Органолептик баҳолаш учун сирдан намуна намуна олиш асбоби (шуп) ёрдамида олинади. Шупнинг ўлчамлари куйидагича: узунлиги 10,5 см, юқори диаметри 2 см, қуйи диаметри 1,8 см. Шупнинг $\frac{3}{4}$ қисми сирга 40–45 ° бурчак остида ботирилади.

Яхши намуна олиш учун шупни сирга ботириб, 180 ° га айлантирилади ва сир бўлаги билан бирга чиқариб олинади. Олинган намуналар ранги, сурати, ҳиди, таъми ва консистенцияси баҳоланади.

Баҳолаш сўнгида намунанинг 2–3 см қалинликдаги юқори қисми ёрдамида сирдаги тешиқ, ҳаво кирмайдиган (герметик) қилиб ямаб қўйилади. Бу сирни моғорлашдан асрайди.

Анализ ўрточа кўрсаткичини аниқлаш учун олинган намуналар яхшилаб майдаланади ва аралаштирилади.

Қаттиқ сирлар (голландский, костромский, стенной, ярославский, углический, чеддар, горный, алтай, швецарский, алтайский, московский, латвийский, волжский) ва қўй ситидан тайёрланган сирлар (арачацкий, молдовский) гуруҳлари органолептик кўрсаткичлари 100 баллик системада баҳоланади.

Кўрсаткичлар юқорида берилган максимал баллар доирасида баҳоланади ва уларнинг йиғиндиси ҳисобланади. Натижага асосан сирлар куйидагича (сортларга) навларга бўлинадилар: олий–87– 100 балл, жумладан: таъм ва ҳиди учун – 37 балдан кам эмас; 1 – 75 – 86 балл.

75 балдан паст баҳоланган ёки таркиби стандарт талабларига жавоб бермаган сирлар реализацияга берилмайди ва қайта ишланиши лозим.

Намакобли сирлар ва бринза органолептик кўрсаткичлари бўйича стандарт талабларига асосан олий ва 1 – навларга бўлинади.

Унифицирланган цилиндр шаклидаги сирлар, российский, пошехонский, қирғич қилинадиган-уваланадиган (терочные), юмшоқ ва

эритилган сирлар навларга бўлинмайди.

Уларни стандарт талабларига асосан экспертиза қилинади.

Сир нуқсонлари

Таъм ва ҳид нуқсонлари.

Нордон ва султ таъм.

Нордон таъм сабаби янги, яхши етиштирилмаган сирларга хос бўлиб, сир сақлаш хонаси ҳароратининг пастлиги ва етарлича ушлаб турилмаганлиги натижасида содир бўлади. Бундай сирларда сут кислотаси мазаси сезилиб туради. Бундай таъм муддатдан кўпроқ вақт етилтирилган сутни қайта ишлаш натижасида ҳам пайдо бўлиши мумкин.

Сезилмас ёки етарли даражада сезилмас таъм ва ҳидга эга сирлар хаддан зиёд куруқ ишлов бериш ва намлиги меъёридан кам хонада сақланишлари, ҳамда зардобга кўпроқ сув қўшиш натижасида ишлаб чиқарилган бўладилар.

Кўп ҳолларда юқоридаги нуқсонлар сир охиригача етилтирилиши давомида йўқ бўлиб кетади.

Аччиқ таъм. Сир етилтириш даврининг бошида ферментлар таъсирида оқсил парчаланиб, дастлаб альбумоза ва пептон моддалари ҳосил бўлади ва ёш сир аччиқ маза беради. Агар етарли муддат етилтирилган сирда аччиқ таъм сезиларли бўса, сир сақлаш хонаси ҳароратини кўтариш ёрдамида етилтиришни тезлаштириш лозим.

Ширдон ферментга ўхшаш фермент ҳосил қилган маммококклар сутни хаддан зиёд ифлослантирганда ҳам сир аччиқ таъмли бўлиб қолиши мумкин. Бундай ҳолга йўл қўймаслик учун сутни пастерлаш жараёнида микроорганизмларни йўқ қилинишига эришиш керак.

Яна бир сабаб фойдаланиладиган ош тузи таркибида магнезиал тузлар миқдорининг кўплигидир.

Айниган ёғ маза (Салистий вкус)

Бу таъм сирнинг ёғ – кислоталилик бижғиши, ҳамда юмшоқ ва пўстлоқсиз сирларнинг ёғига ёруғлик ва ҳаво таъсир қилиши натижасида пайдо бўлади.

Сир етилтириладиган хона (ертўла) ҳароратини пасайтириш бу нуқсон олдини олишнинг бирдан – бир йўлидир. Сир тайёрлашга ишлатиладиган сут олиш санитария ҳолатини яхшилаш лозим.

Ачиган маза (Прогорклый вкус)

Бу камчилик кўпинча моғор ва сир шиллик моддасидаги микроорганизмлар ёрдамида етилтириладиган юмшоқ сирларда учрайди.

Бунда ёғлар юқорида кўрсатилган микрофлоралар таъсирида парчаланаяди.

Сирни бундай нуқсондан асраш учун, уни эритишга юбориш ёки ертўла ҳароратини $4 \div 6 \text{ }^{\circ}\text{C}$ гача пасайтириш лозим.

Ем – хашак (мол озукаси) таъми (Привкус кормов)

Озуқадаги баъзи бир ёқимсиз хидлар сутга, ундан эса тайёрланган сирга ўтади.

Пиёз, саримсоқ, ўт-ўлан ва бошқалар, шундай озукалар жумласидан. Ачиб қолган силос ва картошка, сифатсиз барда ва жом ҳам шундай холга сабаб бўлиши мумкин.

Бунинг олдини олиш учун яйлов, ўтлоқлардаги бегона ўсимликларни йўқотиш, ҳамда тайёрланадиган озуқа сифатига ва сақланишига эътибор бериш лозим.

Консистенция нуқсонлари

Уваланувчан сир хаамири

Сир хаамирининг ҳаддан зиёд намликни йўқотиши ва сутнинг етилиш даражаси кўпроқлиги сир хаамирини уваланувчанликка олиб келади. Сут кислотасининг меъеридан кўплиги сир массасини мўрт ва синувчанликка олиб келади ва оқибатда ушбу нуқсон–уваланувчанлик рўй беради. Бу оксилнинг максимал равишда коагуляцияланганидан далолат беради. Бундай сутдан тайёрланган сирлар ёмон етилади ва сифати ҳам паст бўлади. Бундай холат рўй бермаслиги учун, яхши сифатли сутдан фойдаланиш лозим.

Қаттиқ қайишсимон ўта (берч) консистенция (Твердая ремнистая консистенция)

Бу нуқсон–сут кислотасининг етишмовчилиги натижасида, оксил ҳаддан зиёд бўкиши ва сир массасидан меъеридан кўпроқ зардоб чиқариб юборилишидан келиб чиқади.

Тўла ёғлиликка эга бўлмаган сирларда бу нуқсон кўпроқ учрайди.

Оқувчан консистенция (Расплывающаяся консистенция)

Сир хаамири ҳаддан зиёд юмшоқ бўлса, бу нуқсонга учрайди. Юмшоқ хаамир деярли ҳамма сирлар учун (қирғичланадиган сирлардан ташқари) рол ўйнайди. Лекин сир оқадиган хусусиятда бўмаслиги керак.

Сир таркибида ҳаддан зиёд намлик, етилтириш ҳаракатининг баландлиги ва меъеридан кўп монокальций параказеинатнинг йиғилиши билан бу нуқсон пайдо бўлишининг асосий сабабидир.

Суртилувчан хаамир (Мажущееся тесто)

Қаттиқ сирлар консистенцияси меъеридан кўпроқ нозик бўлиб қолганда ушбу нуқсон пайдо бўлади. Бунга сабаб сир массасидаги зардоб меъеридан кўпроқ ва етилтирилган хона ҳарорати баландлиги бўлиши мумкин. Кўпчилик юмшоқ сирлар учун суртилиш хоссасига эга бўлиш нуқсон ҳисобланмайди.

Ўз-ўзини ғоваклаш (Самокол) (колющееся тесто)

Бу нуқсоннинг асосий сабаби–сир хаамирининг кучсиз боғланишидир. Самокол асосан Швейцария ва Советский сирлари етилиш даврининг

иккинчи ярми босқичида рўй беради. Сўзсиз бу нуқсоннинг келиб чиқишида сутнинг ҳаддан зиёд юқори кислоталилиги ва сир массасига нотўғри ишлов бериш сабаб бўлади.

Самокол бўлмаслиги учун сутни кислоталилига яхши эътибор қилиш ва дарҳол қайта ишлаш зарур. Сутни иккинчи қиздиришда унга 10-25% сув қўшиш ҳам ушбу нуқсонни камайтиради.

Сир суврати (кўриниши) нуқсони (Пороки рисунка)

Кўпроқ юмшоқ сирлар ва баъзи бир қаттиқ (чеддар гуруҳи) сирлар нақшга (кўзча) эга эмас; қолган барча сирларда етилтириш даврида газ ҳосил бўлиши натижасида пайдо бўлган ҳар хил шаклдаги кўзчалар мавжуд. Сутни пастерлаб тайёрланган сирларда ҳам нозик ва эластик хамир ҳосил бўлиши туфайли, кўзчалар бўлмаслиги мумкин.

Кўпчилик қаттиқ сирлардаги кўзчалар тўғри шаклли, йирик ва текис тарқалганлиги юқори сифат белгисидир: «кўр» сир, ёки сийрак ва майда сувратли сир сифати пастроқ баҳоланади.

Нотўғри шароитда ривожланган сут ва пропион ачитқили бактериялар етарли даражада газ ҳосил қила олмасликлари сирда кўзчалар йўқлигига сабаб бўлади. Бу ҳолда сутга пропион ачитқили бактериялар қўшилади. Сир етилтириш хонасининг паст ҳароратдалиги, тузнинг кўплиги, ҳамда янги сирнинг юқори кислоталилиги газ ҳосил бўлишига салбий таъсир этади.

Тўрсимон кўриниш (Сетчатый рисунок)

Бу нуқсон янги сирда етилиш даврининг бошида, агар сут ичак таёқчалари бактериялари билан ифлосланганлиги натижасида ҳаддан зиёд кўп газ ҳосил бўлса пайдо бўлади. Карбонат ангидрид (углекислый газ) ва водород аралашмасидан ҳосил бўлган газ сир хамирини тезда тўйинтиради ва ундан чиқиб кетаётиб, тоза ва майда шаклли нақш қолдиради. Кейинчалик кўзчалар катталашиши кузатилмайди, чунки ичак таёқчалари фаолияти сир массаси кислоталилиги ўсиши туфайли тўхтади.

Говакли расм кўриниши (губчатый рисунок)

1,5–2 ойлик сирнинг ёшида, ёғ ачитқили (маслянокислого) бижғиш туфайли пайдо бўлади. Аксарият йирик сирларда тўрсимон кўриниш нуқсонидан сўнг учрайди.

Говакли расмга эга сир кўпинча етарли даражада тузланмаган бўлиб, ширинроқ ёқимсиз таъмга эга.

Агар бундай сир узоқ вақт илиқ хонада қолиб кетса (ертўлада), у чўкиб ёриқлар ҳам пайдо бўлиши мумкин.

Нақш кўринишидаги бўшлиқ (пустотный рисунок)

Бу бўшлиқ сир доналарини қуйма усулда ясаладиган сирларда хамир текис жойлашмаганлиги сабабли ҳосил бўлади. Бошқа сирларда эса колипланаётган, формаланаётган вақтда пластнинг яхлитлиги бузилса ёки қуритилган сир доналари (зерно) қўшиб юборилган бўлса, бу нуқсон ҳосил

бўлиши мумкин. Сир массасидаги бўшлиқлар, газ ҳосил бўлиш вақтида бирмунча кенгайдилар ва ташқарига ажралиб чиқаётган газлар бўшлиқ шаклини пайдо бўлишига олиб келадилар. Бўшлиқлар сир массасида бир текис ёки тўдалардан иборат жойлашиши мумкин. Охирги ҳолда бу ёриқлар бир – бири билан қўшилиб кетиб, йиртиқ кўзчалар ҳосил бўлади. Ўз–ўзини пресслайдиган сирларда бу ҳол нуқсон ҳисобланмайди.

Сир хаамири рангининг нуқсонлари (Пороки цвета сырного теста)

Оч рангли хаамир (Бледный цвет теста)

Бу нуқсон қиш фаслида сут таркибида пигментлар йўқлиги ёки етишмовчилигидан келиб чиқади. Сирга хушрўй кўриниш бериш учун унга бўёқ қўшиб тайёрлаш мумкин, аммо бўёқни меъеридан кўп қўшмаслик лозим.

Сирнинг кулранг ва кўкимтир тус олиши (Посерение или посинение сыра)

Сут сақланадиган идишдан тушиб водород сульфидга таъсир кўрсатадиган темир ва мис тузлари, бу нуқсонни келиб чиқишига сабаб бўлади.

Бу ҳолнинг олидини олиш учун сирларни паст (-5 °С) ҳароратда ёки нордон (рН5,2) муҳитда (намоқобда) сақлаш лозим.

Қизил ранг.

Сирларда қизил ранг сутга хаддан ташқари кўп миқдорда селитра қўшиш натижасида пайдо бўлади.

Йўл – йўл ва мармарсимон кўриниш.

Сир хаамирининг нотекис бўялиши оқибатида ушбу ҳол кузатилади. Бундан ташқари, сут кислотаси ва тузларнинг сирда нотекис тақсимланиши ҳам бунга сабаб бўлади. Ушбу камчилик кўпинча шишган сирларда кузатилади, чунки уларда тузнинг ташқи қатламдан ички қатламга диффузия бўлиши қийинлашган бўлади.

Сир қобиғининг нуқсонлари

Қалин қобиқ. Бу нуқсон паст ҳароратли ертўлаларда етилтирилган каттик сирларда учрайди. Бундан ташқари қалин қобиқ сир массасига сут кислотаси ва тузларнинг етишмовчилиги, илиқ сувда сирларни хаддан зиёд тез – тез ювиш ва қуруқ хонада 80 – 85% дан кам намликда ушлаб туриш натижасида ҳам рўй бериши мумкин.

Қалин қобиқ сирни ташқи муҳитдан яхши сақлагани билан, унинг чиқитга кўпроқ чиқиб кетишига ҳам сабабчи бўлади.

Нозик (слабая), шилимшиқ қобиқ. Сир таркибида сут кислотаси ёки тузлардан бири хаддан зиёд кўпайиб кетса, ушбу ҳол юз беради. Бу ҳол сир массасини ваннада нотўғри ишлов бериш ёки тузни кўп солиш ва сут кислотали жараён хаддан зиёд ривожланиши натижасида кузатилади.

Қобиқдаги дарзлар (ёриқлар)

Қобикдаги ёриқлар сир хаамири етарли даражада ёпишқоқ бўлмаса, айниқса ачиган сутни қайта ишлаганда пайдо бўлади. Майда ёриқларнинг кўплаб пайдо бўлиши «Географик харита» номи билан аталади. Сирнинг хаддан зиёд катталашиб, шишиб кетиши ҳам қобикнинг дарз кетишига олиб келади.

Йирик сирларда ёриқлар ёғ кислотали бижғиш жараёнида пайдо бўлади.

Сир қобиғига нотўғри ишлов берилиши ҳам ушбу нуқсонни келтириб чиқаради.

Қобик ўсмаси (Рак корки) (лишаевидные пятна на корке)

Сут кислотасини хаддан ташқари сир шилимшиғи микрофлораси таъсирида нейтралланиши сир қобиғини чала тозалаш натижасида келиб чиқадиган чиритиш бактериялари бу нуқсонни келтириб чиқаради.

Аввал қобикда хол – хол бўлиб, пайдо бўлган бу нуқсон, кейинчалик катталашиб ярага айланади ва сасиқ хид бера бошлайди.

Бу холни олдини олиш учун сир сақланадиган хоналарни дезинфекция қилиш ва токчаларни қуёш нурида қуритиб туриш керак.

Сир қобиғида пайдо бўлган бу яраларни қириб ташлаб туз суркаш лозим. Лекин бундай сирни сақлаб бўлмайди, дарҳол реализация қилиш ёки эритиш учун юбориш керак.

Чўтир моғор (Основидная плесень).

Етилган ёки чала етилган сир қобиғида *Oospora* турдаги микроорганизмлар сир қобиғидаги микрофлора таъсирида етарли даражада нейтраллашган бўлса, ушбу нуқсонни келтириб чиқаради.

Аввал қобикда холлар пайдо бўлади ва катталашиб 5–10 мм диаметрға етади.

Сир юзидан моғор аста – секин унинг ичига кириб бориши мумкин.

Oospora кислоталиликнинг кичик диапазолида ривожланади; оптимал ҳолат (рН6–7,5).

Бу моғорга қарши қурашишнинг энг яхши йўли – санитария – гигиена қоидаларига риоя қилиш, жихоз ва стеллажларни тез–тез дезинфекция қилиб туриш.

Катта ҳарорат бу моғорни ўлдиради; шунинг учун сирларни ювгандан сўнг (65–70 °С) иссиқ сувда 3–4 дақиқа давомида ушлаб туриб, кейинги ювишни 75–80 °С ҳароратда 2 – 3 сек амалга оширилади.

Қобик ости моғори (подкорковая плесень).

Бу нуқсон қобиғи дарз кетган сирларда учрайди. А.Н. Королов тажрибалари асосида айтиладики, сирдаги ёриқлар орқали ташқи ҳаво таъсирида бу моғор пайдо бўлади. Бу ёриқлар жуда қуруқ, қаттиқ сир донларини (зерно) пресслаш жараёнида айниқса совуқ хоналарда ҳосил бўлар экан.

Қобик ости моғори пайдо бўлишига бошқа омиллар ҳам сабаб бўлиши мумкин. Агар сир (доналари) лахтаси юмшоқ бўлиб қолса, сирнинг юқори қатламдаги зардоб осонгина ажралиб чиқади ва жуда кўп шилимшиқ (слиз) пайдо бўлади, чунки кислоталилик жуда ошиб кетади. Бунинг натижасида

сирнинг юзаки қатламлари аста – секин эриб кетади. Сирни ювиб туриш натижасида қобиқ бутунлай йўқ бўлиб, сир қатламлари очиқ ҳаво билан учрашиши сабабли моғор босади.

Кемирувчилар ва ҳашоратлар келтирадиган нуқсонлар

Кемирувчилардан сичқон ва каламуш сирни қаттиқ шикастлайдилар. Уларга қарши дератизация ёрдамида курашиш лозим.

Ҳашоратлардан кана ва пашша личинкалари сирни шикастлаши мумкин. Бу холни олдини олиш учун ўз вақтида хоналарни, омборларни дезинфекция қилиш, санитария – гигиена шароитларини яхшилаш лозим.

Назорат саволлари

1. Сир сифатининг органолептик кўрсаткичлари деганда нималар тушунилади?
2. Сирдан намуна олиш қандай бажарилади?
3. Органолептик кўрсаткичлари неча балдан паст бўлса, сир партияси сотувга чиқарилмайди?
4. Сирнинг таъм ва хид нуқсонларини санаб беринг?
5. Сир консистенциясининг нуқсонларини санаб беринг?
6. Сир кўриниши нуқсонларини санаб беринг?
7. Сир қобиғининг нуқсонлари нималардан иборат?
8. Кемирувчилар ва ҳашоратлар сир сифатига қандай зиён етказишлари мумкин?

ШИРДОН ФЕРМЕНТИНИНГ ЛАХТА ҲОСИЛ ҚИЛИШ ҚОБИЛИЯТИНИ АНИҚЛАШ

Ширдон ферменти (Сычужный фермент)

Сутнинг қуюлиши (лахта ҳосил қилиши) – сир ишлаб чиқаришдаги асосий жараён. 2 – 3 ҳафталик бузоқча ширдонидан ажратиб олинган экстракт сутни лахта ҳосил қилиши учун энг яхши ферментдир. Ҳозирги вақтда кўзичоқ ширдонидан ҳам кенг фойдаланилмоқда. Ширдон ферментидан ташқари сутни лахта ҳосил қилдириш учун пепсин ҳам ишлатилади. Уни чўчка, қўй, сигир ошқозонидан ажратиб олинади.

Охириги вақтда саноатда микробдан келиб чиққан ферментлар ҳам ишлаб чиқарилмоқда.

Ширдон ферменти препаратлари. Ширдон ферментини махсус корхоналарда қуритилган ширдонлардан олинади. Бу фермент (порошок) унга, упага ўхшаш кўринишда бўлади. Бунинг учун ширдонлар намоқобга солиниб, ундаги барча ферментлар экстрактланади. Бу (эритма) экстрактдан фермент ош тузи ёрдамида чўктирилиб, филтрланади (филтр – прессда) ва центрифуга ёрдамида намсизлантирилади. Вакуум – қуритиш аппаратида қуритилади.

Қуруқ фермент препарати ош тузи билан маълум даражада қуюлтириш (лахта ҳосил қилиш) қобилиятига эга (порошок) кукун ҳосил қилиш учун аралаштирилади.

Ширдон кукунни кучи деганда 1 қисм ширдон ферментининг 35 °С ҳароратда 40 мин вақт ичида таъсири остида ивиган (лахта ҳосил қилиш) сут

қисмлари сони тушунилади.

Бундан кўришиб турибдики, агар ширдон кукуни кучи 1:10000 га тенг бўлса, 1г ширдон кукуни 100000 г ёки 100 кг сутни ивита олади. Лекин саноатда сарфлаш меъёри юқори –2,5 г 100 кг сутни ивитиш учун қилиб олинган, чунки кўпинча ачитиш ҳарорати 35 °С дан пастроқ, даври 40 минутдан камроқ бўлиши мумкин. Шунинг учун заводларда 1% ли ширдон кукуни қувватини ҳам аниқлаш мумкин.

Ширдон ферменти кўшилгандан бошлаб лахта ҳосил бўлгунча ўтган секундларда ифодаланган вақт эритма қуввати дейилади.

Демак, бу вақт (қувват) қанча кўп бўлса, ачитки таркибидаги ширдон ферменти миқдори шунча кам бўлади.

И д и ш в а м о с л а м а л а р: пробиркалар; пробиркалар учун штатив; 3 та сув ҳаммоми; 0,1 мл бўлакчи 0,5, 10 ва 1 мл ли пипеткалар; секундомер ёки секунд стрелкали соат.

Р е а к т и в л а р: 50% ли глицериннинг сувдаги эритмасидаги 0,5% ли ширдон ферменти эритмаси; 0,1 н ишқор эритмаси; 0,1 н кислота эритмаси; 10% ли кальций хлорид эритмаси.

Аниқлаш усули қуйидагича. Учта пробиркага 10 мл дан сут қуйилади.

Лахта ҳосил бўлиш даврининг ҳароратдан боғлиқлиги. Пробиркалардаги сутлар 20, 35 ва 50 °С гача илитиб сув ҳаммомларига жойлаштирилади. Сўнгра пробиркалардаги сутларга 0,5 мл дан ширдон ферменти эритмасидан тез қуйиб аралаштирилади ва секундомер ёрдамида вақт белгиланади. Ҳар бир минутда шиша таёқча ёрдамида сутни ўзгариши пробирка деворига суртиш йўли билан кузатилиб борилади. Шиша деворда пайдо бўлган қуйкага қараб лахта пайдо бўла бошлагани аниқланади ва секундомердаги (соатдаги) вақт белгиланади. Сут ҳароратини ўзгартириб, лахта ҳосил бўлиши ундан (ҳароратдан) қандай боғлиқ эканлигини график кўринишда чизиш мумкин.

Лахта ҳосил бўлиш даврининг кислоталикдан боғлиқлиги. Учта пробиркадаги сутни 35 °С гача илитилади. Биринчи пробиркага 0,3 мл 0,1 н ишқор эритмаси, иккинчи пробиркага 0,3 мл сут ва учинчи пробиркага 0,3 мл 0,1 н кислота эритмаси қўшилади.

Пробиркалар 35 °С ҳароратдаги сув ҳаммомига жойлаштирилади. Тезлик билан ҳар бир пробиркага 0,5 мл дан ширдон ферменти эритмаси қуйилади, аралаштирилади, вақт белгиланади ва ҳар минутда сутни назорат қилиб турилиб, лахта ҳосил бўлиш даври аниқланади. Қўшиладиган ишқор ва кислота эритмалари миқдорини ўзгартириш ҳам мумкин.

Лахта ҳосил бўлиш даврининг кальций тузлари миқдоридан боғлиқлиги. Учта пробиркадаги сут 35 °С гача илитилади. Иккинчи пробиркага 0,1 мл кальций хлориднинг 10% ли эритмаси қўшилади, учинчи пробиркага – 0,2 мл. Биринчи пробиркага Са С₂ эритмаси қўшилмайди. Пробиркалар 35 °С ҳароратдаги сув ҳаммомига жойлаштирилади. Тезлик билан сутга 0,5 мл дан ширдон ферменти эритмаси қуйилади, аралаштирилади, вақт белгиланади ва ҳар минутда сутни назорат қилиб турилиб, лахта ҳосил бўлиш даври аниқланади. Сутга қўшиладиган Са С₂ эритмаси миқдори озгина

ўзгартирилади.

Назорат саволлари

1. Ширдон ферменти нима?
2. Пепсин нима?
3. Ширдон ферменти кукуни кучи деганда нимани тушунилади?
4. Эритма қуввати деганда нимани тушунилади?
5. Лахта ҳосил бўлиши ҳарорат билан қандай боғлиқликда?
6. Лахта ҳосил бўлиши кислоталилик билан қандай боғлиқликда?
7. Лахта ҳосил бўлиши кальций тузлари билан қандай боғлиқликда?

СУТНИНГ СИР ИШЛАБ ЧИҚАРИШ УЧУН ЯРОҚЛИЛИГИНИ АНИҚЛАШ

Бижғитиб синаш (Бродильная проба). Бижғитиб синаш асосан сут уч синфга бўлинади:

I синф – яхши сут – лахта бир текис, зардоб ва газ ажралиб чиқмайди, куйқада сезилар – сезилмас қатламлар бўлиши мумкин ва 12 соат давомида чириб тушмаган сут;

II синф – қониқарли сут – лахта қатлами, зардоб билан қопланган, куйқада газ пуфакчалари учрайди, зардоб ажралиб туради ва сир пайдо бўла бошлайди.

III синф – ёмон сут – лахта ичи пуфакчалари билан тўла, шишган, паға – паға куйқа бўлақларидан иборат, йиртик, зардоб кўп миқдорда ажраб чиқади.

И д и ш в а а с б о б л а р: 20 – 30 мл ҳажмдаги металл қопқоқли ёки пахта тикқичли, стерилланган ($160 \div 180$ °C да қиздирилган) пробиркалар; термостат ёки пробиркалар учун махсус сув ҳаммоми; термометр (100 °C гача).

А н и қ л а ш у с у л и. Пробиркага юқори қисмига 1 см қолгунча текширилаётган сутдан куйиб, металл қопқоқ ёки пахта тикқич билан беркитиб, $38 - 40$ °C ҳароратли сув ҳаммомига жойлаштирилади.

12 соат ўтгач пробиркалар сув ҳаммомидан чиқарилиб кўрилади. Яхши намуналар суюқ ва лахта ҳосил бўлишининг бош аломатлари сезилиб турибди. Агар 12 соат ўтгач намуна қуюқлашиб лахта ҳосил бўлган ва газ таъсирида шишган бўлса, яроқсиз намуна деб баҳоланади.

Яна 12 соат ўтгач иккиламчи текшириш ўтказилади. Бу вақт ичида сут қуюлиши лозим. Агар, сут кислотали бактериялар таъсирида лахта ҳосил қилган бўлса, куйқа бир текис желе кўринишида зардоб ва газ чиқармайди, ёқимли ва соф кислотали хид ва таъмга эга бўлади. Паға – паға ёки шишган куйқалар пайдо бўлиши, газ ва зардоб ажралиб чиқиши сутда пептонлаштирувчи ва чиритувчи бактериялар борлигидан далолат беради.

Анализ (тадқиқ) қилинадиган фермент (химозин). Ширдон – бижғиш анализи. Сут ушбу анализга асосан беш баллик системада баҳоланади:

5 балл – нормал лахта, усти текис, таранг (ушлаб кўрилганда таранг (зарурий)), кўзчаларсиз, зардоб тиниқ, чўзилувчан эмас – бу сут сир ишлаб чиқаришга жудаям яроқли;

4 балл – юмшоқ лахта, онда – сонда кўзчалар бор, йиртилган, шишмаган (юқорига қараб кўтарилмаган) – бу сут қониқарли;

3 балл – лахта йиртилган – бу сутнинг сирт ишлаб чиқаришга яроқлилиги шубхали;

2 балл – сут ширдон ферменти таъсирида ёмон лахта ҳосил қилади; пробирка остига чўккан қуйқа, сийрак, зардоб лойқа – бу сутдан сир ишлаб чиқариш мақсадга мувофиқ эмас.

1 балл – лахта пахтага ўхшаш (губчатый), юқорига сузиб чиқади – сут сир ишлаб чиқаришга яроқсиз.

И д и ш в а а с б о б л а р: бижғиш анализини бажариш учун керак анжомлар ва 1 мл ли пипетка.

Р е а к т и в л а р: ширдон ферменти эритмаси (0,5 г сотувдаги ширдон ачитқисини 100 мл сувда 30 °С ҳароратда эритилади).

А н и қ л а ш у с у л и. Стерилланган пробиркаларга тахминан 20 мл дан сут, 1 мл дан ширдон ферменти эритмаси қуйиб аралаштирилади. Пробиркалар метал қопқоқчалар ёки пахтали тикқичлар билан беркитилиб 12 соат давомида 38 – 40 °С ҳароратли сув ҳаммоми ёки термостатда сақланади.

12 соатдан кейин пробиркалар сув ҳаммомидан (ёки термостатдан) чиқариб олиб кузатилади. Нормал, яхши сут 30 мин. давомида қуюқлашиб бир текис, чиннисимон, пухта лахта ҳосил қилади. Ажралиб чиққан зардоб тиниқ бўлади.

Назорат саволлари

1. Сут бижғитиб синаш пробаси бўйича неча синфга бўлинади?
2. Сир ишлаб чиқаришга яроқсиз сут деганда нима тушунилади?
3. Сутда чиритувчи бактериялар борлигини қандай билиш мумкин?

Сутнинг ширдон таъсирида лахта ҳосил қилиш анализи (тажрибаси)

Лахта ҳосил қилиш тезлигига қараб, сут 3 хилга бўлинади:

I – лахта ҳосил қилиш даври 15 минутгача;

II – лахта ҳосил қилиш даври 16 – 40 минутгача;

III – лахта ҳосил қилиш даври 40 минутдан кўп ёки сут бутунлай ивимади.

Ширдон таъсирида лахта ҳосил қилишига қараганда сир ишлаб чиқариш учун II хил сут яроқлидир.

И д и ш в а а н ж о м л а р: пробиркалар, 10 ва 1 мл ли пипеткалар; сув ҳаммомига; термометр (100 °С), секундомер ёки соат (секундли стелкали).

Р е а к т и в л а р: ширдон ферментининг 0,02% глицеринли эритмаси (1г ширдон ачитқисини 100 мл 50% - ли глицериннинг сувдаги эритмасида эритилади; ҳосил бўлган ширдон ферментининг 1% - ли эритмасидан 50 марта кўп сувда аралаштирилиб 0,02% ли эритмасини ҳосил қилинади).

А н и қ л а ш у с у л и. 10 мл пробиркадаги сутни 41–42 °С ҳароратдаги сув ҳаммомига жойлаштирилади. 35 °С гача илитилган сутга 1 мл 0,02% - ширдон ферменти эритмаси қуйилади, аралаштирилади, вақт

белгиланади. Ҳар 2 – 3 мин ўтгач, пробиркалар аста эгилтирган ҳолда лахта ҳосил бўла бошлаши (сут куюқлашади) ва лахта ҳосил бўлиши охири (пробирка тўйинтирилганда лахта бузилмайди) аниқланиб, сарф бўлган вақт белгиланади.

Назорат саволлари

1. Ширдон бижғиш анализи бўйича сир неча баллик системада баҳоланади?
2. Неча баллик баҳога эга сутлар сир ишлаб чиқариш учун яроқсиз деб баҳоланади?
3. Сир ишлаб чиқариш учун яхши сифатли баҳоланган сут намунаси неча минут давомида лахта ҳосил қилади?

СИР ТАРКИБИДАГИ ЁҒ МИҚДОРINI АНИҚЛАШ

Сир ишлаб чиқаришда сутнинг таркибидаги (қисмлар) моддалар бир хил аҳамиятга эга эмас. Сут ёғи ва казеин энг катта аҳамиятга эга. Қолганлари (сут қанти, тузлар ва сув) сир массаси хоссаларига, консистенциясига, ҳид ва мазасига таъсир этади.

Сутдан сирга ўтишида казеин, ёғ, фосфатлар, сувда эриган моддалар ва сув катта аҳамиятга эга. Бу моддаларнинг сирга ўтиш даражаси уларнинг хоссаларига, ишлаб чиқариш шароитига ва сир турига боғлиқ.

Сир миқдори унинг турига, ёғнинг нисбий миқдорига (сирнинг қуруқ моддасидаги ёғ), сут таркиби ва хоссасига ҳамда технологик тизимга боғлиқ.

Саноатда сутнинг 1 кг сир ишлаб чиқариш учун сарф миқдори белгиланади (10-12 кг).

Бу кўрсаткич сир ёғлилик кўрсаткичига асосан ишлаб чиқаришдаги ва етилтириш давридаги йўқотишларни ҳисобга олган ҳолда аниқланади.

Сир ишлаб чиқариш миқдори (норматив бўйича) стандарт талаблари асосида ундаги сув, ёғ ва туз миқдорига асосан белгиланади.

Сирдаги ёғ миқдори – доимий эмас, чунки ундаги намлик камайган сари ёғ миқдори фоизи камайиб боради. Сир ёғлилик миқдорини назорат қилиш учун сирнинг ёши ва бошқа шароитлардан боғлиқ бўлмаган ўзгармас кўрсаткич керак. Сир қуруқ моддасидаги ёғ миқдори етилтириш ва сақлаш давларида ўзгармас эканлигини назарда тутиб, уни асосий кўрсаткич сифатида қабул қиламиз.

И д и ш в а а н ж о м л а р: техник тарози; шиша таёқча; сут ёғ ўлчагичлари; центрифуга; 10,77 мл ли пипеткалар; 10 ва 1 мл ли автомат пипеткалар; сув ҳаммоми; штатив; резина тиккичлар; термометр (100 °С) ва сочиқ.

Р е а к т и в л а р: изоамил спирти; сульфат кислота (зичлиги 1,50, 1,55).

А н и қ л а ш у с у л и. 10 мл сульфат кислотани ёғ ўлчагичга қуйилади. Пергамент бўлагига техник тарозида 0,01г аниқликда тортиб олинган 2 г сир намунаси кислоталилик ёғ ўлчагичга солинади.

Агар сирдаги ёғ миқдори қуруқ модданинг 50% кўп бўлса, тортма (навеска) 1,5 г олинади.

Ёғ ўлгагичга унинг бўғзидан 4-5 мм пастроқ бўлгунча тахминан 9 мл сульфат кислота қўшилади. Сўнгра 1 мл изоамил спирти қуйиб, тикқич билан беркитилади ва 70 °С гача қиздирилган сув ҳаммомига жойлаштирилади. Оксил буткул эриб кетгунча ёғ ўлчагич силкитиб турилади. Сўнгра ёғ ўлчагич сув ҳаммомидан олиниб, тез сочиқ билан артилади ва патронга ўрнатилади (ингичка томони марказга қилиб).

Ёғ ўлчагичлар центрифугага фақат симметрик жойлаштирилишлари лозим (қарама–қарши). Агар ёғ ўлчагичлар сони тоқ бўлса, қўшимча ёғ ўлчагич сув билан тўлдирилган ҳолда жойлаштирилади.

Центрифуга ҳаракатга келтирилиб, 5 мин давомида айлантирилади. Сўнгра аста тўхтатилиб, ёғ ўлчагичлар патронлардан ингичка томони юқорига қилиб чиқарилиб, тикқичлар ёрдамида ёғ миқдори даражаланган қисмига жойлаштирилади. Сўнгра шу ҳолат яна сув ҳаммомига ўрнатилади. Ёғ ўлчагич ёғ қисми билан бирга сувга ботиб туриши лозим.

5 мин ўтгач, ёғ ўлчагич сувдан чиқариб олиниб сочиққа артилади ва тикқични қўзғатиш йўли билан ёғ қатлами бирор бутун сон чизиғида жойлаштирилади. Ёғ ўлчагич даражаланган қисми кўз сатҳида ушлаб турилган ҳолда, ёғ қатлами менискасининг пастки нуктаси бўйича бўлақлар сони аниқланади. Ёғ ўлчагич даражасининг (шкаланинг) бир бутун бўлаги ҳажми ёғ миқдорининг 1% ини, майда бўлақлари 0,1% ини ташкил этади.

Ёғнинг сирдаги фоиз миқдори (x) қуйидаги формула билан ифодаланади.

$$x = \frac{d \cdot 11}{a}$$

бу ерда: d – ёғ ўлчагич даражасидаги ёғ миқдори;
a – сир намунаси (навеска), г.

Ёғнинг қуруқ моддадаги миқдори (Xc) қуйидаги формула билан ифодаланади:

$$X_c = \frac{x \cdot 100}{C}$$

Бу ерда: x – сирдаги ёғ миқдори, % ;
C – сирдаги қуруқ модда миқдори, %.

Назорат саволлари

1. Сир ишлаб чиқаришда сут ёғининг аҳамияти?
2. Сир таркибидаги ёғ миқдори қандай ифодаланади?
3. Сирдаги ёғ миқдорини аниқлаш усулини гапириб беринг.
4. Сир қуруқ моддасидаги ёғ миқдори қайси формула билан аниқланади.

СИР ЕТИЛИШ ДАРАЖАСИНИ АНИҚЛАШ (М. ШИЛОВИЧ УСУЛИДА)

Сир – мураккаб буфер тизим. Унинг таркибидаги кальций казеинат ва

сувда эриган оксил парчаланишидан ҳосил бўлган моддалар ҳамда органик кислоталар ва унинг тузлари (фосфатлар ва лактатлар) бунга сабабдирлар.

Сир етилиш даврида эриган оксил парчаланишидан ҳосил бўлган моддалар миқдори кўпаяди, демак амин ва карбоксил гуруҳлари миқдори ошиб боради. Шунингдек, сир эриш қисмининг буфер зонаси кислота билан ҳам, ишқор билан ҳам титрланганда ўсиб боради.

Водород ионлари концентрациясини маълум кўрсаткичга ўзгартириш учун сарф бўладиган кислота ёки ишқор миқдори буфер қобилиятини ўлчовидир. Буфер сиғим кўрсаткичи ёки буфер индекси P , сарфланган ишқор ёки кислота миқдорининг pH ўзгариш даражаси нисбати билан ифодаланади. Шундай қилиб, агар 1 л суюқлик кислота ёки ишқор қўшилганда pH кўрсаткичини бирга ўзгартирган бўлса, унинг буфер сиғими бирга тенг.

P индексини сир эриш қисмининг буфер сиғимининг етилиш жараёнида солиштириб бориш учун фойдаланиш мумкин. Сирни эриш қисми буфер сиғими кислота билан титрланганда ишқор билан титрланганга нисбатан катта.

И д и ш в а а н ж о м л а р: техник тарози; чинни ховонча (100 мл); 6–7 см диаметрли шиша воронка; 10 мл ли пипетка; 100 мл -ли 2 та конуссимон колба; титрлаш ускунаси; термометр (100 °C гача); қоғоз фильтр.

Р е а к т и в л а р: 1% - ли фенолфталеин эритмаси; 0,1 н ўткир натрий ишқори; 0,1% - ли тимолфталеин эритмаси (50% - ли спирт эритмасида).

А н и қ л а ш у с у л и: 5 г сир намунасини ховончага солинади. Сўнгра 40–45 °C ҳароратдаги 45 мл дистилланган сув оз – оздан қўшиб эзилади. Юпқа эмульция ҳосил бўлгач, бир оз сақланади ва қоғоз филтрдан ўтказилади. Иложи борича ёғ ва эримаган оксил бўлаклари ўтмаслиги керак.

2 та колбага 10 мл гача филтрланган эритмадан пипетка ёрдамида солинади.

Битта колбага 3 томчи фенолфталеин эритмасидан томизиб, 0,1 н ишқор эритмаси ёрдамида чайқатилганда, ўтиб кетмайдиган оч пушти ранг пайдо бўлгунча титрланади.

Бошқа колбага 10 – 15 томчи тимолфталеин эритмаси томизиб, кўк рангга киргунча титрланади (аввал оч хаворанг сўнгра, кўк ранг пайдо бўлади).

Титрлаш 0,05 мл аниқликда олиб борилади. Индикатор сифатида тимолфтолеин фойдаланилганда, фенолфтолеинга нисбатан кўпроқ ишқор сарфланади.

Икки хил индикатордан фойдаланиб титрлаш жараёнида сарф қилинган ишқор миқдорининг мл даги фарқи 100 га кўпайтирилса, сир етилишининг градуслардаги кўрсаткичи келиб чиқади.

Мисол: Тимолфтолеин билан титрлашга 2,2 мл 0,1 н ишқор эритмаси, фенолфталеин билан – 1,15 мл.

Фарқ $2,2 - 1,15 = 1,05$ мл. сир етилиш градуси $1,05 \cdot 100 = 105$.

Назорат саволлари

1. Буфер қобилияти ўлчови деганда нимани тушунилади?
2. Буфер индекси P нима?

3. Аниқлаш усулини гапириб беринг.

АДАБИЁТЛАР

1. ГОСТ Р 51293-99. Идентификация продукции. Общие положения. - М. : ИПК изд-во стандартов, 1999. - 7 с.

2. ГОСТ Р 51786-2001. Водка и спирт этиловый из пищевого сырья. Газохроматографический метод определения подлинности. - М. : ИПК изд-во стандартов, 2001. - 24 с.

3. Дуборасова Т. Ю. Сенсорный анализ пищевых продуктов. Дегустация вин : учеб. пособие / Т. Ю. Дуборасова. - М. : Издат.-книготорг. центр «Маркетинг», 2001. - 230 с.

4. Заикина В. И. Экспертиза меда и способы обнаружения его фальсификации : учеб.-практ. пособие / В. И. Заикина. - М. : Дашков и Ко, 1999. - 142 с.

5. Николаева М. А. Идентификация и обнаружение фальсификации продовольственных товаров : учеб. пособие / М. А. Николаева, М. А. Положишникова. - М. : Форум, 2009. - 464 с.

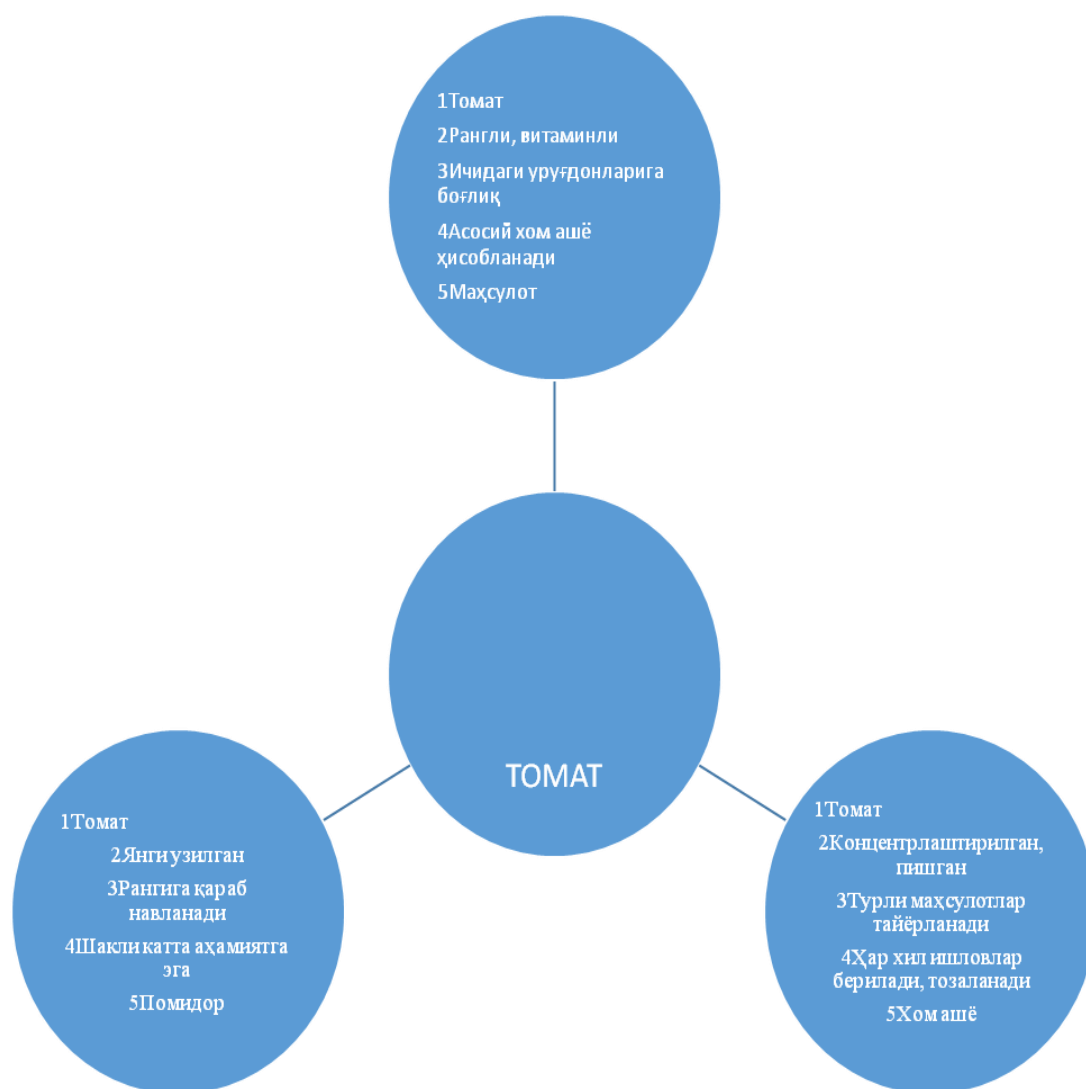
6. Николаева М. А. Идентификация и фальсификация пищевых продуктов: товарный справочник / М. А. Николаева, Д. С. Лычников, А. Н. Неверов. - М. : Экономика, 1996. - 108 с.

7. Николаева М. А. Товарная экспертиза : учебник / М. А. Николаева. - М. : Деловая литература, 2007. - 320 с.

8. Чепурной И. П. Идентификация и фальсификация продовольственных товаров : учебник / И. П. Чепурной. - М. : Дашков и Ко, 2005. - 457 с.

V. КЕЙСЛАР БАНКИ

“Томат маҳсулотлари” мавзусига “Синквейн” усулини қўлланилиши

“Сабзавот консервалари” мавзусига “Синквейн” методини қўлланилиши

“Табиий сабзавот консервалари” мавзусига “Синквейн” методини қўлланилиши

1. Помидор
2. Қизил пўстли
3. Қўл билан тозаланади
4. Стерилизацияда эзилиб кетмаслиги лозим
5. Сабзавот

“Томат маҳсулотларини идентификациялаш ва қалбакилаштирилганлигини аниқлаш ” мавзусига “ФСМУ” технологиясини қўлланилиши

- Ф** - (фикрингизни баён этинг)
Томат маҳсулотларининг ўзга маҳсулотлардан қандай фарқ қилади.
- С** - (фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг)
Томат маҳсулотлари технологияси, сифати ва сақлаш муддати билан ажралиб туради.
- М** - (кўрсатган баёнингизни асословчи далил кўрсатинг)
Яримтайёр маҳсулот қўшилиб, пастеризацияланган сўнг сақланиш муддати ҳам ўзгаради.
- У** - (фикрингизни умумлаштиринг)
Томат маҳсулотлари тайёрлашда, бошқа консервалар тайёрлашдаги технологияларидан фарқли ўлароқ бланширланиб, маринадли эритма ёрдамида пастеризацияланган ҳолда тайёрланади.

VI. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ

1. Мустақил таълимни ташкил қилиш шакли ва мазмуни

Мустақил таълим тегишли ўқув модули бўйича ишлаб чиқилган топшириқлар асосида ташкил этилади ва унинг натижасида тингловчилар битирув иши (лойиха иши) ни тайёрлайди.

Битирув иши (лойиха иши) доирасида ҳар бир тингловчи ўзи дарс бераётган фани бўйича электрон ўқув модулларининг тақдимотини тайёрлайди.

2. Мустақил таълим мавзулари:

1. Санитар назорат функциялари.
2. Техник-кимёвий назорат.
3. Ишлаб чиқаришда техник назорат усуллари айтинг.
4. Рефрактометрия усули.
5. Қуруқ моддалар миқдорини аниқлаш усуллари.
7. Потенциометрия усули.
8. рН ни потенциометрик усул билан аниқлаш.
9. Потенциометрик титрлаш усули.
10. Колориметрия анализи.
11. Колориметрик усул билан рН ни аниқлаш.
12. Индикатор диссоциация константаси аниқлаш.
13. Қуруқ моддаларнинг консервалар сифат кўрсаткичлари
14. Қуруқ моддаларни аниқлашнинг стандарт усуллари.
15. Стандарт усулларнинг қўлланилиш соҳалари.
16. Маҳсулотларнинг умумий ва актив кислоталилиги.
17. Корхона тажриба хоналарида ҳам ашё ва тайёр маҳсулотнинг кислоталилигини аниқлаш.
18. Консерва саноатида ош тузи нима мақсадда ишлатилиши
19. Мор усулининг моҳияти
20. Маҳсулотдаги минерал қолдиқ ёки қулнинг умумий миқдорини аниқлаш.
21. Қум, механик қўшимчалар ва металлларни аниқлаш усули
22. Фруктозани аниқлаш усули
23. Крахмални аниқлаш усули.
24. Сахароза миқдорини аниқлаш усули.
25. Клетчатка миқдорини аниқлаш усули.
27. Консерваларга бактериологик баҳо бериш

ТЕСТ САВОЛЛАРИ:

Идентификация ва сохталаштириш тушунчалари

1. Қайси қонунда «маҳсулотни идентификациялаш» тушунчасининг аниқланиши берилган?

- а) «истеъмолчи ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳақида»;
- б) «озик-овқат маҳсулотларининг сифати ва хавфсизлиги ҳақида»;
- в) «техник ростлаш ҳақида»;
- г) «хизмат ва маҳсулотни сертификатлаш ҳақида».

2. Қайси қонунда «сохталаштирилган озиқ-овқат маҳсулотлари» тушунчасининг аниқланиши берилган?

- а) «истеъмолчи ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳақида»;
- б) «озик-овқат маҳсулотларининг сифати ва хавфсизлиги ҳақида»;
- в) «техник ростлаш ҳақида»;
- г) «хизмат ва маҳсулотни сертификатлаш ҳақида».

3. Қайси қонунда «контрафакт товар (маҳсулот)» тушунчасининг аниқланиши берилган?

- а) «истеъмолчи ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳақида»;
- б) «озик-овқат маҳсулотларининг сифати ва хавфсизлиги ҳақида»;
- в) «техник ростлаш ҳақида»;
- г) «хизмат ва маҳсулотни сертификатлаш ҳақида».

4. Келтирилганларнинг қайси бир аниқлик сохталаштирилган озиқ-овқат маҳсулотлари мазмунини аниқ акс эттиради?

а) сохталаштирилган озиқ-овқат маҳсулотлари – бу билиб туриб ўзгартирилган (сохта) маҳсулотлар;

б) сохталаштирилган озиқ-овқат маҳсулотлари – бу беркитилган хосса ва сифатга эга маҳсулотлар;

в) сохталаштирилган озиқ-овқат маҳсулотлари – бу билиб туриб ўзгартирилган (сохта) ёки беркитилган хосса ва сифатга ҳамда тасдиқсиз ёки тўлиқ ишончсиз маълумотларга эга маҳсулотлар;

г) сохталаштирилган озиқ-овқат маҳсулотлари – бу тасдиқсиз ёки тўлиқ ишончсиз маълумотларга эга маҳсулотлар.

5. Аутентлик нима дегани?

- а) асл;
- б) керакли;
- в) ишончли;
- г) мос.

Идентификациялаш фаолиятининг асослари

1. Ўзбекистоннинг қайси тармоғида баҳолаш босқичи керак бўлган идентификациялаш процедуралари кўзда тутилган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинган?

- а) ишлаб чиқариш тармоғида;
- б) хизмат ва маҳсулотни сертификатлаш тармоғида;
- в) маҳсулотни сифатини назорат қилиш тармоғида;
- г) савдо тармоғида.

2. Маҳсулотни идентификациялаш қайси турдаги фаолиятдан бошланиши керак?

- а) маҳсулотнинг мослигини тасдиқлаш;
- б) маҳсулотни сифатини назорат қилиш;
- в) товар экспертизаси;
- г) юқорида айтилганларни барчаси.

3. Маҳсулотни идентификациялаш қайси мақсадларда ўтказилмайди:

- а) виждонсиз сотувчи (етказувчи, ишлаб чиқарувчи)дан истеъмолчини ҳимоялаш;
- б) истеъмолчини соғлиги, ҳаёти, обеспечения безопасности продукции для окружающей среды, жизни, здоровья потребителя, его имущества;
- в) рақобатни ошириш;
- г) маҳсулот ва унга қўйиладиган талабларнинг мослигини тасдиқлаш.

VII. ГЛОССАРИЙ

Термин	Ўзбек тилидаги шарҳи	Инглиз тилидаги шарҳи
Дефект маҳсулот	маҳсулотни жорий қилинган талабларга жавоб бермаган ҳар бир кўрсаткичи шу маҳсулотнинг дефекти ҳисобланади	Defect of production – a product, which not responding to the requirement for different indicators.
Аниқ дефект	аниқлаш учун меъёрий ҳужжатларида уни аниқлаш қоидалари, услублари ва воситалари келтирилади. Аниқ дефект, одатда кўзга кўринарли бўлиб, тахминий аниқланилади	Visible defect – is given in standard documentation on rules of definition, a method and means. This defect is defined approximately.
Яширин дефект	аниқлаш учун меъёрий ҳужжатларида уни аниқлаш қоидалари, услублари ва воситалари келтирилмаган. Улар маҳсулотни сифатини бузганликлари билан намоён бўладилар	The latent defect – isn't given in standard documentation on rules of definition, a method and means. This defect is determined by quality violation
Ўта аниқ дефект	бундай сифат ўзгариш юзага келганда маҳсулотни ишлатиб бўлмайди ва зарарли ҳисобланади (консервалардаги бомбаж).	Too visible defect – is determined by quality change (bombaj in canned food)
Сезиларли дефект	бундай дефект маҳсулотни мақсадга мувофиқ қўллашга ёки уни сақлашга таъсир кўрсатади, лекин у ўта аниқ дефектдаги каби маҳсулотни яроқсиз ҳолга келтирмайди (маҳсулотни механик деформацияланиши ва ҳ.)	Notable defect – it influences on application and storage of raw materials (mechanical deformation of raw materials)
Кам аҳамиятли дефект	маҳсулотнинг қўлланилишига ва сақланишига таъсир кўрсатмайди. Масалан: мева ва сабзавотлар юзасидаги сезиларсиз қирилишлар, катталиги, шакли ва рангини меъёрий кўрсаткичдан фарқланиши ва хоказо	A little significant defect - it influences on application and storage of raw materials (a difference of a form, the size and color of production on standard indicators)
Органолептик баҳолаш	Кишининг сезги органлари воситасида олиб борилади. Бу метод билан маҳсулотларнинг таъми, ҳиди, ранги, шакли, ўлчамлари, ташқи кўриниши, консистенцияси аниқланади	The organoleptic assessment – is carried out on means of notable bodies. It is determined by taste, color, the sizes, appearance, consistences and aroma.
Маҳсулот сифатини аниқлашда ўлчаш усули	Маҳсулот сифатини ўлчаб назорат қилиш маълум бир ўлчаш асбоб ускуналари ёрдамида амалга оширилади. Ўлчаш усуллари қўлланиладиган усулнинг асосига қараб кимёвий, физик, биологик, механик, микроскопик, физик-кимёвий, технологик ва физиологик бўлиши мумкин	The measurement method by determination of quality of production – is carried out by means of measuring devices for quality control of production. By a method of measurement it is applied chemical, physical, biological, mechanical, microscopic, physical and chemical, technological and

		physiological methods.
Маҳсулот сифатини аниқлашда ҳисоблаш усули	Маҳсулотнинг сифати бу усулда назарий ва эмпирик кўрсаткичларни маҳсулот сифати кўрсаткичлари билан боғланиши орқали амалга оширилади. Ҳисоблаш усулидан маҳсулотни лойихалаштиришда фойдаланилади.	The method of calculation for determination of quality of production – is carried out in dependence by quality indicators of production with theoretical and empirical indicators. This method is used at design
Маҳсулот сифатини аниқлашда қайд қилиш усули	Маҳсулотни мунтазам равишда кузатиш, ҳодисаларни, буюмларни ва ҳаракатларни ҳисобга олиш қайд қилиш усулининг асоси ҳисобланади. Масалан, маҳсулот сифатини баҳолашда маҳсулотнинг қайтарилишида улардаги нуқсонларнинг сони ва ҳажми ҳисобга олинади.	The registration method by determination of quality of production – a basis is the accounting of registration with supervision and action. For example, the assessment of quality of production is considered quantity and volume of defects at return of production.
Маҳсулот сифатини аниқлашда социологик усул	истеъмолчиларнинг маҳсулот сифатига берган баҳоларини йиғиш ва билдирилган фикрларни таҳлил қилиш асосида унинг сифатига баҳо бериш усулидир. Бунда истеъмолчиларга анкеталар тарқатилади, фикрлари сўраб олинади, махсус конференция, йиғилишлар, дегустация, кўргазмалар ўтказилади	The sociological method of determination of quality of production – this method is based collecting estimates and the analysis of opinions of consumers on quality of production. At the same time to the consumer questionnaires are distributed, are requested their opinion, is held exhibitions, tastings and special conferences
Маҳсулот сифатини аниқлашда эксперт усули	Маҳсулотнинг сифат кўрсаткичлари мутахассис экспертларнинг қарорига асосан аниқланади. Бу усул кўпинча маҳсулотнинг сифати органолептик усулда аниқланган вақтда керак бўлади. Маҳсулот сифатини эксперт усулда аниқлашда мутахассислардан иборат эксперт комиссияси тузилади ва ушбу комиссиянинг умумий қарори билан маҳсулот сифатига баҳо берилади.	The expert method of determination of quality of production – is determined by the decision of experts of experts in quality indicators of production. This method is necessary by definition to organoleptic indicators of production. At the same time are created a commission of experts of experts and on the basis of their decisions the assessment is given.
Маҳсулотни идентификациялаш	бу аниқ бир маҳсулот намунаси ва унинг баёнига мослигини аниқлаш тушунилади. Маҳсулот баёни эса мос ҳужжатларда белгиланган, маҳсулотларни тавсифловчи талаблар, кўрсаткичлар, параметрлар ва белгилар тўплами ҳисобланади.	Identification of production – is defined by a concrete product sample and their description.

VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

Махсус адабиётлар

1. Food safety handbook. Ronald H. Schmidt and Gary E. Rodrick. 2003 by A John Wiley & Sons publication. – p. 363
2. Assuring food safety and quality: Guidelines for strengthening national food control systems. Joint FAO/WHO publication. 2005.–p.268.
3. Food analysis Laboratory manual. Second edition. Edited by S.Suzanne Nielsen Purdue University West Lafayette, IN, USA. Springer Science + Biseness Media, LLC 2010. – p. 129.
4. Food science. Fifth edition. Norman N.Potter, Joseph H. Hotchkiss. International Thomson Publishing. 1998. – p. 411.
5. Заикина В. И. Экспертиза меда и способы обнаружения его фальсификации : учеб.-практ. пособие / В. И. Заикина. - М. : Дашков и Ко, 1999. - 142 с.
6. Николаева М. А. Идентификация и обнаружение фальсификации продовольственных товаров : учеб. пособие / М. А. Николаева, М. А. Положишникова.- М. : Форум, 2009. - 464 с.
7. Николаева М. А. Идентификация и фальсификация пищевых продуктов: товарный справочник / М. А. Николаева, Д. С. Лычников, А. Н. Неверов. - М. : Экономика, 1996. - 108 с.
8. Николаева М. А. Товарная экспертиза : учебник / М. А. Николаева. - М. : Деловая литература, 2007. - 320 с.
9. Чепурной И. П. Идентификация и фальсификация продовольственных товаров : учебник / И. П. Чепурной. - М. : Дашков и Ко, 2005. - 457 с.

Интернет ресурслар:

1. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги: www.edu.uz.
2. Ўзбекистон Республикаси Алоқа, ахборотлаштириш ва телекоммуникация технологиялари давлат қўмитаси: www.aci.uz.
3. Компютерлаштириш ва ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш бўйича Мувофиқлаштирувчи кенгаш: www.ictcouncil.gov.uz.
4. ЎзРОЎМТВ ҳузуридаги Бош илмий-методик марказ: www.bimm.uz
5. Тошкент ахборот технологиялари университети: www.tuit.uz.
6. [www. Ziyonet. uz](http://www.Ziyonet.uz)
7. Infocom.uz электрон журнали: www.infocom.uz
8. www.all.biz
9. www.ovine.ru/cognac/technology
10. [www. Foodprom.Ru](http://www.Foodprom.Ru)